

Synopsis

of
OVERZICHT van de ZUIVERSTE THEOLOGIE

samengevat in twee en vijftig verhandelingen

en beschreven door
JOHANNES POLYANDER, ANDREAS RIVETUS,
ANTONIUS WALAEUS, ANTONIUS THYSIUS,
Doctoren en Professoren der H.H. Theologie

LEIDEN – Drukkerij Elsevier – MDCXXV

*

Naar de zesde uitgave bezorgd
en van voorrede voorzien door
Dr. H. BAVINCK

Gedrukt te Leiden bij Dirk Donner in het jaar 1881

*

In de nederlandse taal overgezet

door

DIRK VAN DIJK
v.d.m. HOLLUM (Am.)

1964

DRUKKERIJ DE GROOT · GOUDRIAAN
UITGEVERIJ J. BOERSMA · ENSCHEDE
1975

REGISTER
 van de verhandelingen die in dit
OVERZICHT VAN DE ZUIVERSTE THEOLOGIE
 zijn vervat.

Deel I

Hoofdstuk	pag.
I Over de H.H. Theologie	27
II Over de Noodzakelijkheid en het Gezag van de H. Schrift	33
III Over de Canonieke en Apocriefe Boeken	43
IV Over de Volkomenheid van de H. Schrift en de Nutteloosheid daaraan ongeschreven Tradities toe te voegen	55
V Over de Duidelijkheid en de Uitlegging van de H. Schrift	64
VI Over de Natuur van God en de Goddelijke Eigenschappen	74
VII Over de Hoogheilige Triniteit	87
VIII Over de Persoon van de Vader en de Zoon	94
IX Over de Persoon van de Heilige Geest	103
X Over de Schepping der Wereld	110
XI Over de Voorzienigheid Gods	115
XII Over de goede en de kwade Engelen	124
XIII Over de Mens geschapen naar Gods Beeld	135
XIV Over de Val van Adam	145
XV Over de Erfzonde	149
XVI Over de Dadelijke zonde	165
XVII Over de Vrije Wil	175
XVIII Over de Wet van God	187
XIX Over de Afgodendienst	195
XX Over de Eed	208
XXI Over de Sabbath en de Dag des Heren	219
XXII Over het Evangelie	237
XXIII Over het Oude en het Nieuwe Testament	244
XXIV Over de Goddelijke Voorbestemming	256
XXV Over de Vleeswording van de Zoon van God en de Persoonlijke vereniging van de twee naturen in Christus	273
XXVI Over het Ambt van Christus	285
XXVII Over de Staat der Vernedering van Christus	298
XXVIII Over de Staat der Verhoging van Christus	309
XXIX Over de Voldoening van Jezus Christus	318
XXX Over de Roeping der Mensen tot de Zaligheid	331
XXXI Over het Geloof en de Volharding der Heiligen	339
XXXII Over de Bekering	359
XXXIII Over de Rechtvaardigmaking van de Mens voor God	370
XXXIV Over de Goede Werken	385
XXXV Over de Christelijke Vrijheid	398

VOORREDE
aan de
ZEER UITNEMENDE HOOGMOGENDE
STATEN VAN HOLLAND EN WEST FRIESLAND

Zeer uitnemende en Hoogmogende H.H. Staten,

Er zijn twee fundamenten van een Christelijke Republiek, de *Waarheid* en de *Vrede*. Door de eerste wordt onze geestelijke gemeenschap met God in stand gehouden, door de laatste de onderlinge gemeenschap met de mensen op deze aarde. De Profeet Zacharias wijst aan de waarheid, als leidsvrouw en meesteres, de voornaamste plaats toe, aan de Vrede, als haar dienaar met goeden grond de naastvolgende, wanneer hij ons vermaant, de waarheid en de vrede lief te hebben. Want de waarheid is voorzeker altijd rechtvaardig, Gode aangenaam, en heilzaam voor die haar belijdt; maar de vrede wordt onrechtvaardig, door God gehaat en verderfelijk voor ieder die haar nastreeft, als zij van het spoor der waarheid afwijkt. Vandaar dat de Apostel Paulus ieder Christen opwekt met alle mensen in vrede te leven, onder deze dubbele conditie; *zoveel in u is, en als het mogelijk is*, behoudens namelijk de belijdenis der waarheid. Omdat degenen die gij in deze uitnemende waardigheid opgevolgd zijt, dit terecht overwogen hebben, hebben zij weliswaar zich overal beijverd op alle manier de vrede te bewaren, maar gegrond op de waarheid, of zoals men pleegt te zeggen, tot aan de altaren (usque ad aras), of liever tot aan ons altaar Jezus Christus, die de waarheid in eigen persoon is, gelijk Hij aangaande zichzelf uitspreekt. Want met welk een trouw, kracht en standvastigheid zij de ware leer van Christus in diens eigen woord geopenbaard tegen de geweldige vervolgingen van de Antichrist en zijn voornaamste dienaren hebben voorgestaan tonen de geschiedenissen van onze tijd zeer duidelijk aan. Eertijds was het een doodzonde te strijden voor de vrijheid van uw Republiek en van de Religie, en de zaak van diegenen te beschermen, die van de afgoderij van de Roomse Opperpriester, en van de verzonnen tradities, ook maar een duimbreed waren afgeweken. Niettemin hebben zij, zich met groten moed inspannende voor de aanspraak op de vrijheid van het Vaderland, de eerste krijgsmacht der tyrannen die de gereformeerde Kerken onderdrukten gelukkig weerstaan. Met eenzelfde moed en succes hebben zij de trouwe predikers van het Evangelie in de Kerken, gereinigd van de profanaties van de verering van God, binnengeleid, om daarin als in publieke gehoorzalen van de heilzame waarheid de Heilige Schrift die eene eeuw door de Antichrist was verduisterd

en onderdrukt, aan het licht te brengen, en het volk door hem jammerlijk verleid, door de weg der waarheid tot de eindpaal en de haven van het heil door Christus aangebracht heen te leiden. Waaraan bovendien nog deze weldaad toegevoegd is dat zij tot verdere uitzetting van de bolwerken der ware Religie, evenveel moeitevolle hulpverlening hadden bijgebracht om onze Kerken te herstellen, als zij ijver en vlijt hebben willen aanwenden om de Academische voorraadschuur van alle wetenschappen, maar voornamelijk van de goddelijke, in deze stad op te richten. In welke zaak gij, zeer uitnemende H.H. Staten, gelijk ook in andere heldhaftige deugden, uw voorgangers navolgende, deze onze Academie in de verder volgende jaren tot bloei hebt gebracht door het benoemen van allerlei geleerde mannen van heinde en ver, en met verwijdering van het onkruid van heterodoxe meningen, die sommigen onder ons hadden uitgezaaid, hebt gij de orthodoxe Theologie niet alleen in ongereptheid hersteld maar van de onbillijke beschuldigingen der tegensprekers mede door uw stem op de Dordrechtse Synode zeer onlangs bevrijd, met vermeerderen bovendien van het aantal dergenen die de Theologie belijden (Professoren) op de vereiste hoogte van waardigheid gebracht. Deze uw zorg en waakzaamheid, waardoor gij dit seminarie van onze Kerken, uitgerukt uit de zeer grote gevaren der vorige stormen vast en veilig hebt gesteld, menen wij met voortdurende lof te moeten eren, prijzen en verkondigen. Om dit openlijk te betuigen dragen wij aan U dit gedenkteken van onze dankbaarheid en verschuldigde hoogachting op, het *Overzicht* namelijk van de *Zuiverste Theologie* die wij in uw Academie belijden, en leggen die aan allen voor om te beschouwen onder uw naam en aan de toetssteen van de Heilige Schrift te beproeven; zowel opdat de gehele wereld daaruit moge weten dat gij daarvan de vurigste en meest standvastige verdedigers zijt, als om de Candidaten der heilige letteren die ons geloof zijn toegedaan in de leergang van hun studien deze poolster met hun ogen te doen beschouwen en volgen; alsook om voor een ieder zeker te bevestigen de volkomen samenstemming (panharmonia) van ons geloven en gevoelen, en de onderlinge eenstemmigheid over alle hoofdstukken der heilige Religie; terwijl wij allermint betwijfelen dat de Herders van onze Kerken wanneer zij dit voorbeeld van onze eenstemmige leer, zo dikwijls door hen begeerd, hebben gezien, uwe Provinciën met ons hiermede zullen gelukwensen, omdat door de bijzondere genade van God, nu door uw gezag het vuur van de onderlinge geschillen der onzen is temeergelegd, niet minder op de katheders van onze Academien, dan op de predikstoelen der Kerken, zij nu weer zien dat de waarheid en de vrede, om de woorden van de Koninklijke Profeet David te gebruiken, *elkander ontmoeten, en elkander kussen*.

Voor het overige verzoeken wij U nederig, zeer uitnemende H.H. Staten, dat Gij dit geringe blijk van ons zeer toegewijd gemoed met een lichtend oog zult aanzien, en zult doorgaan ons met Uw welwillendheid te omringen.

God, de Allerhoogste en Allergrootste onder wiens leiding (praesidium) wij op ons genomen hebben de uitgestrekte gebieden van zijn wijsheid in dit aan Hem gewijde werk met zorg te bearbeiten, bescherm en beware U onverlet zo lang

mogelijk, onder de schaduw van zijn vleugelen, en Hij moge uw Republiek met alle vermeerdering van zegeningen allerovertloedigst verrijken, tot eer van Zijn Naam en uitbreiding van Zijn Kerk.

Gegeven te Leiden 28 dec. 1624

De zeer toegewijde dienaren van Uwe Zeer Uitnemende Heerschappen
De Doctoren en Professoren der H.H. Theologie

Johannes Polyander
Andreas Rivetus
Antonius Walaeus
Antonius Thysius

VOORREDE DR. H. BAVINCK

Het is onnodig dit voortreffelijk Overzicht van de zuiverste Theologie, voor het eerst in het jaar 1625 uitgegeven, en vervolgens met korte tussentijd viermaal herdrukt, opzettelijk met lofredenen te prijzen en bij de lezer aan te bevelen; het komt mij echter niet ondienstig voor iets over de schrijvers van het boek, de inrichting, de deugdzaamheid, het gezag, en in het algemeen over de lotgevallen ervan aan de zesde uitgave, die nu in het licht zal komen, te laten voorafgaan. Want dit werk was in de tijd van de schrijvers ongeveer vijftig jaar lang bij de studenten in de Theologie en vele anderen zeer bekend en bijna in ieders hand, maar tegenwoordig ligt het voor verreweg de meesten verborgen.

De uitdrukking „zuiverste” duidt de tijd reeds aan waarin de Synopsis geschreven is. Het is namelijk in het licht gegeven, kort nadat de Gereformeerde Kerk en Theologie uit de hevige strijd met het Remonstrantisme als overwinnaars tevoorschijn waren gekomen. Op de Dordtse Synode was de Gereformeerde belijdenis opnieuw aan de toetssteen van de Heilige Schrift beproefd en goedgekeurd. De Arminiaanse en andere heterodoxe beweringen waren afgewezen en weerlegd en uit de Gereformeerde Kerk verdreven.

De waardigheid en het gezag van de Synode kwam in die tijden voornamelijk uit in het reformeren van de Academie, van waar het Remonstrantisme zijn oorsprong had genomen. Want de Leidse Academie, wier katheders door verschillende en onderling dikwijls weinig overeenstemmende professoren bezet waren geweest, is op aangeven van de Synode met vier Professoren versierd, die met hart en ziel de Gereformeerde belijdenis waren toegedaan. Reeds in het jaar 1611 is in de plaats van Gomarus Polyander gesteld, waarop Walaeus in het jaar 1619 is gevolgd. In hetzelfde jaar is Thysius, Professor te Harderwijk in het ambt gesteld. En Rivetus, uit Frankrijk geroepen, heeft als vierde in het jaar 1620 het ambt op zich genomen.

Deze vier Professoren, voortreffelijke en zeer geleerde mannen, die zonder twijfel zich voor de Gereformeerde Kerk zeer verdienstelijk hebben gemaakt, stemden uitnemend met elkander overeen, en vulden elkander wederkerig met hun gaven en verstandelijke vermogens matigend of corrigerend aan. Het is de moeite waard te vertellen wat de zoon van Walaeus van hun onderlinge samenstemming en van ieders gaven van gemoed verhaalt. Ieder van hen, zegt hij, blonk, gelijk dat gewoonlijk het geval is, door bepaalde geestesgaven boven de anderen uit. Thysius was het sterkst van geheugen, Walaeus en Rivetus blonken uit door verstand en oordeel om te concluderen, Polyander echter in vaardigheid om uit te voeren. In het handelen was Thysius vurig,

Walaëus vol van kracht; Rivetus was zachter dan hij, Polyander echter was rustig. Polyander was sierlijk in het uitdrukken van de gedachten, doch in stem en welsprekendheid muntten Rivetus en Walaëus uit. In de Philosophie was Walaëus meer geoefend, in de talen Thysius, en wel voornamelijk in het Hebreuws, — want Walaëus was nog meer ervaren in het Grieks. In de Theologie hadden Thysius en Rivetus meer een brede ontwikkeling, Walaëus en Polyander een degelijke. Thysius was meer bedreven in de Kerkgeschiedenis, Rivetus in de lectuur der Kerkvaders, Walaëus in de Scholastieke Theologie. Walaëus hield zich meer bezig met de geschillen van Socinianen, Anabaptisten en Remonstranten, Rivetus met die van de Pauselijken. Thysius doceerde breedvoerig, Rivetus volledig, Walaëus degelijk en kort, Polyander toegepast op de praktijk.

Ons, die leven in een tijd waarin er zoveel verschil van leer is onder de Theologen, vervult voornamelijk met bewondering en vreugde die goddelijke harmonie (theia harmonia) van gevoelen en overeenstemmen over alle hoofdstukken der heilige religie, die er onder deze vier professoren altijd is geweest. Zij hebben immers, gelijk wij in het leven van Walaëus lezen, besloten en voortdurend in acht genomen, dat niemand zijn oordeel over een religiegeschil, de regering der Kerk, of een conscientiegeval afzonderlijk zou geven, maar niet anders dan tezamen met hun collega's.

Dit overzicht der zuiverste Theologie is dan ook zelf een zeer luisterrijk gedenkteken van hun eenstemmigheid. Van de twee en vijftig verhandelingen waarin het bestaat is ieder afzonderlijk door een ander geschreven. De negen eerste uiteenzettingen in de rij door Polyander, Walaëus en Thysius, de overige (van de tiende tot de laatste), afwisselend door Polyander, Rivetus, Walaëus en Thysius, zodat door Polyander veertien, door Rivetus elf, door Walaëus veertien en door Thysius dertien uiteenzettingen geschreven zijn. Iedere verhandeling bestaat uit stellingen, gewoonlijk veertig of vijftig, in sommige meer, in andere minder. Nu en dan is er bij de stellingen een toegift of zijn er tegenstellingen bijgevoegd. Deze vorm van disputaties, ontleend aan de academische wijze van behandelen, heeft aan het gehele werk helderheid en aantrekkelijkheid gegeven, ook waar soms een zeer droge en ingewikkelde stof verhandeld wordt.

De Synopsis, nauwelijks in het licht gegeven, schijnt als koningin van de Gereformeerde leer geboren te zijn. Want ze was een handboek voor de studenten der Theologie aantrekkelijk en gemakkelijk, kort, helder licht aandragend in vele en onderscheidene zaken; de geschillen met de Remonstranten en de Pauselijken zet zij scherp, nauwkeurig en doorzichtig, maar toch zonder toorn en ijverzucht uiteen en gaat die na, — en ze is daarbij geschreven door vier professoren die zich verheugden in het vertrouwen en de liefde der Kerk, zowel om hun godsvrucht als om hun geleerdheid door vrijwel allen geacht.

De Synopsis zelf is voor ons een duidelijk voorbeeld en een heldere spiegel van de orthodoxe leer, die op de Synode van Dordrecht de voorrang

verkregen had. En dat deze leer een halve eeuw lang geheerst heeft en heeft kunnen heersen, zal niemand verwonderlijk voorkomen, die dit Overzicht gelezen en overdacht heeft. Het gaat voor geen ander handboek van die tijd in scherpte en nauwkeurigheid van bewijsvoering uit de weg, het schittert niet zelden van uitnemendheid van inzicht (*dianoias megaloprepeiai*), het is zich geheel bewust van de waarheid van de Heilige Schrift en de Gereformeerde belijdenis en daarmede volkomen op de hoogte, doch vrij van dorre, futiele en zouteloze scholastieke redeneringen en voorspiegelingen. En van hoeveel betekenis het geweest is, en van welk een groot gezag in de verschillende Academiën, dat heeft de zeer uitnemende Sepp heel grondig nagegaan. Vijfmaal is het binnen een kort tijdsbestek uitgegeven. De eerste uitgave is in het jaar 1625 in het licht gekomen, de tweede in 1632, de derde tien jaren later in 1642, de vierde weer tien jaar later in 1652, de vijfde in 1658. De beide laatste zijn verschenen toen de schrijvers allen reeds overleden waren. Want Rivetus heeft als de laatste van allen in het jaar 1651 het leven afgelegd. Alle vijf uitgaven komen geheel met elkaar overeen, met uitzondering van enkele verschillende lezingen van geringe betekenis.

Maar de tijden veranderen. Ook de voortdurende heerschappij van deze Synopsis is voorbijgegaan. Een andere tijd vroeg iets anders. Coccejus en andere theologen hebben een andere methode ingevoerd en de Synopsis is langzamerhand in vergetelheid geraakt. Nu, meer dan tweehonderd jaren na de laatste uitgave, wordt deze zesde uitgegeven, naar ik meen op een niet ongeschikte tijd. Want dezelfde beginselen der leer die in de Afscheiden Gereformeerde Kerk reeds lang beleden is, beginnen heden ten dage buiten haar ook te herleven. Om deze dan goed te kennen en anderen duidelijk uit te leggen zij deze zesde uitgave van de Synopsis ten zeerste van dienst, daar het een veilige en zeer betrouwbare gids is, als het ware onder de ogen van de Dordtse Synode vervaardigd.

Franeker, Oktober 1881.

H. Bavinck

NASCHRIFT VAN DE VERTALER

Dr. H. Bavinck heeft in het laatst der vorige eeuw wel een nieuwe uitgave van deze *Synopsis* bezorgd, maar daarmee is dit rijke boek nog niet voor velen toegankelijk. Nu kwam het ons niet ondienstig voor, tot herstel van eenheid en eenstemmigheid, dit *Handboek der Vaderen* in het Nederlands te vertalen, en voor alle belangstellenden verkrijgbaar te stellen. Het komt aan op eendracht in het volharden in de leer der Apostelen, hetgeen iets anders is dan een zogenaamd Christendom boven geloofsverdeeldheid, een vals oecumenisme.

Door allerlei oorzaak is er grote onzekerheid en onenigheid ontstaan over de vraag: Wat is Gereformeerd. Wanneer ieder de vrijheid neemt op deze vraag een eigen antwoord te geven, komt er aan de verwarring geen einde. Het baat weinig of wij al belijdenisschriften hebben die de naam dragen van formulieren van enigheid, wanneer ieder van deze geschriften een eigen interpretatie geeft. Nog ernstiger wordt de toestand, wanneer een invloedrijke kerkelijke vergadering een bepaalde groepsinterpretatie met haar gezag bekleedt.

Onze vaderen zeiden niet: wij zijn Gereformeerd, maar zij zeiden, en konden naar waarheid zeggen: wij *hebben* gereformeerd. Zij hebben met Gods hulp en onder Gods zegen een reformatie van de *gedeformeerde Kerk* bewerkstelligd. Eigenlijk hebben zij het niet gedaan, — God heeft het gedaan door hen, en Hem alleen komt de eer toe. Hij heeft in zijn trouw en ontferming door de verlichting van zijn Heilige Geest het Evangelie weer doen ontdekken en moed gegeven het openlijk te belijden. Echte reformatie komt alleen door het Woord van God, dat weer geloofd en gehoorzaamd wordt, door de waarheid Gods die tegen de leugen wordt gesteld en gehandhaafd. De Nederlandse Geloofsbelijdenis was ook een verweerschrift tegen leugen en laster.

Het is belangrijk kennis te nemen van de leer van onze gelovige Vaderen uit de periode der Kerkhervorming. Een kennismaken van de Belijdenisschriften alleen baat niet altijd, omdat die geschriften verschillend worden geïnterpreteerd. Daarom is een vollediger kennis van de leerwijze der Vaderen noodzakelijk, om een interpretatie te onderkennen, die met de duidelijke bedoeling der Vaderen niet strookt.

Nu hebben onze Vaderen zelf een bondige samenvatting gegeven van de leer waarmee zij de Kerk gereformeerd hebben, en wel in het theologisch Handboek dat kort na de Synode van Dordrecht is verschenen, samengesteld door de vier rechtzinnige Professoren aan de destijds opnieuw gereformeerde Hoogeschool te Leiden. Eenstemmig onderwezen deze vier Hoogleraren hun studenten in de Theologie der Reformatie. Zij schreven niet ieder zijn eigen Dogmatiek, maar vatten de Theologie der Reformatie samen in hun OVER-

ZICHT VAN DE ZUIVERSTE THEOLOGIE, (SYNOPSIS PURIORIS THEOLOGIAE), vervat in 52 disputaties of uiteenzettingen. Iedere Uiteenzetting is samengesteld uit duidelijk geformuleerde Stellingen, zakelijk van inhoud, zonder vaagheid of dubbelzinnigheid. In dit boek wordt het gehele veld der Theologie overzien en behandeld. Het is op de praktijk der Godzaligheid gericht.

Het behandelt onderwerpen, die in de latere leerboeken aan de kant geschoven of in de schaduw gesteld worden, zoals de *noodzakelijkheid* en het gezag van de *Heilige Schrift*; het Evangelie verbonden met de eis van geloof en bekering; de juiste verhouding van Oud en Nieuw Testament; de *Christelijke vrijheid*, in de rechte zin verstaan; over het *vasten* en de *geloften*; over de *kerkelijke tucht* en de *kerkelijke vergaderingen*.

Het is geput uit de bron van alle zuivere Theologie, de Heilige Schrift, en brengt ons telkens naar die bron terug. Het is geschreven, niet door filosofen, maar door hartelijk gelovende mannen. God die eertijds vele malen en op vele wijzen tot de vaderen gesproken heeft in de profeten, heeft tot ons gesproken in den Zoon, die het Woord Gods is, en die betuigd heeft: Mijn leer is de mijne niet, maar van Hem die mij gezonden heeft. Echte profeten spreken niet, als God niet eerst tot hen gesproken heeft. En als zij spreken wachten zij er zich wel voor, iets anders te zeggen dan hetgeen God zelf hen duidelijk heeft doen weten. Christus heeft de Geest der Waarheid in de harten van zijn Apostelen gegeven en daardoor deze mannen in hun leer tot fundamentstenen van het geestelijk gebouw van Zijn Gemeente gemaakt. Op dit fundament bouwen de mannen van de Synopsis, leerlingen van de Reformatoren, die als zij in hun leer uitgaan van en rusten in de autoriteit van Christus en zijn Apostelen. Daarom is hun werk van blijvende waarde. Reeds heeft Prof. Dr. G.P. van Itterzon een uitvoerig overzicht van de inhoud van de Synopsis gegeven (Het Gereformeerd Leerboek der 17e eeuw, 's Gravenhage, M. Nijhoff 1931). De bedoeling van de vertaler is, dit boek aan de gehele Gereformeerde Gezindte in de landstaal in handen te geven, ter bevordering van een eendrachtig volharden in de leer van de Apostelen, welke eendracht, thans zozeer verstoord, in de hartelijke samenstemming van de opstellers van dit Overzicht onmiskenbaar aan den dag treedt. Door de invloed van onjuiste filosofische principes is een droeve verdeeldheid ontstaan. Laat ons wederkeren tot den Heere, en Hij zal zich over ons ontfermen.

**KORTE SCHETS VAN HERKOMST EN STUDIEGANG
VAN DE SCHRIJVERS VAN DE SYNOPSIS
en van hun werkzaamheid tot aan de uitgave van dit boek in 1625**

De gegevens van deze kroniekmatige schets zijn hoofdzakelijk ontleend aan *Athenae Batavae* van Meursius. We blijven op deze wijze in de stijl van de persoonsbeschrijving uit die tijd. Het beeld van hun geest kan men het best kennen uit de *Synopsis* zelf. Maar het kan dienstig zijn de lezers niet geheel onkundig te laten van hun herkomst en opleiding.

Johannes Polyander stamde uit een aanzienlijke Gentse familie die de naam *Van den Kerckhoven* droeg. Hij wordt dan ook dikwijls à Kerckhoven genoemd. Hij leefde van 1568 tot 1646. Hij werd geboren te Metz en overleed te Leiden. Zijn vader heette eveneens Johannes Polyander, zijn moeder Christina van Houten, afkomstig uit Vlaanderen. In 1568 vertoefden zijn ouders te Metz, waar op de 28e maart van dat jaar de kleine Johannes geboren werd. Het volgende jaar moesten zijn ouders de wijk nemen naar de Palz, vervolgd vanwege de religie.

Zijn eerste onderricht ontving de knaap gedurende 2 jaren te Frankenthal. Zijn vader, die zeer ervaren was in de Heilige Schrift, en goed kenner van de Oude talen, werd door de Waalse Vluchtelingen-Gemeente te Emden tot Bedienaar van het Wcord beroepen, een ambt dat hij met veel ijver waarnam. In Emden ontving de jonge Johannes zijn verder jeugdonderricht in Frans, Latijn en Grieks. Op zijn 14e jaar zonden zijn ouders hem voor verder onderricht ter school in Bremen, waar hij 2 jaren het onderwijs van Christophorus Peselius en andere geleerden genoot in de grondslagen van de Philosophie en in het Hebreeuws. Na deze vooropleiding werd hij in dezelfde stad nog gedurende vier jaren verder onderwezen in Philosophie en Theologie door Daniel Tossanus, Franciscus Junius, Georgius Sohnius en Fortunatus Crellius. Ook oefende hij zich in declameren en disputeren. Op zijn 20e jaar vertrok hij naar Genève om daar zijn studiën te voltooien. Hij volgde de colleges van Theo-

dorus Beza en Antonius Fajus, en had er gemeenzame omgang met de uitnemende Theoloog Antonius Sadeele. Al spoedig werd hij van hier door de Waalse Kerken naar de Nederlanden geroepen, in wier midden hij blijk van zijn vorderingen gaf. Na een verblijf van enige maanden te Leiden riep de Gemeente van Dordrecht hem tot het Herdersambt. Twintig jaren lang heeft hij deze gemeente geweid met het voedsel van het Goddelijk Woord. Op verlangen van de Raad der stad gaf hij te Dordrecht ook 3½ jaar lang onderwijs in Logica en Ethiek aan de School. Op zijn 43e jaar werd hij door de Curatoren van de Leidse Hogeschool tot het Professoraat in de Theologie geroepen. Node lieten de Overheid en de Kerk van Dordrecht hem vertrekken. Toen de Synopsis uitgegeven werd had hij reeds 14 jaren in Leiden gearbeid, waar hij 6 oktober 1611 het Hoogleraarsambt aanvaardde.

Vóór zijn arbeid aan de Synopsis waren van hem verschenen:

1e. Verschillende Gedichten, door zijn vrienden te Genève en te Heidelberg in het licht gegeven.

2e. In 1599 schreef hij in het Frans een *Overeenstemming* van plaatsen der H. Schrift, die op het eerste gezicht onderling strijdig schijnen. Dit werk werd door Ds. Franciscus Nutius in het Nederlands vertaald, en opnieuw nagezien door de oorspronkelijke schrijver, in 1621 te Leiden gedrukt. Dit werk is nog niet vergeten. In 1899 verscheen een herdruk, uitgegeven door het Geref. Tractaatgenootschap „Filippus”, zodat Johannes Polyander nog onder ons spreekt lang nadat hij gestorven is. In een boek van 430 bladzijden worden 122 schijnbare tegenstrijdigheden opgelost.

3e. In 1602 gaf Polyander een Franse vertaling van de Historie van Andreaas Demetrius over de Opkomst en Ondergang der Grieken (Uit het Nederlands).

4e. In hetzelfde jaar publiceerde hij Logische en Ethische Stellingen.

5e. In 1607 verscheen van hem een Uiteenzetting tegen de Aanroeping der Heiligen, geschreven in het Frans.

6e. In 1610 een Verhandeling als antwoord op de Sophismen van Anastasius Cocheletius, een Carmelieter monnik, tot Doctor gepromoveerd aan de Sorbonne te Parijs.

7e. In 1611 schreef hij in het Frans tegen de Aanbidding der Reliquiën.

8e. In 1621, wat men een Dogmatiek zou kunnen noemen: Syntagma Exercitationum Theologicarum, d.w.z. Samenstel van Theologische Oefeningen.

In de Synopsis schreef hij 14 van de 52 verhandelingen, n.l. de nummers 1, 4, 7, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 38, 42, 46 en 50.

Polyander was een zeer vredelievend man. Volgens de Remonstrantse Historienschrijver Uyttenbogaart leefde hij met zijn ambtgenoot Episcopius in vriendschap en vrede. Men late echter niet na de correctie van Jacob Trigland op

dien historieschrijver te lezen. De geschiedenis is te leerzaam, met name voor onze tijd, om ze hier niet kort te vermelden. We moeten daartoe teruggaan tot het begin. In het begin van de 17e eeuw doceerden te Leiden de drie vermaarde Theologen Franciscus Gomarus, Franciscus Junius en Lucas Trelcatius. In 1602 overleden de beide laatstgenoemden. In de plaats van zijn vader werd Lucas Trelcatius Jr. benoemd; in plaats van Junius, Jacobus Arminius, die een andere leer bracht dan zijn voorgangers, en met wie Gomarus het dan ook begrijpelijkerwijze niet kon vinden. In 1608 overleed Trelcatius Jr. in 1609 Arminius, zodat Gomarus weer alleen overbleef. Hij verzette zich tegen de benoeming van Arminius' geestverwant Vorstius van Steinfurt, die niettemin werd benoemd. Gomarus vertrok toen naar de Middelburgse School. Nu benoemden Curatoren de vreedzame Polyander in diens plaats. De benoeming van Vorstius kreeg zijn beslag niet, wegens de tegenstand daartegen, maar diens geestverwant Simon Episcopius werd Professor te Leiden. De derde plaats werd voorlopig niet bezet. De Curatoren motiveerden de benoeming van Episcopius met het zeggen, dat dit diende „om de vrijheid van de Profetie of van de uitlegging der Heilige Schrift in de Academie behoorlijk plaats te geven, en de jonge Theologen door het onderhouden van de onderlinge verdraagzaamheid in de Scholen, te gewinnen tot behoorlijke betrachting van de vrede in de Kerk” (Zie Trigland, Kerkel.Gesch. p.626). Er werden de studenten nu zeer verschillende, ja recht tegen elkander strijdende gevoelens ingeprent, die zij in de kerken inbrachten zodat er verdeeldheid kwam in de Kerk, niet door de schuld van Polyander, die bij de aangenomen leer bleef, maar van Episcopius, die onschriftmatige leringen van Arminius propageerde. De beminnaars van de Orthodoxe leer hoorden Polyander en oefenden zich bij hem in private colleges. Die Arminiaans dachten of voor hun onderhoud van Arminianen afhankelijk waren, gingen naar Episcopius, ja kregen soms opdracht hem alleen te horen, zoals menig alumnus van de H.H. Staten van Utrecht. In deze situatie stelde Trigland, predikant te Amsterdam, in een preek de vraag of er in de Christelijke Kerk zulk een vrede kon plaats hebben, die in één en dezelfde Gemeente strijdige leringen toeliet; of de leraren derwijs verdraagzaam moesten zijn, dat zij het verschil niet achtten, ofwel met een algemeenheid of met dubbelzinnige manier van spreken bedekten of bewimpelden. Neen, zei Trigland. Zijn Collega's en de Gemeente van Amsterdam wensten wel dat deze preek gedrukt werd. In terugslag op een geschrift getiteld *De Gematigde Christen*, schreef Trigland nu een verhandeling, uitgekomen in 1615, over de *Recht-gematigde Christen*. Over inhoud en gedachtengang zie men Kerkel.Gesch. pag.627-632. In het volgende jaar 1616 schreef Johannes Polyander in het Frans: *L'état des principales questions et controverses, qui se disputent pour*

le jourd'hui etc. dat tevens in het Nederlands uitkwam. De breedvoerige Nederlandse titel spreekt voor zichzelf, en bewijst dat ook de vredelievende Polyander geen vrede ten koste van de waarheid zocht. De titel luidt: „De Staat van de voornaemste questien en geschillen, die ten huydigen dage gedisputeert worden tusschen de Oude Rechtgezinden, die men Contra-Remonstranten, ende de nieugezinde diemen Remonstranten noemt, duydelyck ghestelt, ende getrouwelyck ghetrocken, so uyt de Haechse Conferentie, als andere strijtschriften over deze materie uytgegeven. Waerby noch zijn gestelt eenighe andere geschillen van dengenen die het met de Remonstranten houden opgeworpen: Als oock eenige seltsame dwalingen Nicolai Grevinchovii ende *Simonis Episcopii*, ghetrocken uyt hare schriften”.

Hiertegen schreef iemand een anonieme waarschuwing, die weer, eveneens anoniem, door Trigland werd beantwoord en weerlegd. Men ziet dat degenen die verdraagzaamheid predikten, zelfs het objectief opmaken van de stand der kwestie door de vreedzame Polyander niet konden verdragen.

Andreas Rivetus is meer bekend dan Polyander. In deze eeuw zijn over hem 2 academische Dissertaties geschreven, de eerste door H.J. Honders, getiteld: „Andreas Rivetus als invloedrijk Gereformeerd Theoloog in Hollands bloeitijd” verschenen bij Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1920, de tweede van A.G. van Opstal, getiteld André Rivet, een invloedrijk Hugenoot aan het Hof van Frederik Hendrik, Drukkerij Flevo, Harderwijk 1938. Voor een levensbeschrijving van Rivetus kan met name naar de eerste van deze worden verwezen. Hier zij slechts kort zijn levensgang en arbeid tot aan het jaar van uitgifte van de Synopsis vermeld. André Rivet is geboren in Midden Frankrijk, niet ver van de Golf van Biskaye, in het district dat nu Deux Sèvres heet en wel te Saint Maixent, in de zomer van 1572. Zijn ouders waren Johannes Rivet en Catharina Cardel, beide stammend uit in die omgeving zeer bekende families. Daar zij de Reformatie zeer waren toegedaan, bestemden zij hun eerstgeborene voor de studie der Theologie, waartoe zijn godvrezende moeder een gelofte had gedaan.

Nadat hij in zijn geboorteplaats het eerste onderwijs ontvangen had, werd hij in zijn 11e levensjaar naar St. Gélais gezonden, waar Louis Blanchère, de geleerde Herder van de Kerk van Niort een litteraire School geopend had. Niet lang kon het onderwijs hier ter plaatse ongestoord doorgaan. In 1585 moest de leermeester in ballingschap gaan. De jonge Rivet ging met hem mede naar La Rochelle, gelegen aan de zee, en hield er in zijn woning verblijf. Hier had

André de gelegenheid het onderwijs te genieten van Petrus Faber en de Schot Joannes Rose, leraren aan het gymnasium, terwijl 2 anderen hem in het Hebreeuws en de Philosophie onderrichtten. Zo kwam hij na een goede vooropleiding aan de pas door de Koning van Navarre gestichte Academie van Orthez in het tegenwoordige Departement Basses Pyrénées, in de Zuidwesthoek van Frankrijk, niet ver van de Spaanse grens. Hier behaalde hij de graad van Magister Artium, waarna hij zich verder toelegde op de Theologie onder leiding van Prof. Lambertus Danaeus. Door vervolging gedwongen terug te keren naar La Rochelle, vond hij daar een Theologische School geopend door de geleerde en welsprekende Italiaanse Doctor der Theologie Johannes Baptista Rotanus. Mede onder leiding van de plaatselijke Leraren der Kerk van La Rochelle, kreeg hij gelegenheid tot praktische Theologische oefening. Door de invloed van de Hertog de la Tremoille werd hij door de Prov. Synode van Niort aangewezen tot predikant te Thouars, waar hij 24 maart 1595 publiek tot de kerkdienst geordend werd. Gedurende 25 jaren heeft hij deze dienst waargenomen, zowel in de Kerk als aan het Hof van de Hertog, wiens raadsman hij was in gewichtige zaken. Na de dood van de Hertog diende hij diens Weduwe en zoon. Een verstandige raadsman vond de jonge predikant in de oude en wijze Franciscus Oyseau, die 30 jaren predikant te Nantes was geweest, maar naar Thouars had moeten vluchten, waar hij de bescherming van de Hertog genoot. Diens godvrezende dochter Suzanne Oyseau werd in 1596 de levensgezellin van André Rivet. Uit dit huwelijk werden 7 kinderen geboren, 4 zoons en 3 dochters. In Frankrijk woedde de strijd tussen Koningshuis en Rooms Katholieke Kerk enerzijds, — en een groot deel van de Adel met de Gereformeerde Kerk anderzijds. Menigmaal heeft Rivet vrede gesticht tussen Kerk en Adel, die niet steeds door dezelfde motieven werden gedreven. Acht malen werd hij door de Kerken uit de omgeving van Poitiers voor belangrijke zendingen afgevaardigd. In 1605 ging hij naar de Vergadering van de Franse Kerken te Châtellerault (Vienne). In 1610 naar Parijs om in een rede voor de jonge Koning Lodewijk XIII en de Koningin Moeder Maria de Medici vergaderd met de voornaamsten van Frankrijk de trouw en gehoorzaamheid van de Kerken te betuigen. In 1611 vinden we hem op het belangrijke Convent van Saumur, pogend er de eendracht te bevorderen. Naar Nationale Synodes werd hij vijfmaal afgevaardigd, naar Gergeau in 1601, La Rochelle 1607, St. Maixent in 1609, Toneins (Lot et Garonne) in 1614, en Vitré in Bretagne 1617. Van de laatste was hij Praeses, van 3 andere Actuarius. Te Vitré werd hij met Daniel Chamierus, Petrus Molinaeus en Johannes Calvus aangewezen om in naam van de Kerken van Frankrijk de Synode bij te wonen die in de Nederlanden stond gehouden te worden. Een verbod van de Koning

verhinderde hem echter hier heen te gaan. Tevergeefs trachtte men hem te Vitré er toe te brengen het Theologisch Professoraat te Saumur te aanvaarden. De Hertogin achtte zijn tegenwoordigheid te Thouars noodzakelijk. Het gelukte echter aan een Hollandse Deputatie onder leiding van Prof. Erpenius hem voor twee jaren aan de Academie van Leiden te verbinden, door de aandrang van de Staten, de Prins en de Kerkelijke vergaderingen. Niet ongaarne gaf hij gehoor, hoewel zijn echtgenote groot bezwaar had en door haar gezondheidstoestand verhinderd was hem te volgen. Reeds spoedig overleed zij. De zorg voor zijn kinderen verlichtte hem zijn tweede echtgenote Maria, dochter van Joachim Molinaeus, (zuster van de vermaarde Petrus Molinaeus) — die reeds 24 jaar weduwe was van een Generaal. Zij was om des geloofs wille naar Londen gevlucht, waar Rivet met haar in het huwelijk trad in augustus 1621. In Engeland vernieuwde hij de vriendschap met oude bekenden, die hij in Frankrijk had ontmoet, en in Oxford verleende men hem de doctorale graad, die hij ook in Leiden had ontvangen. Na de Prins van Wales gegroet te hebben keerde hij eerst naar Leiden, daarna naar Frankrijk terug, waar hij de Nat. Synode van Carenton bijwoonde, en daar op verzoek van de Curatoren der Leidse Academie verlof kreeg weer naar Leiden te gaan.

In Frankrijk had Rivet reeds sinds 1600 verschillende polemische geschriften tegen een Professor van de Sorbonne en andere Papisten in het licht gegeven. In 1608 verscheen zijn Summa controversiarum inter Orthodoxos et Pontificios tegen de Catechismus der Controversen van de Jesuïet Gulielmus Bailius. Deze had in 1607, met goedkeuring van de Aartsbisschop van Bordeaux, in het Frans geschreven. De Prov. Synode verzocht Rivet, toen Predikant te Thouars, hierop te antwoorden. In 1608 schreef hij ook nog Meditationes in Psalmum CXIX, Overdenkingen over de 119e Psalm.

In 1610 verscheen van zijn hand weer een geschrift tegen Bailius; het was getiteld Triumphus Veritatis, Triumf der Waarheid.

In 1612 een Tractaat over het Gezag der Vaderen, gevolgd door Specimen Critici Sacri, in Scripta Veterum Doctorum sex priorum seculorum, — een werk in IV boeken, waarvan Rivet de vijfde vermeerderde uitgave beleefde.

In 1617 werd de Summa Controversiarum herzien en met een 3e deel vermeerderd.

In hetzelfde jaar schreef hij een verdediging van de Geschiedenis van het Pausdom van zijn vriend Plessaeus, voor wie hij het ook reeds in 1612 in een geschrift had opgenomen.

In 1620 zijn Inaugurale Oratie De bono Pacis et Concordiae in Ecclesia, d.i. Over de weldaad van Vrede en Eendracht in de Kerk.

In 1622 Twaalf meditaties of homiliën over diverse Schriftuurplaatsen.

In 1625 benevens een Commentaar op de Profeet Hosea, 11 Disputaties in de Synopsis, n.l. de nummers 11, 15, 19, 27, 31, 35, 39, 43, 47 en 51.

Omdat het werk reeds begonnen was toen hij in Leiden kwam, kon hij niet van het begin af aan zijn medewerking verlenen.

Vermeld zij nog dat hij o.a. een uitlegging schreef van 12 Evangelische Psalmen, en een Isagoge generalis ad Scripturas Sacras, een Algemene Inleiding tot de Heilige Schrift, in 1627 uitgegeven. Hij noemde zich gaarne Catholicus Orthodoxus.

Over Antonius Walaëus werd in 1891 een Proefschrift geleverd door J.D. de Lind van Wijngaarden, gedrukt in dat jaar bij G. Los te Leiden.

Antoine de Waele werd te Gent geboren 3 oktober 1573, en overleed 9 juli 1639 te Leiden. Zijn ouders waren Jacques de Waele en Margaretha Wagenaars, beide gesproten uit bekende oude en aanzienlijke geslachten. Na de dood van de Graaf van Egmond in 1568 moest Jacques de Waele, die aan 's Graven Hof verkeerde, vluchten naar Gent, waar hij in het huwelijk trad. Daar, in zijn geboortestad, genoot de jonge Antoine het eerste onderricht in het Latijn. Toen Gent in 1584 de Hertog van Parma in handen viel, vluchtte het gezin De Waele naar Middelburg, — beroofd van een groot deel van hun vermogen. Hier kon Antoine de studie hervatten, onder toezicht van de Rector van de Middelburgse School Jacobus Gruterus, die zeer ervaren was in de Letteren en in de Griekse taal. Ook leerde hij er Philosophie van de Schot Johannes Murdisonius, later Professor te Leiden. Daar zijn aanleg en ijver gebleken was, vergoedde de Middelburgse Overheid een gedeelte van de verdere studiekosten van Antoine de Waele aan de Leidse Academie, waar hij in 1596 als student aankwam. Hier onderrichtte Franciscus Raphelengius hem in het Hebreeuws, en volgde hij de Theologische lessen van Franciscus Junius, Lucas Trelcatius Sr. en Franciscus Gomarus, wiens huisgenoot hij drie jaren is geweest. Ook Walaëus maakte studiereizen naar andere landen. In 1599 ging hij uit Zeeland naar Frankrijk, en vandaar naar het Zwitserse Genève, waar hij bijna een jaar studeerde. Hij ontmoette er de oude Beza nog, die niet meer doceerde, maar nog wel predikaties deed. Van hier ging Walaëus eerst naar Lausanne, vervolgens naar de school van Bern, waar hij twee maanden de omgang der Professoren genoot. Daarna verbleef hij zeven maanden te Basel, bij Johannes Grynaeus, en diens schoonzoon Amandus Polanus, en hoorde er Buxtorf de

Kleine Profeten uitleggen. Men verzocht hem nu en dan de disputaties der studenten te presideren. In 1601 keerde hij door Duitsland, waar hij de Academie van Heidelberg en de School van Bremen bezocht, naar huis terug. Aldra werd hij beroepen als Predikant te Koudekerke, en na 2 jaren te Middelburg. Hier huwde hij Paschasia van Thenhoudt, uit een aanzienlijke Middelburgse familie. Zij schonk hem 9 kinderen. Na het overlijden van de Rector Gruterus, verzocht de Overheid hem, tevens onderwijs te geven aan de Middelburgse School, in Philosophie en Grieks, hetgeen hij 12 jaren heeft gedaan. In 1617 werd hij door Prins Maurits en de Haagse Kerk naar de Residentie geroepen, om de gerezen geschillen te helpen beslechten. Het gelukte niet de geschillen met de Remonstranten bij te leggen. Na 4 maanden ging Walaeus naar Middelburg terug. Het volgend jaar werd hij naar de Synode van Dordrecht geroepen, gelijk gesteld met de Hoogleraren. Na 15 jaren dienst te Middelburg werd hij als Hoogleraar te Leiden benoemd, terwijl zijn jongere broer Jacobus Walaeus, Herder van de Domburgse Kerk, in zijn plaats te Middelburg beroepen werd. Antonius vertrok 25 september 1619 naar Leiden, waar hij van Johannes Polyander de Doctorstitel ontving, om er met deze en Rivetus, en later ook met Thysius in goede harmonie samen te arbeiden.

Wat zijn geschriften aangaat, ook van hem zijn, evenals van Polyander, door vrienden gedichten in het licht gegeven. Dan schreef hij een belangrijke verhandeling over het Gezag van de Overheid in kerkelijke zaken, in het Nederlands gedrukt, tegenover het boek van de Remonstrant Johannes Uytenbogaart over dezelfde materie. Het boek werd spoedig in het Frans vertaald door Johannes Crucius, predikant te Haarlem.

Op verzoek van de studenten in de Theologie gaf hij zijn Inaugurale Oratie uit, die handelt Over de juiste inrichting van de Theologische studie. Het zal niet ondienstig zijn uit deze rede een enkele passage aan te halen. Walaeus ontvouwt de heerlijke roeping van de Evangeliedienaar. God zelf heeft hem tot een middel gesteld, om de gaven van de Geest aan de Gemeente te doen toekomen. Door zijn dienst verlicht en reinigt God de mensen die in de duisternis van onkunde en in de schaduw des doods rondwaren, met de ware en heilzame kennis van Hem; die in hun zonden slapen wekt Hij op tot oprecht berouw; die in het slijk en de begeerlijkheden der wereld zijn verwickeld verheft Hij tot de hemelse dingen; Hij doet Christus zelf door een levend geloof in hun harten geboren worden; van God afkerigen verzoent Hij met zichzelf; Zijn beeld, door Satans bedriegerij uitgewist vernieuwt Hij weer in hen; Hij doet de liefde ontvlammen; versterkt de hoop; Hij schenkt hen de Geest der aanneming, door Wien zij van de toekomstige en eeuwige erfenis van het hemelse leven verzekerd worden. De dienaren dragen dezen schat in aarden

vaten, maar Gods kracht wordt in zwakheid volbracht. Maar niemand kome met ongereinigde handen aan het altaar; niemand ga met dezelfde geest aan deze heilige studie, waarmede hij een andere wetenschap zou beoefenen. Het doel dat steeds voor ogen moet staan, mag geen ander zijn dan de eer van God, het heil der mensen, de opbouw van de Gemeente. Hij wijst op de noodzakelijkheid van het dagelijks gebed, van een reinen wandel, overeenstemmend met de belijdenis.

Een weinig later gaf Walaeus in het licht: *Compendium Ethicae Aristotelicae ad normam veritatis Christianae revocatum*, d.w.z. Samenvatting van de Ethiek van Aristoteles, getoetst aan de norm van de Chirstelijke waarheid. Deze stof had hij aan de Middelburgse School reeds behandeld. In de Synopsis schreef hij 14 disputaties, nl. No. 2, 5, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 48 en 52. Ook Walaeus heeft nog vele leerlingen, zonder dat die het zich bewust zijn. Een groot deel van de Kanttekeningen van de Statenvertaling zijn van zijn hand. Men vindt er b.v. in zijn slagzin tegen de Remonstranten, die van een algemene genade spraken: *Genade is geen genade enigszins, als het niet is genade alleszins*. (*Gratia non est gratia ullo modo, nisi sit gratuita omni modo*). Deze stelling is ontleend aan Augustinus.

Antonius Thysius werd geboren te Antwerpen, 9 augustus 1565, uit een bekend geslacht. Zijn grootvader Nicolaas Thysius was Burgemeester van Mechelen, waar zijn vader Christophorus Thysius geboren is. In Antwerpen was deze een gezien koopman, die verschillende ambten heeft bekleed. De moeder van Antonius was Martha Aegidius, dochter van Franciscus Aegidius en Antonia Arsens. Petrus Aegidius, Oom van Antonius' moeder was Ab-actis van het Hof van Antwerpen, en vriend van Desiderius Erasmus en van Thomas Morus, de Filosoof, die hem in zijn Utopia sprekend invoert. In hem zag de jonge Antonius een navolgenswaardig voorbeeld. Zijn eerste onderricht in het Latijn ontving hij te Lier, en wegens de Spaanse belegering van die stad, vervolgens te Dendermonde. In Antwerpen teruggekeerd genoot hij het onderwijs van Bonaventura Vulcanius, gewezen Secretaris van Marnix van St. Aldegonde, rector van de nieuw opgerichte School te Antwerpen. Toen Vulcanius naar Leiden geroepen werd volgde de jonge Thysius hem, in 1580, 15 jaar oud. Hij werd nader onderwezen in Philologie en Philosophie door Justus Lipsius, Vulcanius Snellius en Drusius. Ook volgde hij reeds jong colleges van de Theoloog Lambertus Danaeus. Op aanraden van Jeremias Bastingius zond zijn vader hem naar Neustadt in Duitsland, waarheen de Academie van Heidel-

berg was overgebracht. Uit vrees voor de pest die daar woedde, ging hij aldaar over Frankenthal, waar zijn familie verblijf hield, naar de illustere School van Genève. Hier studeerde hij Grieks onder Casaubonus, Hebreeuws onder Bertram, en ook Philosophie onder Placius en Galesius, die later door de inquisitie met vuur verbrand werd. In de Theologie ontving hij nog onderricht van de reeds bejaarde Beza. Zelf begon Thysius ook reeds te onderwijzen. In 1585 vertrok hij met een eervol getuigenis en aanbeveling van de rector van de Theol. Faculteit uit Genève, bezocht nog de Zwitsersche Scholen te Lausanne en te Bern, waar Abraham, de zoon van Wolfgang Musculus doceerde. Ook bezocht hij Turijn waar de bejaarde Gualterus nog onderwijs gaf, hoorde Lavater, de polyhistor Stuckius en Wolfius de Theoloog. Vandaar naar Basel vertrokken leerde hij van Grynaeus, ging toen eerst naar Straatsburg en studeerde vervolgens 4 jaar te Heidelberg, met Franciscus Gomarus als studiemakker. Benevens Grynaeus, hierheen geroepen, doceerden er Junius, Sohnius en Tossanus. In 1589 stak hij over naar Engeland waar Witaker te Cambridge en Raynoldus te Oxford weerleggingen gaven van de Controversen van Bellarminus. Van hier keerde hij naar Nederland terug, naar Leiden. Haarlem riep hem om de heilige bediening waar te nemen, hetgeen hij 3 maanden deed. De dood van zijn Vader noodzaakte hem naar Frankfort te reizen. Nog was zijn dorst naar kennis niet voldaan. Hij trok langs de kusten van de Oostzee naar Pruisen, Polen en de Karpathen. Te Rostock had hij contact met David Chytraeus, te Dantzig met Jacob Fabricius.

De terugweg nam hij over Leipzig en Helmstadt (Academia Julia) en hield een jaar lang verblijf te Stade bij zijn bloedverwant de vermaarde Theoloog Bollius, dienaar van de Nederlandse en Waalse Kerk. Hier oefende hij zich verder voor de Heilige Bediening en ging toen naar Emden, waar hij 2 jaar de omgang van Menso Alting genoot, en van Joh. Polyander Sr. Toen Graaf Willem Lodewijk Menso Alting naar Groningen liet overkomen, stond Thysius hem als een Timotheus ten dienste. Van Groningen uit bezocht hij de Hogeschool te Franeker, en vernieuwde er de oude vriendschap met Sybrandus Lubbertus, Lydius en Drusius. In 1594 weer in Emden riep hem de Amsterdamse Kerkeraad door middel van de bekende Herder Petrus Plancius en Ouderling Franciscus de Raet, om althans hulpdiensten te verrichten, hetgeen hij ruim een jaar lang deed. Daarna verkreeg hij verlof om naar Frankrijk te vertrekken om de Fransche Kerken bij te staan in het dispuut met de bisschop van Evreux. Op aandringen van Franciscus Junius keerde hij uit Parijs naar Nederland terug, met het vooruitzicht Junius te ontlasten van het tijdelijk waarnemen van het onderwijs in het Hebreeuws. Door bemiddeling van zijn oude vriend Franciscus Gomarus werd hij echter benoemd aan de nieuw opge-

richte School te Harderwijk, waar hij 16 augustus 1601 zijn ambt aanvaardde. Het volgende jaar trad hij in het huwelijk met Johanna de Raet, dochter van de vorengenoemde Amsterdamse Ouderling, die gehuwd was met Francisca Bollius. In Harderwijk heeft Thysius 18 jaren gearbeid, samen met Johannes Fontanus, Baudartius en Damman. Mede door hem is de Gelderse Kerk van vele goede en trouwe Dienaren voorzien. Als Professor aan de illustere School arbeidde hij mede aan de Dordtse Synode, die hem tot Revisor van de vertaling van het Oude Testament benoemde. In 1619 werd hij Professor in de Theologie te Leiden.

Geschriften. In 1613 schreef hij in het Engels over de Praedestinatie.

In 1615 het Corpus Doctrinae van de Nederlandse Kerken, in het Nederlands. In 1617 stelde hij een geschrift op tegen de Remonstrantie der Remonstranten.

In 1619 zijn Inaugurale Oratie: Paraenesis seu Oratio de Theologia ejusque studio capessendo-, Over de Theologie en de bestudering daarvan.

In de Synopsis zijn van zijn hand de Disputaties No. 3, 6, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37, 41, 45, 49.

Opgemerkt zij nog dat de bekende Bibliotheca Thysiana te Leiden is gesticht bij Testamentaire beschikking van Johannes Thysius, kleinzoon van een broer van onze Antonius. Hierin zijn o.a. ook opgenomen de boeken van een andere broer van onze Leidse Hoogleraar, nl. Jacobus Thysius, Hoogleraar te Marburg.

RESPONDENTEN

1. Johannes Swalmius
2. Johannes Crucius
3. Theodorus Gisberts
4. Abraham Swalmius
5. Rombertus Stellingwerf
6. Ludovicus Renesse
7. Tobias Damman
8. Antonius Scriverius
9. Franciscus Josius
10. Henricus Hamers
11. Carolus Becius
12. Adrianus Hasius
13. Johannes Olivarius
14. Johannes Zelius
15. Abraham van Eldere
16. Laevinus Coolman
17. Jacob Adr. Tethrodius
18. Arnoldus Schomantius
19. Samuel Bochartus
20. Petrus Laovicus
21. Samuel Dambrinus
22. Petrus Doornyck
23. Daniel Pain
24. Isaac Biscopius
25. Nicolaas Balbianus
26. Nicolaas Reusius
27. Samuël Rivetus
28. Daniel Suevius
29. Isaac Plancius
30. Henricus Geldorpius
31. Paulus Testardius
32. Adrianus Jansonius
33. Jacobus Dissius
34. Johannes Backer
35. Jacobus Henrici
36. Antonius Delienus
37. Johannes van Westenburgh
38. Gerhardus Paludanus
39. Guilielmus Soestius
40. Jacobus Bosschaert
41. Guilielmus Surendonck
42. Isaac Valcknaer
43. Jacobus Baalde
44. Michael van Gogh
45. Volckerus Oosterwijck
46. Josua van Sonnevelt
47. Petrus Lagnellus
48. Johannes Livensius
49. Johannes Wilmerdonck
50. Michael van Goor
51. Henricus W. Berchellius
52. Franciscus Boogardus

Houd het voorbeeld van de gezonde woorden die gij van mij gehoord hebt, in geloof en liefde die in Christus Jezus is.

2 Tim. 1, 13.

En weet dit, dat in de laatste dagen zware tijden zullen komen. Want de mensen zullen een schijn van Godsvrucht hebben, terwijl zij de kracht daarvan verloochend hebben.

Heb ook een afkeer van dezen; die altijd leren en nooit tot kennis der waarheid kunnen komen. Zoals Jannes en Jambres, de tegenstanders van Mozes, staan ook dezen de waarheid tegen; mensen, verdorven van verstand, verwerpelijk wat betreft het geloof. Maar zij zullen niet meer toenemen, want hun uitzinnigheid zal allen openbaar worden, zoals het ook bij genen het geval was. Maar de slechte mensen en bedriegers zullen tot erger voortgaan, zij verleiden en worden verleid.

2 Tim. 3 : 1, 5, 7, 8, 9, 13.

Hoofdstuk I
Johannes Polyander

OVER DE HOOGHEILIGE THEOLOGIE

Aangezien de door God ingegeven Schrift het beginsel, de inhoud en het leermiddel der Heilige Theologie is, beginnen wij met haar onze uiteenzettingen.

Stelling 1. De naam Theologie.

De Theologie is, naar de betekenis van de naam, volgens sommigen het spreken van God, of liever, gelijk ons gevoelen is, het spreken over God.

2. Deze naam is het eerst gebruikt door de heidense Grieken, blijkens Lactantius (Lib.1 de ira Dei, cap.2), en vervolgens door de Christenen zelf, gelijk afgeleid kan worden uit het opschrift van de Openbaring, waarin Johannes de Evangelist en Apostel met de benaming *de Theoloog* wordt bestempeld; en uit de tweede brief van Basilius van Gregorius van Nazianza, waar hij de wetenschap der Heilige Schrift *Theologie* noemt.

Theologia archetypa of oorspronkelijke Theologie.

3. De Theologie is één, wanneer wij de zaak op zichzelf beschouwen; ze is verschillend als we letten op de wijze der zaak eigen aan de onderscheiden subjecten. Want als zij beschouwd wordt in God, voorzover zij de wetenschap is waardoor Hij zichzelf en alle goddelijke dingen op goddelijke wijze kent is zij oorspronkelijk; en deswege is, gelijk het wezen Gods zelf, ook deze wetenschap gemeen aan de Zoon met de Vader en de Heilige Geest; en gelijk de drie personen van het ene goddelijke wezen door onderlinge gemeenschap en verkeer ten nauwste verbonden zijn, zo kennen zij elkander ook intiem en zeer volmaakt. Met het oog hierop zegt Christus, Joh. 7, 29. *Ik ken de Vader, want ik ben van Hem*; en Joh. 10, 15: *Gelijk de Vader mij kent, ken ik ook de Vader*.

Theologia ectypa of afgeleide Theologie.

4. Indien echter de Theologie beschouwd wordt voor zover ze een weten-

schap is door God aan met rede begaafde schepselen hetzij in deze wereld medegedeeld, of in de toekomstige mede te delen, is ze afgeleid. En deze wordt door God als van het origineel met verschillende wijzen en graden van mededeling afgedrukt, namelijk bij de mensen die in deze wereld verkeren door de genade der openbaring, bij de Engelen echter en de Geesten der zaligen die in de hemel opgenomen zijn door de genade van het aanschouwen, door welke weldaad ook wij Hem na dit leven van aangezicht tot aangezicht, dat is openlijk en van zeer nabij zullen zien gelijk Hij is, 1 Joh. 3, 2.

Theologio unionis, of theologie der vereniging.

5. Aan Christus God-en-mens (theanthroopos) is deze Theologie door God op een bijzondere en uitnemende wijze medegedeeld, te weten door de genade der vereniging, waardoor zulk een volheid van wijsheid in zijn geest ontstaan is als voor de meest volmaakte uitoefening van zijn ambt noodzakelijk is, met het oog op welke volheid gezegd wordt dat *God hem gezalft heeft met vreugde-olie boven zijn medegenoten*, Ps. 45, 8 en *Hem de Geest gegeven heeft zonder maat*, Joh. 3, 34, opdat uit zijn volheid allen die in Hem geloven een zeker gedeelte van dezelfde Geest zouden ontvangen, Joh. 1, 16. Vandaar ook dat gezegd wordt dat in Hem alle schatten van wijsheid en kennis verborgen zijn, Col. 2, 3.

Theologie der Openbaring, natuurlijk en bovennatuurlijk.

6. Wij beperken hier de Theologie tot de mensen alleen die in deze loopbaan lopen, en noemen ze, om ze te onderscheiden, *Theologie der Openbaring*.

7. Openbaring, in ruimeren zin genomen, kan verdeeld worden in natuurlijke en bovennatuurlijke.

8. Natuurlijk noemen wij die welke òf inwendig is, door de waarheid en de wet der natuur in de harten van alle mensen ingeschreven, waarover de Apostel spreekt in Rom. 1, 19 en 2, 15, — òf uitwendig, door het beschouwen van de dingen die door God geschapen zijn, waarover dezelfde handelt in Rom. 1, 20. Bovennatuurlijk noemen wij die welke de Profeten en Apostelen onmiddellijk van de Geest der waarheid hebben ontvangen, om het echte wezen (forma) daarvan deels door het levende woord, deels door hun geschriften aan de Kerk Gods te verklaren en ter bewaring over te leveren. Deswege is de openbaring der Heilige Theologie die door God aan de Profeten en Apostelen gedaan is onmiddellijk, maar die welke door hen aan Gods Kerk bekend gemaakt is, middellijk.

Definitie der Theologie.

9. Daar wij op deze plaats over de bovennatuurlijke openbaring spreken, definiëren wij de Theologie als de wetenschap of wijsheid van de goddelijke dingen, van God door de bedienaren van zijn woord, geïnspireerd door de

Profetische Geest, aan de mensen in deze wereld geopenbaard, en aan hun bevattig aangepast, — om hen in te leiden in de kennis der waarheid, die naar de godzaligheid is, en wijs te maken tot hun zaligheid en Zijn eeuwige glorie.

Scientia et sapientia, zowel wetenschap als wijsheid.

10. Wij maken deels de wetenschap deels de wijsheid tot soortbegrip der Theologie, en wel de wetenschap,

1e. Omdat de H. Schrift de namen en effecten der kennis aan haar toedeelt, Jes. 53, 11. Jer. 3, 15. Joh. 17, 3. 2 Cor. 8, 7.

2e. Omdat ze de kennis is van noodzakelijke dingen, hetzij in absolute zin, zoals van God en zijn eigenschappen; hetzij uit onderstelling van de wil van God, zoals van zijn dienst en zijn werken.

3e. Omdat zij de kennis (epignosis) der waarheid voortbrengt, Tit. 1, 1, dat is een vaste en den geest op het allerdiepste ingegrifte erkenning door haar allerduidelijkste bewijzen, hetzij door de voorafgaande zijnsprincipes, zoals Matth. 11, 26. Ef. 1, 5, hetzij door de navolgende kenprincipes, zoals Rom. 1, 20.

11. Ook de wijsheid stellen wij als soortbegrip der Theologie, door de volgende redenen bewogen:

1e. Omdat Salomo haar met deze naam noemt, *Spreuken, hfdst. 1 en volgende*, en de Apostel Paulus, 1 Cor. 1, 21, en 12, 8.

2e. Omdat zij de mensen haar beginselen, die veel verhevener zijn dan de beginselen der andere wetenschappen, namelijk de hoogheilige en verhevene geheimenissen van God zelf, onnaspeurlijk voor het menselijk verstand, naar een zeer nauwkeurige en allernemendste wijze van onderrichten voorstelt.

3e. Omdat haar beschouwen allermeest bezig is met onderwerpen die eeuwig, oneindig, onbewegelijk, onuitsprekelijk, geestelijk, hemels, en aan geen verandering of bederf onderhevig zijn, gelijk Augustinus over deze zaak breedvoerig schrijft, Lib. 12, en de Trin. cap. 14.

4e. Wijl zij de overige wetenschappen voorlicht als de architectonische norm en hoogste rechter van alle handelingen en redeneringen, en hun de wijze voorschrijft om wèl en gelukkig te leven, en alles tot de verheerlijking van God terug te brengen. Want, gelijk Augustinus zegt, Lib. 12 de Trin. cap. 14, al wat de mens buiten de Theologie geleerd heeft wordt, als het schadelijk is, in de Heilige Schriften veroordeeld, als het nuttig is, daar gevonden en goedgekeurd.

Het voorwerp (objectum) der Theologie.

12. Wanneer wij beweren dat de goddelijke dingen het voorwerp der Theologie zijn, omvatten wij onder deze spreekwijze: 1e God zelf. 2e de goddelijke leringen en weldaden die noodzakelijk zijn tot heilzame kennis, ge-

meenschap met en genieting van God. 3e alles wat in de natuur der dingen door God geschapen en verordend is, inzover zij tot God als tot hun oorsprong en doel teruggebracht moeten worden. Augustinus toont in de brief aan Volusianus aan, dat in dit laatste opzicht ook de Natuurkunde, de Zedekunde, de Staatskunde en de andere wetenschappen binnen de grenzen der Theologie vallen.

De voornaamste bewerkende oorzaak (causa efficiens principalis).

13. De voornaamste bewerkende oorzaak der Theologie is God, ten opzichte van een drievoudige uitwerking. Want:

1e. Hij heeft haar de Profeten en Apostelen door de ingeving van zijn Geest toegebracht, getuige Paulus, 2 Tim. 3,16 en Petrus, 1 Petr. 1,11,12. 2 Petr. 1,21.

2e. Hij heeft de juiste vorm voorgeschreven om haar te behandelen, die tegenover de valse gesteld wordt, 1 Tim. 1,3 en 6,4.

3e. heeft Hij haar de kracht toebedeeld om onze gemoederen van zijn heilzame voorschriften te doordringen, Joh. 6,45. 1 Cor. 3,7, 1 Thess. 4,9.

De middel-oorzaak (Causa instrumentalis).

14. De middel-oorzaak der Theologie is het Woord van God, voorgedragen door de mond van goddelijk geïnspireerde en onmiddellijk door God geroepen mensen, en in heilige boeken vastgelegd, 1 Petr. 1,11. 2 Petr. 1,21. Hand. 20,27. 1 Thess. 2,13 en 4,8.

De wijze van openbaring.

15. De wijze die God heeft willen aanwenden bij het openbaren der Theologie wordt door sommigen verdeeld in *inwendig* (endiatheton), alleen door ingeving van de Heilige Geest, en *uitwendig* (proforikon), door zekere lichamelijke organen en hulpmiddelen door God aan de mensen medegedeeld.

16. Deze wijze is eertijds onderscheiden van God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest uitgegaan. En wel nu eens met duidelijke stem, dan weer door dromen, gezichten, tekenen, beelden en gelijkenissen; dan weer door Engelen na aanneming van mensengedaante, – heeft Hij menigmaal onder het Oude Testament tot onze vaders gesproken door de Profeten gedreven door de Geest van Christus, Gen. 15,1. Num. 12,6,8. Gen. 18,13. Hand. 7,30. 1 Cor. 10,9. Maar ten laatste zeer volkomen door zijn Zoon in het vlees geopenbaard, Hebr. 1,1.

17. Hoewel deze verschillende wijzen van openbaring door God voor aller bevattingsvermogen geschikt waren gemaakt hebben toch sommigen ze volkomener, anderen minder volkomen verstaan, naar de verschillende mate van hun geloof.

Vrucht en doel der Theologie.

18. Eerste vrucht en doel der Theologie is de kennis der waarheid die naar de godzaligheid is, Tit. 1,1. Door deze omschrijving wordt de bovennatuurlijke waarheid van de natuurlijke onderscheiden; welke in de nog niet wedergeboren mens onvoldoende is, en krachteloos om zijn hart van de godsvrucht en de ware dienst van God te doordringen, gelijk met vele argumenten bewezen wordt in Rom. 1 en 2.

De waarheid het wezen (forma) der Theologie.

19. Deze waarheid is het wezen dat aan de Theologie in het algemeen en aan haar afzonderlijke delen evangelijk is ingeprent, en daarom aanschouwt de Theoloog haar overal in de heilige geschriften altijd op een en dezelfde wijze. 20. Het tweede nut en doel der Theologie is, dat ze ons wijs maakt ter zaligheid en bekwaamt tot alle goed voor het tegenwoordige en toekomstige leven. 2 Tim. 3,15. 1 Tim. 4,8.

21. Het hoogste doel van de Theologie is de verheerlijking van God, omdat Hij zich dit alleen heeft voorgesteld, daar Hij die zichzelf genoegzaam is, aan geen ding gebrek heeft, en Hem door ons niets kan worden toegebracht.

Theoretisch of praktisch?

22. Hieruit ontstaat de vraag of de Heilige Theologie theoretisch of praktisch is? Op deze vraag antwoorden sommige Theologen dat zij theoretisch, andere dat zij praktisch weer andere dat zij gemengd is. Wij stemmen met het antwoord der laatsten derwijs in, dat wij oordelen dat zij theoretisch en praktisch genoemd moet worden, zowel wegens de samenvoeging in dit leven van haar tweevoudig doel, namelijk de kennis en de verering van God, als wegens de rangschikking van het ene onder het andere. Want gelijk de godsvrucht ondergeschikt is aan onze zaligheid en de verheerlijking van God, zo wordt in de heilige schriften de kennis aan de godsvrucht ondergeschikt, 1 Tim. 4,8. Col. 3,16. Tit. 1,1.

23. Theorie en praktijk zijn dus in de Theologie geen tegenstellingen, maar samenstellende delen (conditiones) die voor het verkrijgen van het eeuwige leven onderling verbonden en naar hun orde samengevoegd zijn.

Theologie geen speculatie.

24. Ook bestaat de Theologie niet in een pure en ijdele speculatie, maar in een praktische wetenschap, die de wil en alle aandoeningen krachtig beweegt om God te vereren en de naaste lief te hebben. Vandaar dat van het geloof gezegd wordt dat het krachtig werkt door de liefde, Gal. 5,6. 1 Thess. 1,3. Daarom wordt er ook gezegd dat zij zichzelf met valse overleggingen bedriegen, die het spreken Gods alleen horen, doch het niet in werkelijkheid uitvoeren, Jac. 1,22 en volgende.

Valse Theologie.

25. Tegen deze ware Theologie, tot dusver door ons uiteengezet, strijdt de valse, in welke naar twee zijden gezondigd wordt:

1e. Door het brengen van een andere leer (heterodidaskaliai), dat is van het rechtzinnig onderricht van de Profeten en Apostelen geheel verschillend, deels wat de zaken zelf betreft, deels wat de behandeling der zaken aangaat, 1 Tim. 1,3 en 4,7. 2 Petr. 2,1.

2e. Door ijdelheidspreken en woordentwist (mataiologia et logomachia) waardoor degenen die omtrent onnutte vragen razen van het ware doelwit der onbevleete religie afdwalen, 1 Tim. 1,6 en 6,4.

26. Deze valse Theologie kan tot drie hoofdsorten worden teruggebracht, te weten tot de Theologie:

1e. van de heidenen, die Christus de Zaligmaker niet kennen, welke de Heilige Geest veroordeelt, Hand. 17,22,23,30 en 19,34 en Rom. 1,21.

2e. van de Joden, die Christus verachten, (die Hieronymus op hfdst. 12 en 13 van Matth. noemt *de Hoogste Wijsheid*) en niet vermogen iets met wijsheid te verstaan.

3e. van de Pseudochristelijke Ketteren, die (gelijk dezelfde Hieronymus zegt op hfdst. 23 van Jerem.) de woorden van Christus stelen, en de spreekwijzen van de Profeten, Evangelisten en Apostelen gebruiken om hun dwalingen hetzij in het fundament van de Christelijke leer, hetzij aangaande het fundament daarvan, onder een valschen schijn van waarheid de meer onvoorzichtigen in te geven.

Eenzelfde Theologie in Oud- en Nieuw-Testament.

27. Ofschoon de leringen van het Oude en Nieuwe Testament in sommige hulpmiddelen en omstandigheden van de bediening onderling verschillen, zijn ze toch één wat het wezen aangaat, en in beide Testamenten wordt éézelfde Theologie voorgesteld, één wil van God om het menselijk geslacht te verlossen, één fundamentele belofte aangaande het heil door Christus aan te brengen, Gen. 3,15 en 22,18. Hand. 15,11 en 10,43, enz.

Dwalingen.

28. Daarom moet het gevoelen van diegenen verworpen worden, die een drievoudige manier om de zaligheid te verkrijgen verzinnen. Ene namelijk voor diegenen die vóór het schrijven van de wet geleefd hebben, door het onderhouden van de wet der natuur, dan een tweede voor diegenen die onder de geschreven wet geleefd hebben, door het volbrengen daarvan; een derde ten slotte voor degenen die onder de genade van het Evangelie leven, door het geloof in Jezus Christus.

29. Allermeeest moet echter het gevoelen van diegenen bestreden worden, die

niet schromen te beweren dat iedere bekendmaking van God aan de mensen op welke wijze en in welke geringe mate ook maar gedaan, hun ook nu voldoende is om de zaligheid te verkrijgen.

De Theologie concludeert en oordeelt ook.

30. De Theologie is niet alleen kennend (noëtikè) en voorstellend (sèmantikè), maar ook besluitend (dianoëtikè). Want zij gebruikt gewoonlijk argumenten om de tegensprekers te overtuigen; en ze trekt uit haar beginselen die zelf door voorafgaande niet te bewijzen zijn, hetzij conclusies om de waarheid te bewijzen, of velt oordelen om de bedriegelijke tegenwerpingen der Sophisten af te wijzen. Matth. 22, 32, 33. 1 Cor. 15, 20, 21, 22.

H o o f d s t u k II

Antonius Walaëus

OVER DE NOODZAKELIJKHEID EN HET GEZAG VAN DE HEILIGE SCHRIFT

De Schrift beginsel en fundament der leer.

Stelling 1. Daar in de voorafgaande uiteenzetting gehandeld is over de aard der Theologie, volgt nu dat wij handelen over het voornaamste middel van haar openbaring, namelijk de H.Schrift. Zij is beginsel en fundament van alle Christelijke leringen.

De Schrift en het schrift.

2. Onder de H.Schrift verstaan wij hier, niet de uitwendige lettertekens zelf, maar het woord door die lettertekens en geschriften betekend en daarin vervat. Want alle schrift is symbool en aanwijzer van het woord, het woord echter symbool en aanwijzer van de gedachten en bedoelingen van de geest.

Definitie.

3. Deze Schrift dan definieren wij als het goddelijk instrumenten waardoor de heilzame leer van God door Profeten, Apostelen en Evangelisten, als Gods secretarissen, in de canonieke boeken van het Oude en Nieuwe Testament is overgeleverd.

Gesproken en geschreven Woord.

4. Vóór de uittocht der Israëlieten uit Egypte toch heeft God alleen door het gesproken woord, vele malen en op velerlei wijzen aan de aartsvaders

medegedeeld, en door traditie van de vaderen overgeleverd, zijn Kerk gesticht; toen echter èn het langdurig leven der mensen reeds verkort werd, en het bederf bij de dag vermeerderde, en Satan met zijn bedriegelijke orakels en verschijningen, waarmede hij God en Zijn gezichten (horamata) nabootste, met het menselijk geslacht reeds overal zijn spel dreef, heeft het God behaagd ook door Schriften zijn Kerk voortaan tot aan het einde der wereld te stichten, opdat de goddelijke waarheid te getrouwer bewaard en des te wijder verspreid, en waar ze in verval was des te gemakkelijker hersteld zou kunnen worden.

Naar Gods voorbeeld en bevel.

5. Om deze reden is God hier ook zelf met zijn voorbeeld de Profeten voorgegaan, toen Hij de wet, die Hij tevoren openlijk voor het gehele volk van de berg Sinai had afgekondigd, in stenen platen heeft ingegrift. Ex. 24,12. en 34,28. en Mozes en de overige Profeten en Apostelen heeft Hij deels door een openlijk bevel geboden dat zij hetzelfde zouden doen, gelijk Ex.17,14 en 34,27, Jer.36,2 en 28, Openb.1,19, – deels ook door een verborgen ingeving bevolen dat zij hun openbaringen in schrift aan de Kerk zouden overleveren. *Want de gehele Schrift is van God ingegeven*, 2 Tim. 3 vers 16, en wanneer Petrus in de 2e brief handelt over de Profetische geschriften, betuigt hij *dat de Profetie oudtijds niet is voortgebracht door de wil der mensen, maar de Heilige mannen Gods hebben gesproken gedreven door de H.Geest.*

Dwaling der Pauselijken.

6. Hieruit is duidelijk hoe vals de Pauselijke Leraren beweren dat het geschreven Woord van God voor de Kerk niet noodzakelijk is, en niet zozeer tot het *zijn*, als wel tot het *welzijn* der Kerk behoort; ja dat de Kerk ook de Heilige Schrift kan missen, gelijk ze haar vóór het geven der wet gemist heeft, en gelijk zij, naar hun ijdel beweren, in hun ongeschreven tradities heden ten dage een groot deel van de goddelijke waarheid bewaren.

7. Want hoewel wij toegeven dat God ook heden zonder de Schrift zijn Kerk kan vergaderen en beschermen, gelijk Hij oudtijds gedaan heeft, verzekeren wij toch standvastig dat de H.Schrift nu beslist noodzakelijk is, en dat de Kerk zonder haar niet kan bestaan, en dat wel op deze grond: wijl God nu zijn Woord in schrift heeft willen vastleggen, en de H.Schrift betuigt dat dit *het fundament van ons geloof is*, Ef. 2,10, ja ook Christus zelf zijn hoorders naar de Schrift van het O.Test. verwezen heeft om de zaligheid daaruit te verkrijgen, Luc. 16, Joh. 5 en de *Apostel Johannes hfdst.20 vers 31 verzekert dat deze dingen geschreven zijn opdat wij geloven dat Jezus is de Christus en gelovende het eeuwige leven hebben in zijn naam.*

Dwaling der Libertijnen.

8. Hier blijkt ook de ongodvruchtigheid van het gevoelen der Libertijnen

van onze tijd, die zich IJveraars van de Geest noemen. Sommigen van hen beweren dat de letterlijke en echte zin van de H.Schrift als een dodende letter voor de Kerk van het N.T. onnut is, en trachten ik-weet-niet-wat voor fantastische dromen van hun hersenen de mensen op te dringen onder de titel van de Geest. Anderen geven weliswaar toe dat de Kerk er zeker nut van heeft maar slechts voor de eerste beginselen van het Christendom; wanneer ze echter volwassen geworden zijn, en volmaakt en wedergeboren, dan moeten zij van de beginselen, met achterlaten van de uitwendige Schrift, door het ingeven van de Geest alleen voortgaan, en diens voorschrift alleen volgen, zowel in geloof als in zeden.

9. Dit gevoelen is vals en verderfelijk, omdat wanneer de H.Schrift verwaarloosd wordt, er niets zekers in de Christelijke Religie opgesteld kan worden, omdat er buiten haar geen criterium (kritèrion) of norm gegeven kan worden, die de goddelijke waarheid onderscheidt van de valse overreding en de kracht der dwaling, welke God de verachtters van het Evangelie dikwijls toezendt als een rechtvaardig Rechter; en omdat de H.Geest niet dan door het uitwendig woord en de H.Schrift in de harten der mensen tot de zaligheid krachtig werkt; vandaar dat Paulus zijn dienst ook de bediening des Geestes noemt, 2 Cor.3.

10. Niet minder vals en strijdig met de Schrift is de andere mening. Want de H.Schrift beveelt haar nut en noodzakelijkheid overal aan, niet alleen voor de onontwikkelden en beginnelingen in het Christendom, maar ook voor de meer volmaakten en de wedergeborenen, en dat niet alleen onder het Oude maar ook onder het Nieuwe Testament. Gelijk uit vele plaatsen en voorbeelden der Schrift duidelijk is; voornamelijk wel uit de opschriften van bijna alle Apostolische brieven. Want Paulus betuigt Rom. 1,7 en 8 dat hij schrijft *aan allen die te Rome waren, de geliefden Gods en geroepen heiligen, wier geloof over de gehele wereld beroemd was*, 1 Cor. hfdst. 1 vers 2 *aan de geheiligden in Christus Jezus en allen die de naam van Christus aanroepen in alle plaatsen*. Hfdst. 10 vers 15 *aan de verstandigen* (phronimois). Aan de Filipp. 3, vers 15, *aan de volmaakten* (teleiois). Hij zendt brieven aan Timotheus en Titus, die reeds lang het ambt van Evangelisten bekleedden. Petrus schrijft in de 2e brief, hfdst. 1,1 *aan hen die even dierbaar* (isootimon) *Geloof met hem deelachtig geworden waren*. Johannes, 1e brief, hfdst. 2 vers 13 *aan de Vaders, die Hem gekend hebben die van den beginne is; alsook aan de Jongelingen, die sterk zijn, in wie het woord Gods blijft, en die dien booze overwonnen hebben*. Gelijk ook de Apostel Judas zijn Brief richt aan de geroepenen die door God de Vader geheiligd zijn en door Jezus Christus bewaard, vers 1.

Het gezag der Schrift.

11. Nadat de noodzakelijkheid van de Schrift tegen Jesuiten en Libertijnen gehandhaafd is, moeten wij vervolgens uitleggen, waarvan haar gezag afhangt, of om duidelijker te spreken, waaruit voor ons vaststaat dat zij goddelijk is, en uit zichzelf geloofwaardig (autopistos). Deze kwestie dan moeten wij onder de ogen zien tegen twee soorten van mensen: ten eerste, tegen profane lieden die met Celsus, Porphyrius, Julianus en dergelijke vijanden van de Christelijke Kerk, de goddelijkheid der Schrift in twijfel trekken: vervolgens tegen de Pauselijken, die haar gezag van het getuigenis van hun Kerk alleen laten afhangen.

Het getuigenis van de Heilige Geest.

12. Wat diegenen aangaat die de goddelijkheid der ganse Schrift in twijfel trekken, deze kunnen, daar zij den Geest van Christus nog ontberen, uit het getuigenis van de Heilige Geest, dat sterker is dan alle argumenten, niet overtuigd worden. Want *de wereld kent dien Geest niet, en kan hem niet ontvangen*, gelijk Christus, Joh. 14,17, betuigt. Dus moeten tegen hen andere wapenen gereed gemaakt worden, om hun geest langzamerhand tot de gehoorzaamheid van Christus te brengen, of Hij misschien hun harten wil verlichten door zijn Geest, of opdat zij, overtuigd van hun hardnekkigheid autokatakritoi, bij zichzelf veroordeeld blijven. Wij zullen dan die argumenten tot de volgende drie soorten terugbrengen.

Drieerlei argumentatie tegen Schriftkritiek.

13. *Het eerste soort argument* zoeken wij uit die kentekenen en criteria, waardoor de betrouwbaarheid en de waarheid van iedere geschiedenis, welke dan ook, uitgevorst kan worden en pleegt te worden. Want als vaststaat dat de Heilige Geschiedenis waar en zeker is, zal het in één moeite noodzakelijkerwijs vaststaan dat zij goddelijk is en door God ingegeven (theopneuston); omdat zij zichzelf overal het getuigenis harer goddelijkheid zeer breedvoerig verschaft.

De Criteria van Arrianus en Josephus.

14. Arrianus zegt in de voorrede van boek 1 over de expeditie van Alexander dat er bij de menselijke historiën zekere criteria van waarheid zijn: Ten eerste, *als degenen die schrijven geloofwaardige personen zijn*. Ten tweede, *als zij bij de handelingen die zij op schrift overleveren, zelf tegenwoordig zijn geweest*. Ten derde, *als hun geen noodzakelijkheid en geen loon is voorgehouden waarom zij anders zouden schrijven dan het gebeurde*. Waarvan Josephus teg. App. Bk 1 nog het volgende toevoegt: *als allen over dezelfde zaken hetzelfde geschreven hebben*.

15. Deze, en welke andere criteria van historische betrouwbaarheid ook maar kunnen worden bijgebracht zijn bij de Heilige Historie in veel ruimer mate en

klaarblijkelijker aanwezig dan in welke menselijke geschriften ook. Want de Heilige Schrijvers zijn deels Koningen en Vorsten geweest, deels van geringer stand en staat, uitblinkend door meer dan menselijke wijsheid, en allen heilige en ernstige mannen, die noch hun eigen fouten, noch die der hunnen, als er voorvielen, ontveinsd hebben; mensen die het getuigenis van heiligheid en rechtvaardigheid niet alleen bij al hun leerlingen, maar ook bij vreemden en vijanden zelfs hebben verworven. Gelijk Flavius Josephus, *Boek tegen App. 1* de Egyptenaren zelf als getuigen van deze zaak aanhaalt die Mozes een bewonderenswaardig en goddelijk man (andra thaumaston kai theion) achtten. En Strabo, 4 Lib. 16 Geographiae geeft Mozes en de oude Israëlieten dit getuigenis, dat zij *gerechtigheid oefenende en waarlijk godvruchtig* (dikaiopraxountes kai alèthoos theosebeis) geweest zijn. En Josephus zelf geeft van Johannes de Doper, Jacobus de broeder des Heren en van onze Zaligmaker een gelijk getuigenis, evenals ook Plinius de Jongere, 2 Lib.10 epist. 101 ad Trajanum Imperatorem, gedrongen is geweest ditzelfde te getuigen van de eerste Christenen, die tijdgenoten van of allernaast aan de Apostelen waren.

De Bijbelschrijvers waren ooggetuigen en martelaren.

16. Ook zijn de Heilige Schrijvers zelf hoorders en aanschouwers geweest van de dingen die zij in de Schriften vastgelegd hebben; en dat onder medeweten van grote menigten van mensen die hetzelfde gezien en gehoord hebben. Ook hebben zij geen wereldse eer of schatten gezocht door hun geschriften, maar integendeel, hun hebben in de wereld niets anders dan vervolgingen, kruis en dood te wachten gestaan, terwijl er voor hen geen wapenen, dan tegen hen zelf gereed waren, en een groot aantal van hen met hun bloed de waarheid, die zij voorgesteld hebben, gewillig hebben bezegeld. Tenslotte hebben zij met algehele eenstemmigheid, op verschillende plaatsen, in verschillende tijden, onder verschillende omstandigheden, geheel hetzelfde geleerd, en aan hun nakomelingen nagelaten. Eén van tweeën dus: of generlei menselijke geschriften kunnen voor waar gehouden worden, of de Heilige Schriften moeten door allen voor waar en zeker erkend worden, en diensvolgens ook voor goddelijk.

Tweede bewijsvoering, van de uitnemendheid der Religie.

17. Deze redenering kan de geest van een profaan mens overtuigen; de volgende kunnen bovendien, door Gods genade, het geloof inplanten. De tweede soort van bewijsvoering dan wordt genomen van de volkomenheid en goddelijkheid van de Religie, die in die boeken is vervat. Want dat de ware Religie van God alleen is voortgekomen heeft niemand ooit ontkend, daar zij het verbond van God met de mens bevat; en daarom hebben ook de stichters van valse religies zekere goddelijkheid voorgegeven. Nu, dat de Christelijke

Religie alleen uit diegene die totnutoe in de wereld publiek zijn aangenomen de ware is, wordt daaruit aangetoond dat zij alleen de kentekenen van de ware, en diensvolgens ook Goddelijke, Religie draagt.

Kentekenen van de ware Religie.

18. De kentekenen dan van de onfeilbaar ware Religie, volgens voorschrift van het geweten der mensen, zijn deze:

Ten eerste *dat in haar de ware God, Schepper en Regeerder van alle dingen alleen erkend en vereerd wordt*; gelijk in de Christelijke Religie alleen geschiedt. Want de Heidense, die na de Christelijke de oudste is, vereert schepselen, ja zelfs kwade Geesten (Genii) voor Goden. De Turkse toch, en de hedendaagse Joodse bezoedelt de kennis van de ware God en zijn werken met zeer dwaze fabelen en bedenksels, ofschoon ze van de ware God pocht, — waar het feit bijkomt dat hun oorsprong in de wereld van recenten datum is.

19. Het tweede kenteken van de ware Religie is:

Dat in haar alleen de methode (ratio) wordt uiteengezet, volgens welke de zondige mens met God verzoend kan worden, welke ook in de Christelijke alleen te vinden is; omdat in haar alleen het offer dat geschikt is om de schuld uit te delgen, en voldoende om de toorn Gods te verzoenen gevonden wordt, terwijl het daarentegen in de Heidense door verfoeilijke offers (zoals die van Saturnus, Venus, Ceres, Bacchus enz. geweest zijn), en in de Turkse en hedendaagse Joodse door ijdele en bijgelovige ritens tevergeefs gezocht wordt, — die de huid en het vlees van vuil, maar niet het hart en het geweten van de zonden kunnen reinigen.

20. Het derde kenteken van de ware Religie is: *dat in haar de ware en volmaakte plichten jegens God en de naaste worden voorgeschreven*; hetgeen ook in geen andere dan de Christelijke Religie geschiedt; in welke alle handelingen van de mens, zowel inwendige als uitwendige tot het vereren van God worden gericht, alle ernstige en heilige dingen worden geboden; in welke ons wordt bevolen God boven alles, doch onze naaste, ja ook onze vijanden even als onszelf lief te hebben. Maar de heidenen vereren hun godheden met ongodvruchtige gladiatorenspelen en toneelvoorstellingen. De Joden nemen ijdele ceremonien in acht, en alleen de uiterlijke schors van de wet, en doen de H.Schrift van het Oude Test. duidelijk geweld aan. De heidenen echter en de Turken gebieden behalve bijgelovige vereringen waardoor zij beweren dat zij God eer bewijzen, òf onvolkomen plichten jegens de mensen, òf zij laten in hen afschuwelijke misdaden toe, daar hun religie die òf toestaat, òf althans geheel ongestraft laat blijven.

Derde bewijsvoering. Kentekenen van de goddelijkheid der Schrift.

21. De derde en voornaamste bewijsvoering echter wordt genomen van de

zekere kentekenen van goddelijkheid die God gewild heeft dat in de H.Schrift in het bijzonder aanwezig zouden zijn. De Heilige Schrift betuigt wel haar goddelijkheid op alle plaatsen voor diegenen die de ogen door de Geest Gods geopend hebben; maar gelijk er sommige stralen van de zon uitgaan die schitterender en meer in het oog vallend zijn, dan de overige, zo gaan er ook van dat goddelijk licht der H.Schrift op verschillende plaatsen enige blinkende stralen uit, die haar auteur allerduidelijkst aantonen.

De wonderen.

22. Tot deze behoren allereerst de wonderen die alle geschapen macht verre te boven gaan; door welke het woord van God in het begin is verzegeld, en dat ten aanschouwe van gehele volken, en onder de ogen van degenen die deze leer met alle macht hebben tegengestaan; van welke er vele ook bij de historischrijvers van buiten duidelijke getuigenissen hebben, gelijk Justinus Martyr, Tertullianus en andere oude Christelijke schrijvers in hun apologetische geschriften tegen de heidenen aantonen.

De inhoud van de Schrift.

23. Vervolgens toont de inhoud van de H.Schrift duidelijk hetzelfde. Hiertoe brengen wij de tijd en de orde van de schepping der wereld, van de voortplanting der mensen en volken in de wereld, *de leer* van de enige en drievuldige God, van Christus God-en-mens (theanthroopos), van de opstanding van het vlees, het laatste oordeel, en dergelijke; welke geen van de wijzen dezer eeuw ooit in den geest gekomen zijn, en diensvolgens alleen door God konden worden geopenbaard; alsook de tien woorden van de wet, die alle godsvrucht en gerechtigheid, — de zes beden van het Gebed des Heeren, die alles wat tot de zaligheid nodig is op geheel goddelijke wijze bevatten.

Hiertoe brengen wij ook *de heilige profetieën en voorzeggingen*, die de uitkomst zelf enige honderdtallen, ja zelfs duizendtallen van jaren voorafgegaan zijn. Zoals voornamelijk de voorzeggingen van de Messias die komen zou terwijl de Joodse Staat nog bestond; de Profetieën van de roeping der volkeren tot de gemeenschap der Kerk; de Profetieën van het doen verdwijnen van de heidense afgodendienst door de komst van Christus, van de bevrijding van het Joodse volk uit de Egyptische en Babylonische dienstbaarheid; van de laatste verwoesting van de stad en het volk der Joden; van het opkomen van vele ketterijen; van het zich verheffen en de terneerwerping van het rijk van de Antichrist enz. Ten slotte brengen wij hiertoe *de geestelijke beloften* gedaan aan degenen die in Christus geloven, namelijk van de vergeving der zonden, de vrede van het geweten, van de besnijdenis van het hart, van de geest der gebeden en der aanneming, van de lijdzaamheid onder het kruis en dergelijke, — waarvan de ware gelovigen de uitwerking gevoelen; de ongelovigen echter

worden gedwongen bij andere te verschrikken, of zij willen of niet, en de tegenovergestelde dreiging van geestelijke straffen bij zich zelf meermalen te ondervinden.

Bewijs uit aard en doel (forma et finis) der Schrift.

24. De geaardheid (forma) en het doel van de H.Schrift bewijst duidelijk hetzelfde; en dat wel voornamelijk de hoogste overeenstemming in dezelfde goddelijke leringen, de grootste majesteit en kracht bij de grootste eenvoud van stijl, dezelfde wetten gegeven aan koningen en onderdanen; de beloften en straffen voor beide gelijk aangekondigd, en dat niet alleen voor de uitwendige handelingen, maar ook voor hun allergeheimste raadslagen en gedachten. *Het doel* is overal de eer van God en het heil der mensen, de betoning van barmhartigheid jegens de nederigen, en van gerichten tegen de halsstarrigen.

Bewijs van goddelijkheid uit de uitwerking der Schrift.

25. Voeg hierbij *de werkelijk goddelijke uitwerking*. Want waar ook maar het woord van God en de H.Schrift een plaats vindt, daar verdwijnen de bedriegerijen van Satan en zijn geestelijke macht; gelijk wij zien dat na de hemelvaart van Christus in de bekende wereld geschied, is, terwijl de heidenen zich verbaasden en verwonderden, waarom de orakels der daemonen ophielden; en in onze eeuw zijn de toverijen van Satan, en alle kracht waarvan hij in de duisternis der onwetendheid voorheen gebruik gemaakt had, zo goed als verdwenen, waar de H.Schrift begonnen is in de handen der mensen te komen. Hiertoe moet ook gebracht worden de bekering tot Christus van zoveel heidenen die in duisternis zaten, zonder wapenen, door dit geestelijk zwaard en de lijdzaamheid der heiligen alleen; de verandering in alle eeuwen en plaatsen van zoveel mensen die tevoren in misdaden en het vuil der wereld gewenteld waren, in voorbeelden van heiligheid en gerechtigheid. Iets dat aan deze dingen gelijk is heeft geen enkele andere religie gehad.

Bewijs uit begeleidende omstandigheden (adjuncta).

26. Hetzelfde getuigen eindelijk enige begeleidende omstandigheden van deze boeken. Waartoe behoort hun oudheid, die de ouderdom van alle menselijke geschriften ver te boven gaat; want de oudste Religie is van God, daar zij de naaste aan haar oorsprong is, alsook de voortdurende hatelijkheden en aanslagen, de vervolgingen en vergeefse pogingen der tyrannen, ja ook de verschrikkelijke gerichten Gods tegen hen, zoals de gehele wereld gezien heeft tegen Antiochus Epifanes, Julianus de Afvallige en dergelijke.

27. Dit zijn die kentekenen, waaruit de goddelijkheid van deze boeken zonneklaar blijkt, welke ieder in werkelijkheid ondervinden zal, die zich met een zuiver en heilbegeerig gemoed tot het lezen en overdenken ervan ernstig zet.

Weerlegging van Socinus e.a.

28. En hier moet men zeker niet luisteren naar Socinus, en sommige andere Chirstenen, die weliswaar toegeven dat de Heilige Schrift in zaken van voor naam belang goddelijk is, maar dat haar schrijvers toch in de omstandigheden en de zaken van minder gewicht, door de Geest van God in de steek gelaten, hebben kunnen dwalen; omdat dit gevoelen de weg effent voor de onheiligheid, en met de H.Schrift uitdrukkelijk in strijd is, welke betuigt dat *al wat geschreven is tot onze lering is geschreven*. Rom. 15 vers 4 en dat *de gehele Schrift van God is ingegeven*, 2 Tim. 3,16. *Alsook dat geen Schrift is van eigene uitlegging* 2 Petr. 1,20. *Ja dat geen jota van de wet zal voorbijgaan*, Matth. 5,18 en dat *het geen mens vrijstaat daarvan iets toe te doen of daarvan af te doen*, Deut. 4. Openb. slot.

De Kerk niet boven de Schrift.

29. Uit deze dingen, die tothiertoe door ons uitgelegd en aangetoond zijn, is reeds duidelijk, hoe vals vele Pauselijken beweren, dat de Kerk meer gezag heeft dan de Schrift; anderen dat het gezag van de Schrift alleen van het getuigenis der Kerk, tenminste wat ons aangaat, afhangt. .

30. Want hoewel wij gaarne toestemmen dat het tot de taak der Kerk behoort dat zij de H.Schrift bewaakt, met allen eerbied en zorg haar onge-reptheid bewaart, van het bederf der mensen bevrijdt, en haar goddelijkheid aan anderen aantoon en bewijst, vanwaar zij ook pilaar en vastigheid der waarheid (stulos kai hedraiooma tès alêtheias) genoemd wordt door Paulus, 1 Tim. 3; toch moet men daaruit geen gezag der Kerk over de Schrift afleiden, maar slechts een dienst en verkondiging, gelijk de edicten van vorsten en magistraten hun gezag niet ontlenen aan de herauten en dienaren, hoewel ze door hen bekend worden en gepubliceerd.

31. Dat het gezag der H.Schrift zeker veel groter is dan dat der Kerk, wordt ons daaruit duidelijk, dat de Kerk kan dwalen, de Schrift kan het niet, voorts dat het gezag der Kerk (welk het dan ook zij) van de H.Schrift komt, gelijk de Pauselijken zelf erkennen, daar zij hun gezag uit de Schrift trachten te bewijzen; ten slotte omdat het getuigenis van de Heilige Geest dat alle ware schapen van Christus gemeen is, Joh. 10, alsook die goddelijke kentekenen die zich in de Heilige Schrift voordoen, van veel meer gezag en gewicht zijn, ook wat ons betreft, dan het getuigenis van de Kerk alleen, omdat dit getuigenis der Kerk niet dan een menselijke overtuiging, doch de Heilige Geest, door die goddelijke kentekenen der Schrift, een zaligmakend en goddelijk geloof in onze harten inplant.

Het getuigenis van de oude Kerk.

32. Voorzeker is ook het getuigenis van de Oude Kerk, die tijdgenote van,

of allernaast aan de Profeten en Apostelen is geweest, voor ons van veel meer gewicht, dan dat van de hedendaagse; omdat die oude Kerk, behalve die argumenten die zij met de hedendaagse gemeen heeft, ook nog uiterlijke en bizondere tekenen van Profetische en Apostolische zending gezien heeft. En wel: antwoorden door de Urim en Tummim, wonderen, bizondere gaven van de H.Geest, buitengewone Profetie, en dergelijke. Waarom ook de hedendaagse Kerk het getuigenis van die oude ook gebruiken moet en pleegt te gebruiken, om het gezag der goddelijke boeken te laten gelden. Want alle argument waarmede iets bewezen wordt, moet duidelijker en ons meer bekend zijn, dan de conclusie op zichzelf.

33. Het is er immers zover vandaan dat het gezag van de heilige boeken bij de gelovigen, hetzij alleen hetzij voornamelijk van het getuigenis der Kerk afhangt, dat het integendeel daarvan op geen enkele wijze afhangt. Want gelijk een wet door een Overheid gegeven van geen andere afhangt, dan van diegene waarvan de Overheid zelf afhankelijk is, zo kan ook de goddelijke wet van niemand afhangen dan van God zelf: die van geen enkel schepsel afhankelijk is. En gelijk de eerste beginselen en de vaste normen niet afhangen van het gezag van degenen die ze gebruiken, maar alleen van hun insteller, en van hun eigen licht en evidentie, zo kan ook de H.Schrift, het bovennatuurlijk beginsel van alle heilige leringen, en de vaste norm van de zeden en het geloof, niet dan van God die haar gegeven heeft, en van haar eigen licht, dat Hij haar ingegeven heeft, afhangen.

Christus en de Apostelen verwijzen nooit naar het gezag van de Kerk.

34. Derhalve hebben ook de Profeten en Apostelen het gezag van het woord door hen gepredikt en geschreven, nooit aan menselijk, ja zelfs niet aan het gezag van Engelen onderworpen, maar alleen aan dat van God, gelijk in de Profetische en Apostolische voorredenen en betuigingen overal is te zien. En daarom ten slotte hebben Christus en de Apostelen nooit hun leerlingen of hoorders naar het gezag der Kerk verwezen; maar òf naar de Schrift van het Oude Testament, òf naar die kentekenen, en de waarlijk goddelijke krachtwerking, die zich in de harten van diegenen laat gevoelen, wier geest de God dezer eeuw niet heeft verblind. Gal. 3, 1 en 2; 2 Cor. 3, 3,4; 2 Cor. 13,5,6. enz.

Hoofdstuk III

Antonius Thysius

OVER DE CANONIEKE EN APOCRYPHE BOEKEN

Stelling 1. Nadat het leerstuk over het gezag der H.Schrift in het algemeen is voorgesteld, voegen wij er dat aan toe hetwelk handelt over de Canonieke boeken. Want God heeft uit meerdere goddelijke gezegden en geschriften (gelijk wij zonder aan ander oordeel te kort te doen van mening zijn) die eenmaal dienden voor het gebruik der toen bestaande Kerk, *Num. 21,14. Jos. 10,13. 2 Kron. 33,19. 1 Cor. 5,9. August. Lib.de Civ. Dei 18 c.38. Theod. ad Jos.*, door een bizondere voorzienigheid die uitgekozen en gewild dat ze bewaard zouden worden, die voor de gehele Kerk tot richtsnoer en regel van waarheid en godsvrucht noodzakelijk en nuttig waren. Luc. 1,1,2,3. Joh. 20,30,31, die alle tezamen, Heilige Schrift of Canonieke boeken genoemd worden.

Definitie van de H.Schrift.

2. De Heilige Schrift, of de Canonieke boeken, is *de verzameling of de reeks (Syntagma seu digestum) van heilige boeken, van God door zijn goddelijk geïnspireerde dienaren, naar de wijze van iedere tijd en ieder volk, in schrift en taal door hen het allerbest verstaan, oorspronkelijk beschreven, en aan de gehele Kerk toevertrouwd, tot een gemeenschappelijke en voortdurende onderwijzing in de heilaanbrengende waarheid, en wel over God en zijn goedertierene en weldadige wil; en voor een getrouwer bewaring van zijn Woord en Waarheid, een wijdere verbreiding, alsook tot zekerder herstelling van het bedorvene.*

Benamingen van de H.Schrift.

3. Deze Schriften worden genoemd *Gods geschrift, Ex. 32,16, heilige (sancta) gewijde (sacra). Rom. 1,2. Heilige Schriften 2 Tim. 3,15 en kortweg bij uitstek (absolute kat'exogèn) de Schrift, Joh. 10,35 of: de Schriften, Joh. 5,39.*

En wel heilige, omdat ze van het gewone gebruik afgezonderd zijn, gewijde, omdat ze aan God gewijd zijn, ja ook Hoogheilige (Sacrosancta) omdat ze de Heilige God tot auteur hebben; naar de inhoud van heilige en gewijde dingen; naar aard van schrijfwijze in overeenstemming met de goddelijke heiligheid, en naar het doel en de uitwerking van heiligmaking. Immers ook *Woord, Rede, Uitspraak, en Orakel van God*; alsook *Wet, Leer, Getuigenis, Verbond en Testament van God* enz. Ps. 19,8 en 119, Jes. 2,3, Rom. 3,2, 2 Cor. 3,14, 2 Petr. 3,16. En onder deze benamingen wordt toch ook het Nieuwe Testament begrepen, gelijk het oude er gewoonlijk mede betiteld wordt. En in deze namen ligt een betuiging van hun uitnemendheid boven alle menselijke geschriften, hoedanig ook; ja een daarvan afgezonderd zijn.

De Schrift is een verzameling van boeken.

4. Wanneer ze gedefinieerd wordt als een Verzameling (Syntagma), dan wordt zeker geheel en lichaam, in verschillende delen en leden bestaande of een reeks en boekwerk (digestum ac codex) uit meerdere heilige boeken samengesteld bedoeld, 2 Tim. 3,16. Gelijk voorts de afzonderlijke boeken der Schrift de benaming boek (biblos) en boekdeel (volumen), Luc. 3,4. Hand. 1,20, zo verkrijgen meer delen tegelijk, en het geheel, behalve het woord Schrift sylleptisch genomen, en de benaming van Schriften, de naam van Heilige Schriften, en eenvoudig van Boeken bij uitnemendheid (kat'exogèn), Deut. 29,21. Hand. 7,42. 1 Cor. 15,3,4.

5. Bij deze verzameling dan beschouwen wij het Schrijven van de afzonderlijke boeken, en de Verzameling en reeks van alle bijeengevoegd.

Voornaamste bewerkende oorzaak (Causa efficiens principalis).

6. De voornaamste bewerkende oorzaak van het schrijven van die afzonderlijke boeken is, door zijn bevel en ingeving, God, de Vader, in de Zoon, door de H.Geest, Ex. 7,14. Jerem. 36,1. Openb. 1,1 en hfdst.2. De bedienaren of instrumenten zijn de heilige knechten Gods, door God geroepen en geïnspireerd (theoklètoi kai theopneustoi) en gedreven (feromenoi), door de H.Geest. Vandaar dat de Schrift van God ingegeven (theopneustos) wordt genoemd. 2 Tim. 3,16. Rom. 16,26. 2 Petr. 1,20. Evenwel heeft God zelf de Dekaloog met zijn vinger opgetekend, die daarom in het bijzonder Gods geschrift genoemd wordt, Ex. 32,15. Deut. 10,4; en van Godswege heeft een menselijke hand, verschijnende bij de onheilige maaltijd van koning Beltsasar, zekere onheilspellende woorden aan de wand geschreven, Dan. 5,5,24; en van Christus wordt vermeld dat Hij met zijn vinger iets in de aarde geschreven heeft, Joh. 8,6,8.

De wijze van opschrijven.

7. De wijze van opschrijven is deze geweest: somtijds is God degene ge-

weest die ingeeft en dicteert, en de Schrijvers de secretarissen (amanuenses), namelijk mensen die naar een zeker model (formula) opschrijven, Exod. 34,27,28. Openb. 2,1 enz. dan weer is Hij degene die bijstaat en leidt, Matth. 22,43. Hebr. 1,1, en zijn zij de navorschers en auteurs, Luc. 1,1,3. Want zij hebben zich niet altijd slechts passief (pathèticoos), maar ook actief (energèticoos) gedragen, als mensen die hun verstand en gemoedsbeweging en redenering en geheugen, hun verdeling en ordening en stijl (vandaar hun verscheidenheid van schrijfwijze) hebben gebruikt. Amos 7,14,15. 2 Cor. 10,10 en 11,6, onder voortdurende besturing echter van de H.Geest, die hen zo geleid en geregeerd heeft, dat zij van alle dwaling van geest, van geheugen, van spraak en pen, overal gevrijwaard bleven, 2 Sam. 23,1,2. 1 Cor. 7,25,40.

8. Ja zij hebben zelfs ook nu en dan de arbeid van anderen als van secretarissen (scribae) gebruikt, zoals Jeremia van Baruch, Jerem. 36,4; Paulus van Tertius, Rom. 16,22; of zij hebben de geschriften van anderen door hun toestemming en gezag goedgekeurd, gelijk Petrus het Evangelie van Marcus, Paulus dat van Lucas, zoals de oude Vaders willen (Origenes bij Euseb. Eccl. Hist. Lib. 6 cap 19).

Stof, vorm en doel van het schrijven (materia, forma et finis).

9. De stof van het schrijven is de rede waardoor de zaak, de goddelijke bedoeling en zin, namelijk over de natuur van God, en Zijn genadige en goedertieren wil, wordt uitgedrukt. En deze rede, of de soort en de aard der rede is geheel goddelijk, 1 Cor. 2,5. De vorm evenwel bestaat in de goddelijke uitdrukkingswijze van de goddelijke waarheid en bedoeling (mens), in de rede voorgedragen, op schrift gesteld. Het doel ten slotte is de onderrichting van allen, zowel de aanwezigen als wel allermeeft de afwezigen over de goddelijke zaken, 2 Cor. 10,10,11. Joh. 20,31. Rom. 15,4, welke, al naar dat het geschrift in eerster instantie of tot minder of tot meer personen gericht was en die beoogde, hetzij meer bijzonder, hetzij meer algemeen is geweest.

De authentieke uitgave der Schrift.

10. Voorts is als authentieke uitgave der Schrift diegene te achten, die eigenhandig (autografoos), dat is allereerst en oorspronkelijk door goddelijk gezag is uitgegeven, die het origineel (archetupon), zelf is, Deut. 31,9,24,26. 2 Kon. 22,8,13. 2 Kron. 34,14, of het apografon, dat is het afschrift daarvan, Deut. 17,18, en wel de afzonderlijke boeken van het O.T. in het Hebreeuws, (behalve dat weinige woorden, zinnen en hoofdstukken in het Chaldeeuw^s geschreven zijn), doch die van het Nieuwe in het Grieks, behoudens enkele woorden in het Hebreeuws en Syrisch er tussen, die bijna altijd in het Grieks vertaald zijn, omdat die taal toen in het Oosten en Westen het meest gebruikelijk was, (Cic. pro Archia poeta) doch wat de stijl betreft deels in de volkstaal, deels in

het Hebreeuws-Grieks, bij de Hellenistische Joden gebruikelijk.

Een vertaling is ook Heilige Schrift.

11. Een afdruk van het oorspronkelijke is zelf ook Heilige Schrift, in zover die in andere talen allerzorgvuldigst overgezet, nauwkeurig en volkomen (zoveel namelijk als dat mogelijk is) daaraan beantwoordt; hetgeen niet alleen geoorloofd en nuttig is dat geschiedt (anders dan sommige Pauselijken willen), maar beslist noodzakelijk is, Hand. 2,4,6,11. Neh. 8,8,9,14,18, opdat hetgeen voor allen nuttig is, Deut. 31,11. Col. 3,16, door allen en een iegelijk, ook door de leken, kan verstaan, gelezen en gehoord worden, 1 Cor. 14,9,11,19,27. Het is echter ongepast, of de Griekse der 70 vertalers, of de Latijnse vertaling van beide Testamenten, met diezelfde Pauselijken, of een andere, niet slechts tot aangenomene en gebruikelijke, maar tot authentieke te maken, Concil. Trident. Sess. 4.c.2.

De verzameling der Boeken.

12. Zoveel over het schrijven van de heilige boeken. De samenvoëging (sullo-gè) en rangschikking ervan is zelf ook van godswege geschied, en dat deels onmiddellijk, deels middellijk. En wel onmiddellijk van die boeken, die door de goddelijke schrijvers evenzo op de gehele Kerk van toepassing gemaakt en daaraan toevertrouwd zijn, als ze het eerst daarvoor opgetekend zijn, Rom. 3,2. Gelijk in het O.T. de boeken van Mozes (die door hem in het heiligdom ingebracht, op goddelijk bevel naast de Ark zijn neergelegd, Deut. 31,26) en in het Nieuwe de Evangelien, die, gelijk ze van onderwerp gemeenschappelijk zijn, zo ook, met uitzondering van dat van Lucas, geen bijzonder opschrift boven zich dragen. En in deze ligt het fundament van de heilaanbrengende waarheid.

13. Middellijk echter is ze van die welke door de auteurs zelf weliswaar eerst aan bijzondere volken, Kerken, en dat wel de voornaamste en de middel-punten, of aan haar Voorstanders (en dat dikwijls bij een bijzondere gelegenheid, 1 Cor. 1,11 en hoofdst. 5,6,7,8,9) geschreven, eerst een bijzonder gebruik gehad hebben; en door deze niet zo maar of bij toeval, maar door een bijzondere voorziening van God (die voor de Kerken in het noodzakelijke voorziet) bewaard, en aan de andere medegedeeld, Col. 4,16, 2 Thess. 3,17, 2 Petr. 3,15, door hen, en wel door allen, hetzij door bevel, hetzij naar de wet der gods'vrucht en der heilige gemeenschap, en door goddelijk ingeven, als goddelijke zijn aangenomen; en wel niet door enige vrije handeling der Kerk, maar met een noodzakelijke aanneming. En in deze is een overvloediger uitlegging van de zaligmakende waarheid vervat.

Oordeel over de echtheid; erkenning.

14. Deze mededeling en aanneming nu heeft toentertijd plaats gevonden,

toen er een vast oordeel over deze boeken kon gevormd en geveld worden, en wel (behoudens de er in gelegde en boven genoemde kentekenen) niet alleen op gewone wijze en met gewone middelen, hetzij door het getuigenis van de goddelijke schrijver zelf, Joh. 21,24, Luc. 1,1,3 of autei cheiri, dat is door eigen handschrift, Gal. 6,11, of ondertekening, die bij de gelovigen toen ter tijd bekend was, door welk oordeel Paulus gewild heeft dat de vals bijgeschreven brieven (pseudepigrafi) van de echte onderscheiden werden, 2 Thess. 2,2 en 3,17, of door de betrouwbare getuigen van die zaak, die in het opschrift, of de afscheidsgroet aangehaald worden, Rom. 16,21,22. 1 Cor. 1,1 en 16,19 – hetzij buitengewoon door het oordeel van Profeten (daar de gave der Profetie in de Kerk nog aanwezig was, 1 Cor. 12,4,7 en 14,29,32). En dit oordeel kwam alleen de eerste kerk toe, aan de latere is eigen de erkenning daarvan, en het aanbevelen bij de nakomelingen, en het in hun handen overleveren van het goddelijk pand hun toebetrouwd. Rom. 3,2.

15. Hierdoor is het gekomen, dat er aangaande sommige boeken (die toen het oordeel van de Profeten en Apostelen ophield, door de daarop volgende Kerk later met de andere gelijk gemaakt zijn), door sommigen somtijds getwijfeld is en daartegen gesproken. Zeker moeten alle die geschreven en uitgegeven zijn na Zacharias en Maleachi, de laatste Profeten (na welke de Joodse Synagoge vervolgens de *Wijzen* telt) *Jos. contra App. bij Euseb. Boek 3.c.9.* alsook die welke na de dood van de Apostelen en de Apostolische Vaders, toen met de buitengewone gaven de Profetie ophield, of althans onderbroken is (van welken tijd af de Kerk de Kerkvaders begint), geschreven en uitgegeven zijn, weliswaar voor nuttig en Kerkelijk, maar niet voor heilig en goddelijk gehouden worden.

Het doel van deze verzameling van heilige boeken.

16. Het doel van die verzameling en samenvoëging van heilige boeken is, dat deze Schrift voor de gehele Kerk Gods een volkomen en blijvend richtsnoer (*Canon*) zou zijn, en een Regel der hemelse waarheid, dat wil zeggen, van geloof en leven, Ps. 102,19, Rom. 15,4. 2 Tim. 3,16, en dat het Woord van God, en de waarheid daarin vervat, bewaard zou worden, verder verbreed zou worden, en wanneer er enig bederf zou insluipen, te zekerder hersteld zou worden, Luc. 1,4, Matth. 22,29.

De naam Canoniek.

17. Daarom wordt deze Schrift en de boeken, met een Kerkelijke benaming, de Canonieke genoemd, (*in Syn. Laod. Euseb. passim, Athan. in Synopsi*) uit de Schrift afgeleid, 2 Cor. 10,13. Gal. 6,16. Phil. 3,16; en wel omdat de afzonderlijke boeken daarvan tot de Canon gerekend zijn en daartoe behoren, en tevens alle een op alle manier volkomen Canon samenstellen, dat is, niet

alleen een vol getal en reeks van heilige boeken, maar ook een Regel en Norm van alle gezonde en heilige leer, en van de goddelijke eredienst; en wanneer ze eenvoudig zo genoemd worden, moet dat niet van een deel, maar in het algemeen, en in overeenstemming met de zaken, waarvan zij een Regel zijn, verstaan worden.

Veelomvattende betekenis van de Schrift.

18. Diensvolgens is deze Schrift niet alleen het Beginsel (principium) waarvan, en de Stof (materia) waaruit alle heilzame waarheid moet worden afgeleid; de Regel en Norm (Canon et norma) naar welke alle ware leer over de goddelijke dingen moet worden afgemeten, en evenzeer ook de valse, Jes. 8,20. Luc. 16,29. Hand. 17,10,11. Kortom zij is de in zichzelf geloofwaardige en onwedersprekelijke Getuige en Rechter, door haar evidentie namelijk, waarnaar alle verschil dat over de goddelijke dingen ontstaat, moet beoordeeld worden, Joh. 5,39,45.

19. Het Criterium (kritèrion) dan, of de Maatstaf van oordeel wordt in deze stelregels samengevat: *1e. Al wat zij behelst, of met haar hetzij uitdrukkelijk hetzij door vaste consequentie overeenstemt, is een ware leerstelling. 2e. Wat van haar afwijkt moet noodzakelijk vals zijn. 3e. Alles echter wat in haar niet vervat is, hoewel het niet kortweg van haar afwijkt, is geen leerstelling die noodzakelijk is ter zaligheid.*

Omvang van de canonieke boeken.

20. De Canonieke boeken dan, en diensvolgens de Canon, zijn in het begin geweest de boeken van Mozes, Deut. 4,2. Rom. 2,17,18,19,20; waarbij andere gekomen zijn, deels voor het gebruik en de geschiedenis der Kerk, gelijk de daaropvolgende Historische; deels ter uitlegging en toepassing en voor overvloediger voorzeggingen aangaande de Messias, gelijk de Didactische, en de in eigenlijken zin zo genoemde Profetische; deels tot vervulling en aanvulling van de voorzeggingen aangaande de Messias en zijn Rijk, gelijk het Nieuwe Testament enz. 2 Petr. 1,19. Zo dat het Oude Testament de grondslag is van het Nieuwe, het Nieuwe de aanvulling van het Oude. En dus is de Canon door deze boeken niet volmaakter geworden wat de algemeengeldige leringen (universalia dogmata) des heils aangaat, maar wat hun bijzonderheid, duidelijkheid en klaarlijkheid aangaat.

Verdeling in O. en N. Testament.

21. De verdeling der boeken in O. en N. Testament, 2 Cor. 3,14 moet niet eenvoudig verstaan worden ten opzichte van Wet en Evangelie, (want het Evangelie, dat zakelijk hetzelfde is als de belofte, is er ook in het Oude Verbond, en de Wet evenzo in het Nieuwe, Gal. 3,8. Hebr. 4,2. Rom. 10,4) maar ten opzichte van de gehele heilsbedeling gedaan aan het Oude en Nieuwe

volk. En gelijk daar de belofte is, zo is hier de verwerkelijking ervan, of het Evangelie in bijzondere zin, Rom. 1,1,2, — ofschoon de benaming aan het gewichtigste deel kan zijn ontleend.

Verdeling in Profetische en Apostolische Schriften.

22. Ook de verdeling in Profetische en Apostolische Rom. 16,26. 2 Petr. 1,19 moet niet zó genomen worden, alsof de boeken van het O.T. alle eigenlijk en afzonderlijk Profetische zijn, wat het onderwerp betreft, zo genoemd, maar wat de auteurs betreft, omdat ze door Profeten geschreven of althans goedgekeurd zijn, en ook niet omdat zij alleen Profetisch zijn, daar ook die van het N.T. dat zijn, Ef. 2,20 en 3,5 en 4,11, maar met beperking van de naam Profeten tot de Profeten van het oude volk, en die Christus en zijn rijk hebben voorzegt.

Opsomming der boeken.

23. De boeken van beide Testamenten zijn, als ge ze alle afzonderlijk telt, LXVI. En wel XXXIX van het Oude, XXVII van het Nieuwe. En hun opsomming en benaming is de volgende: Vijf boeken van Mozes, Josua, Richteren, Ruth, twee van Samuel, twee der Koningen, twee der Kronieken, Ezra, Nehemia, Esther, (welk boek Melito weglaat, en anderen zijn hem gevolgd. Euseb, *Eccl. Hist. Lib. 4.c.25.* En sommigen achten het twijfelachtig, *Nazianz. in Metricis*, maar in duidelijke dwaling, daar zij wegens de toevoegselen, het geheel apocrief achten) Job, Psalmen, drie van Salomo, n.l. Spreuken, Prediker en Hooglied, Jesaja, Jeremia, Klaagliederen, Ezechiël, Daniel, Hosea, Joel, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habbakuk, Zefanja, Haggai, Zacharia, Maleachi.

De Joodse telling.

24. De oude Joden brengen ze, naar het getal van het Hebreeuwse Alphabet, tot XXII boeken terug, (*Joseph. cont. Appion*) door deze twee, Richteren en Ruth, de beide van Samuel, van de Koningen, van de Kronieken, alsook van Ezra en Nehemia, de Profetie van Jeremia en de Klaagliederen, en ook de XII kleine Profeten ieder onder één samen te vatten. Hetgeen ook de oude Christenen dikwijls navolgen (*Hieron. in Prol. Gal.*) behalve dat wie Esther uitlaten, Ruth afzonderlijk tellen, (*Melito bij Euseb. enz. Orig. bij Euseb. Lib. Hist. 6.c.10 en anderen*). Maar, naar het getal der dubbele Hebreeuwse letters, willen de meeste vijf dubbele aangeven, namelijk, zoals Hieronymus (*in Prol.*) die laatste vijf, of zoals Epiphanius de eerste (*Lib. de Pond. et mensuris*). Sommigen maken er 24 van, door Ruth en Klaagliederen af te zonderen. (*Hier. in Prol. Gal.*) En vandaar noemen de latere Joden de Schrift van het Oude Testament: „de vier en twintig” (Esrin ve arba).

Verschillende verdelingen.

25. Aan de opsomming voegen wij de verdeling toe. Terwijl we voorts die laten varen, die naar de auteurs en de tijd van schrijven wordt gemaakt, omdat ze nogal duister is, en een nauwkeuriger onderzoek vereist, onderscheiden we in zekere groepen, die bij de Joden, de Grieken en de Latijnen niet gelijk zijn. En naar de orde die ze opstellen, worden ze door hen in de heilige boeken gewoonlijk ingedeeld en bijeengeplaatst.

26. De oudste verdeling is die welke naar men meent door Ezra gemaakt is, welke de oude Synagoge gebruikt heeft, en die Christus heeft goedgekeurd en de Apostelen, die de boeken verdelen hetzij in twee groepen, de Wet van Mozes (die kortweg de Wet, en Mozes wordt genoemd) en de Profeten, Hand. 28,23. Matth. 5,17, Luc. 16,29, hetzij somtijds in drie, namelijk ook de Psalmen, Luc. 24,44, onder welke zij als onder het voornaamste boek, de overige Hagiographen begrijpen die Josephus hymnen en hupothekas dat is, geboden ten leven noemt. (*Josephus contra Appion*). Hieronymus noemt ze Hagiographa (*in de Proloog*), met een bijzonder opvatten van het meer algemene woord.

27. Het onderscheid bestaat slechts in het getal. Josephus heeft 13 van de tweede groep, daar hij Job en Daniel bij de Profeten telt, de overige vier voegt hij bij de derde groep. Hieronymus zegt naar het gevoelen der Joden dat zij na de Wet, die zij Thora noemen, waarvan zij de afzonderlijke boeken naar het eerste woord noemen, en wel Bereschith, dat is „In den beginne”, enz., — acht aan de tweede groep toewijzen, welke zijn: Josua, Richteren en Ruth, Samuel, Koningen, Jesaja, Jeremia, Ezechiël en Tereasar, dat is, de twaalf Profeten, dat ook het boek der Profeten genoemd wordt, Hand. 7,42. De overige echter rekenen zij bij de IX Hagiographen: Job, David, die zij in vijf afdelingen, in het ene boek der Psalmen saamvatten, en de Spreuken van Salomo, Prediker, Daniel, de Woorden der dagen of Kronieken, Ezra, Esther; waaraan sommigen Ruth en Klaagliederen toevoegen.

De Hedendaagse Joodse indeling.

28. De hedendaagse der Hebreëen is dezelfde als deze; hoewel zij vier groepen schijnen te maken. Want na de Wet, die zij Chamissa Chomese Thora, dat is pente pentadas nomou, dat is vijf vijfden, n.l. delen, of het *vijsfal der Wet* noemen, — voegen zij aan de Wet toe, of verbinden daarmede Sepher of Chames megilloth, dat is, de vijf delen, te weten het Hooglied, Ruth, Echa, dat is Hoe (van het beginwoord van Klaagl.), Prediker, Esther, niet als het tweede deel van de boeken, maar om het bijzonder gebruik van de Synagoge, namelijk de jaarlijkse lezing op bepaalde tijden, volgens hun Wet, van de Hagiographen gescheiden. De tweede groep is bij hun dus die van de Nebiim,

dat is van de Profeten, die zij onderscheiden in vroegere en latere; de eerste rekent Hieronymus van Josua tot aan Jesaja; de overige zijn wellicht naar de tijd waarop zij geschreven hebben, en hun boeken in de schat der Kerk zijn opgenomen, benaamd. De derde ten slotte de Kethubim, die zij grafeia (grafeia), andere hagiographa (hagiografa) plegen te noemen.

Indeling bij Grieken en Latijnen.

29. De Grieken, en naar hen de Latijnen, houden bijna geheel dezelfde namen, getal, volgorde en indeling. De vijf boeken van Mozes noemen zij, met nabootsing van het Chald., woord Chomas, Pentateuch (pentateuchos), en de afzonderlijke boeken naar de inhoud Genesis (genesis), Exodus (exodos), Leviticus (levitikon), Numeri (arithmous), Deuteronomium (deuteronomion), gelijk sommige Joden Misne thora, herhaling der Wet. Bij de Historische volgen zij ongeveer de tijdsorde, en plegen die Octateuch, te noemen; en dat zijn Jozua, Richteren, Ruth, vier boeken der Koningen (waaronder zij die van Samuel en van de Koningen samenvatten), Paraleipomenoon (paraleipomenoon), dat is twee van de Overige (gelijk zij de boeken der Kronieken aanduiden), Ezra, Nehemia, Esther, waarmede zij de Historie beëindigen. Vervolgens voegen zij er bij Job, de Psalmen, de paromias of Spreuken van Salomo, de Prediker, asma, Hooglied. Tenslotte de twaalf Profeten, en de vier overige (onder wie ook Daniel, die een voornaam Profeet geweest is, Dan. 1,17. Matth. 24,25). Maar de Latijnen laten deze laatste aan de eerstgenoemden voorafgaan.

30. De onderscheidingen in groepen echter zijn nu eens zó, dan weer anders. Onder de Grieken toch maakt Gregorius van Nazianz (Lib. suorum Carm.) XII Historische, daar hij Mozes ook bij de Historische telt; vijf Metrische of Poetische, Job daarbij gerekend. Ten slotte vijf van de Profeten; de XII Profeten in één boek samengevoegd. Epiph. een weinig anders (*Lib. de Mens.et. Pond.*), wien ook Damasc. volgt. Hij maakt vier pentateuchous of vijftallen, en een tweetal. Het eerste is nomos of nomothesia, de Wet of de Wetgeving. Het tweede grafeia of, gelijk anderen, hagiografa, namelijk Josua, Richteren en Ruth, 1 en 2 van de Koninkrijken, (of liever van de Koningen) alsook 1 en 2 Kron., die buiten de gewoonte der Joden zo genoemd worden. Het derde stichèreis, hiervoor opgesomd. Het vierde profetikos, namelijk doodekaprofeiton en de overige afzonderlijk. Het tweetal eindelijk: Ezra en Esther.

31. De Scholastieken verdelen op dergelijke wijze in Legale, Historische, Dogmatische of Wijsheidsboeken, gelijk zij ze noemen, en Profetische, die zij in Grote en Kleine onderscheiden.

De boeken van het Nieuwe Testament.

32. Voorts zijn de boeken van het Nieuwe Testament XXVII in getal. Bij hun indeling is gewoonlijk rekening gehouden, niet met de tijd waarin ze ge-

schreven zijn, maar met de inhoud en de waardigheid.

33. Ze worden gewoonlijk in vier groepen verdeeld. De eerste: de Evangelien, dat is, de geschiedenis van de woorden en daden van Christus, Luc. 1,1,2, Hand. 1,1, beschreven door de vier Schrijvers; en wel twee Apostelen, Mattheus en Johannes, Joh. 21,20,24, en twee Apostolische mannen, Marcus en Lucas, van wie de eerste medewerker, van Petrus en Paulus, de laatste bizonder van Paulus is geweest, 2 Tim. 4,11, 1 Petr. 5,13.

De tweede: de Handelingen der Apostelen, welk boek het begin en de voortplanting der Kerk door de Apostelen ontvouwt, eveneens met Lucas als auteur Hand. 1,1,2.

34. De derde omvat de Brieven van de Apostelen, naar gelang van omstandigheden geschreven tot uitvoeriger verklaring van de Evangelische waarheid; te weten de XIV van Paulus, en wel aan de voornaamste Kerken, zoals aan de Romeinen, twee aan de Corinthen, de Galaten, Efezen, Philippenzen, Colossenzen, twee aan de Thessalonicenzen, aan de Voorstanders der Kerk echter over haar regering, twee aan Timotheus, en een aan Titus; over een huiselijke zaak aan Philemon; en ten slotte aan het eigenlijke volk, namelijk aan de Hebreëen; alsook zeven van andere Apostelen, van Jacobus, twee van Petrus drie van Johannes, en van Judas; welke (met uitzondering van de twee van Johannes aan de uitverkoren Vrouw en Gajus) omdat ze aan meer dan één geschreven zijn, de Algemene, en omdat ze onder één formule aan meer gezonden werden, de Canonische genoemd worden, *gelijk Cassiod, dat woord gebruikt Libri II Epist. 33, welke Suet, in Domit. c.13. Formele (Formales) noemt.* De laatste ten slotte, bevat de Openbaring van de Apostel Johannes, die een Profetie van de toestand der Kerk tot aan het einde der wereld geeft.

Betwijfeld auteurschap van Hebreëen e.a.

35. Van deze boeken is er door sommigen getwijfeld aangaande de brief aan de Hebreëen en de auteur daarvan; over die van Jacobus alsook de twee laatste van Johannes, Judas, en de Openbaring en de auteur daarvan: *Euseb, Lib.2. Hist.cap.22 Idem, Lib.3.c.18 en 19*, zowel omdat ze wellicht later in de Canon zijn ingebracht, alsook omdat sommige ervan enige dingen schenen te bevatten, die met de andere niet genoeg overeenkwamen. Dit is echter veeleer het private oordeel van sommigen geweest, en de overweging der zaken is niet nauwlettend genoeg geweest, en niet goed begonnen. Daartegenover wordt zowel door het oordeel van de oude Kerk, *Orig.ad.Psal.1 gelijk het staat bij Euseb.Lib.5.c.19.* — alsook door de majesteit der zaken en van de stijl overtuigend bewezen, dat deze boeken goddelijk zijn. Dat die aan de Hebreëen van Paulus is bewijst de vermelding van Timotheus, Paulus' medearbeider, de gebruikelijke vorm van de afscheidsgroet, Hebr.13,23,24, en het gezag van

Petrus, die zijn brief ook aan de in Azie verspreide Hebreëen heeft geadresseerd. Het verschil van stijl brengen de ouden op de interpretatie van Lucas of Clemens, of van een ander. Tertull. schrijft het aan Barnabas toe. Het spraakgebruik eist de Openbaring voor Johannes op.

De Apocryphe boeken

36. Deze boeken dan zijn goddelijk, Authentiek en Canoniek; maar die welke buiten deze, hetzij bij de Grieken, hetzij bij de Latijnen eraan toegevoegd worden, noemt men niet-canonieke (akanonistoi), die wij voor menselijke, Kerkelijke en Apocryphe houden. *Orig.bij Euseb.Lib.6.cop.19. Hier. in Praefat.* Die van het O.T. zijn of Aanvullingen en Aanhangel bij de heilige boeken; gelijk het gebed van Manasse in het Latijn gesteld, toegevoegd aan het boek der Kronieken. Het Aanhangel bij Esther, van het 10e hoofdstuk tot het eind van het boek; bij Job van vers 56 van hfdst. 42. Bij de Psalmen, Ps. 151, die in de Griekse handschriften voorkomt; bij de Profetie van Jeremia, Baruch en de Brief van Jeremia; de Voorrede op de Klaagliederen; bij Daniel, het Lied van de drie Jongelingen, de Historie van de Draak, Habbakuk, en Susanna; waartoe wij ook brengen de uitlatingen en toevoegingen, buiten de Hebr.Tekst, van de LXX Vertalers (Septuaginta). Of het zijn gehele boeken, zoals het derde boek, en ook het vierde van Ezra (dat alleen in het Latijn bestaat), van Tobias, Judit; Hieronymus zegt dat hij deze beide uit het Chaldeeus heeft vertaald; twee van de Macchabeeën, en het derde, in de Griekse handschriften; de Wijsheid, die van Salomo geheten wordt, maar van Philo is, onder de titel van Salomo; de Ecclesiasticus Jezus Sirach, dat, naar hij mededeelt, weliswaar oudtijds in het Hebreëus geschreven is, maar niet bewaard.

Oordeel der Pauselijken.

37. Van deze rekenen ook de Pauselijken enige tot de Apocriefen, namelijk het Gebed van Manasse, Aanhangel van Job, Ps. 151, de Voorrede op Jeremia, en de beide van Ezra, en het laatste van de Macchabeeën; de overige houden zij voor heilige, Conc. Trid.sess.4. Maar wij achten ze alle van dezelfde rang, wat het gezag aangaat, en daarom beweren wij dat ze niet met de Heilige vermengd moeten worden, en ook niet publiek als goddelijke in de Kerk gelezen moeten worden, (*Laod.Syn.c.59*), hoewel wij niet ontkennen dat ze, als nuttig, persoonlijk bezeten en gelezen kunnen worden.

Redenen van afwijzing der Apocriefen.

38. De gronden waarom wij geen van deze boeken voor Heilig houden, zijn ten eerste. Dat zij niet van de Profetische Geest zijn uitgegaan, daar ze n.l. geschreven zijn na de tijden van Artaxerxes, in welke tijden er geen *Opvolging* (diadochè) der Profeten meer is gevonden, *Rom.16,26, Joseph.contra App.2. 2e.* Omdat ze niet in de Ark, gelijk de tafelen der Wet, en niet naast de Ark,

gelijk de boeken van Mozes, zijn neergelegd. *Deut.31, Epiph. de Mens, et Pond.* 3e Omdat ze niet in de Hebr. taal geschreven, of daarin bewaard zijn, noch door de Joodse Kerk, aan wie de goddelijke woorden waren toevertrouwd, ooit voor zodanig zijn erkend, Joseph. t.a.p. 4e Ook niet door Christus, de Apostelen, en de oude Christelijke Kerk; maar voor onecht gehouden, (*Amphilochius bij Balsam, Nazianz. bij dezelfde*), en door de latere Kerk, niet zonder groot verschil en discussie, tot op zekere hoogte toegelaten, als Kerkelijke namelijk, *Syn. Cartag.3. Aug. de doct.Christ.Rufinus ad Symb.* 4e Einde-lijk omdat ze ongerijmde, zeer veel fabelachtige en met de Heilige Schriften niet overeenkomende dingen bevatten, te veel om op deze plaats te bespreken.

Pseudonieme Apocriefen.

39. Die boeken voorts die de namen van de Apostelen of van hun Leerlingen voorgeven rekenen wij, als pseudonyme, onder de Apocryphe, hoewel ze niet van dezelfde rang zijn. Bij de Ouden zijn hoog geëerd, het Boek van de Pastor dat tot opschrift draagt van Hermes, oudtijds in sommige Kerken van het Oosten van zoveel gezag, dat het daar publiek gelezen werd, (*Eus. Bk 3.c.3. etc.c.32. etc. Hier.in Prolog. Galeato*). Alsook de Brief van Barnabas, en twee van Clemens, (*Iren.Lib.3.c.3.*), en enige andere boeken. De overige zijn geheel afgewezen, als eerder de verbergings (tès apokrufès), dan de lezing waard, (*anagnooseos axioi*), gelijk Athanasius in de Synopsis zegt.

De XII artikelen (symbolum apostolicum).

40. Wat betreft de Samenvatting (Symbolum) van Geloof en Hoop, — die is door de Ouden ook Het Geloof, en Het Algemeen Geloof; Uitlegging, Overeenstemming of Belijdenis; Regel en Maatstaf. Artikelen en Hoofdstukken van Geloof en Waarheid en Symbolum van de Apostelen genoemd. (*Syn. Laod.c.46 en Iren.Lib.1.c.1. en 2., Tert. de Praescript en contra Praxeam. Hier.ad Paumach.Aug.Serm. de Temp. 19 en de Fide et Symb. Amb.ad epist.81*). Het is ook vóór de Synode van Nicea, in de Kerken hier en daar (allermeeest wegens de opgekomen ketterijen) weliswaar niet zakelijk, maar in woorden een weinig verschillend geweest; in de Oosterse echter is het ongeschonden bewaard. En het wordt een Symbolum, dat is een Samenvatting (collatio) of Teeken (nota) genoemd; omdat daarin, met een verwonderlijke eenvoudigheid, een samenvatting en samenlezing van het Christelijk Geloof gegeven is; en omdat het voor alle Gelovigen tot een teken, aanwijzing en kenteken zou zijn, waarmede zij onder elkander de eenheid betuigden, en van de ongelovigen en de ketteren onderscheiden werden; *Clem.Rom.ad Jac.Ruf. in Symb.* echter noemen het *Apostolicum*, òf omdat het door de Apostelen, die over de gehele wereld uiteengingen, samengesteld is, gelijk sommigen schrijven, (doch niet met genoegzame geloofwaardigheid) — niet dat ieder er apart zijn

afzonderlijk artikel toe bijdroeg (vanwaar zij het aantal van twaalf afkomstig maken, en dat zeker ten onrechte, tenzij dan ter wille van het geheugen), maar het is met gemeenschappelijke eenstemmigheid opgesteld, *Aug. de Temp. Ser.115*. Of liever, omdat het door de Apostolische Vaders, of door de oude Kerk uit de Leer en de geschriften van de Apostelen, als de hoofdsom daarvan, met bijna even zoveel woorden is saamgelezen en opgesteld, in de Kerken, tenminste in die van het Oosten, door de Catechisten aan de Catechumenen mondeling is overgeleverd om in het geheugen te prenten, — en dan door de Dopelingen, die de Duivel plechtig afzwoeren, en God beleden, opgezegd is, *August. Lib.1. de Symb.ad Catechum. Laod.Syn.c.46. Matth.28,19*. Dit is, zeg ik, zoal niet door de auteur, dan toch wel zakelijk, en bijna woordelijk, geheel en al goddelijk.

Kerkelijke geschriften.

41. Ten slotte delen wij niet te weinig toe aan de Kerkelijke geschriften, te weten aan de Synoden, en voornamelijk aan de Symbolen van de Algemene Synoden zoals aan die van Nicea, van Constantinopel, die van Efeze, Chalcedon (waarbij wij ook dat van Athanasius voegen), — als aan het oordeel van de gehele Kerk, uit het Woord van God opgemaakt; ook aan de Heilige Vaders, en hun samenstemming, delen wij niet te weinig toe. Wij zijn echter van oordeel, dat deze allen tot de eerste Waarheid, namelijk tot de Heilige Schrift teruggebracht, en daaraan getoetst moeten worden, waarvan ze, gelijk de maan van de zon, hun licht en betrouwbaarheid ontvangen. *August. Lib.3 contra Maxim. c.14*.

H o o f d s t u k , I V

Johannes Polyander

OVER DE VOLKOMENHEID VAN DE HEILIGE SCHRIFT EN DE NUTTELOOSHEID DAARAAN ONGESCHREVEN TRADITIES TOE TE VOEGEN

Stelling 1. Nadat de voorafgaande kwesties uiteengezet zijn over de noodzakelijkheid van de Heilige Schrift, haar gezag en het getal van de Canonieke boeken, die te onderscheiden zijn van de Apocriefe, moet nu de vierde, over haar volkomenheid onderzocht worden.

Onderscheid tussen volkomenheid en duidelijkheid der Schrift.

2. De volkomenheid van de Heilige Schrift wordt door sommigen tweevoudig beschouwd, òf met betrekking tot de stof of van de zaken zelf die in dit leven ter zaligheid eenvoudig noodzakelijk zijn te kennen, — òf met betrekking tot de uiterlijke vorm, of de woorden, en de uitdrukkingen die de echte zin van die zaken volkomen uitdrukken, hetgeen wij met een andere naam de duidelijkheid (*perspicuitas*) noemen. Wij handelen op deze plaats alleen over de eerstgenoemde volkomenheid van de Heilige Schrift; zowel absoluut, op zichzelf, als relatief, met betrekking tot de niet geschreven tradities en daar tegenover beschouwd.

De stand der kwestie volgens Bellarminus.

3. Bellarminus beschrijft, in zijn uiteenzetting over het niet geschreven Woord Gods, de stand der kwestie als volgt: (*Lib.4.c.3.*) *Dat onze Theologen leren, dat in de Schriften alles vervat is, wat tot het geloof en de zeden noodzakelijk is en dat er dientengevolge geen niet geschreven Woord nodig is; dat echter de Pauselijke Leraren beweren, dat in de Schriften niet uitdrukkelijk de gehele noodzakelijke leer vervat is, hetzij over het Geloof, hetzij over de zeden, en dat er dus behalve het geschreven Woord Gods een niet geschreven Woord van God vereist wordt, dat is goddelijke, Apostolische en Kerkelijke tradities.*

Wat Bellarminus vergeet en weglaat.

4. In deze beschrijving van de stand van het geschil worden drie dingen vermist die door hem zijn weggelaten; het eerste daarvan is dat alle leringen zowel aangaande het geloof als aangaande de zeden, die tot een zuivere en heilaanbrengende kennis van God en het verkrijgen van het hoogste geluk noodzakelijk vereist worden, voldoende in het geschreven Woord Gods vervat zijn, hetzij *uitdrukkelijk, of met even zoveel duidelijke woorden, hetzij analogisch of met woorden van gelijke kracht, en die uit de bron van de Heilige Schrift zelf door naaste, noodzakelijke, duidelijke en ongetwijfelde gevolgtrekking zijn afgeleid.* Hetgeen wij beweren.

5. **Het tweede is, dat die niet-geschreven tradities, als hetzij mondeling door Christus, hetzij door de Heilige Geest gedichteerd, en met voortdurende opeenvolging in de Algemene Kerk bewaard, met gelijke genegenheid der godsvrucht en eenzelfde eerbied aangenomen moeten worden, waarmede wij alle boeken, zowel van het Oude als van het Nieuwe Testament aannemen,** hetgeen het Concilie van Trente heeft vastgesteld. 1 Decreto Sess.4.

6. Het derde is, *dat de Heilige Schriften zonder de tradities noch eenvoudig noodzakelijk, noch voldoende geweest zijn.* Hetgeen Bellarminus uiteenzet over het niet geschreven Woord van God. *Lib.4.c.4.* etc. Stanislaus Hosius tegen

Brentius. *Lib.4. de Traditionibus.*

Bewijzen voor de volkomenheid der Schrift.

7. De bewijzen waarmede wij de waarheid van onze in de vierde stelling voorgelegde bewering tegen de Pauselijken aantonen, zijn deels goddelijke, deels Kerkelijke, waarvan wij de eerste uit het geschreven Woord Gods zelf, de laatste uit de geschriften van de Orthodoxe Vaders putten.

8. Van de eerste bewijzen wordt het eerste ontleend aan de lofredenen op het geschreven Woord, waardoor haar hoogste volkomenheid duidelijk wordt aangewezen, zowel van de Auteur, als uit de kracht en uitwerking daaraan door haar Auteur medegedeeld, om het doel dat Hij beoogt onfeilbaar te bereiken. Want van haar Auteur, namelijk God, de eerste oorzaak van alles, wiens werken alle volkomen zijn, Deut.32,4. wordt ze nu eens *Woord van God*, gelijk 2 Petr. 1,21, dan *Wet van God*, gelijk Ps. 1,2 en 19,8 en 119, dan weer *van God ingegeven Schrift* genoemd, zoals 2 Tim. 3,16. Naar de kracht en uitwerking door God onmiddellijk aan haar medegedeeld, wordt gezegd *dat zij de mens wijs kan maken ter zaligheid*, 2 Tim. 3,15.

Tweede bewijs en blijk van volmaaktheid der Schrift.

9. Het tweede wordt genomen van het epitheton van volkomenheid en genoegzaamheid dat aan haar uitdrukkelijk wordt gegeven. Ps. 19,8. *De Wet* (dat is de leer) *Gods is volmaakt.* Want volmaakt is datgene waaraan niets ontbreekt, en buiten hetwelk niets van die dingen die daartoe behoren, aangenomen kan worden, zoals Aristoteles terecht heeft opgemerkt. *Lib.2 de coelo c.4.* Dus wordt er niets dat *Wet van God* is, buiten de geschreven *Wet van God* gevonden.

10. Vandaar dat God oudtijds verhinderd heeft dat er iets aan zijn *Wet* zou worden toegevoegd, of daarvan afgedaan. Deut. 4,2. Dat dit verbod van de wet door Mozes zelf geschreven moet worden verstaan, blijkt uit de verklaring zowel van Mozes als van Paulus. Want Mozes noemt de gehele wet van God de woorden in zijn boek beschreven, Deut. 28,58. En Paulus Gal. 3,15. En wel om deze reden, dat er niets door Mozes in naam van God aan de Israëlieten mondeling is overgebracht, wat hij niet in schriften heeft vastgelegd: getuige Mozes zelf Ex. 24,4. Deut. 31,9.

11. Uit deze volmaaktheid der wet kan voorts dit argument bij vergelijking getrokken worden: als de wet van het Oude Testament volmaakt is, en daarin niets ontbroken heeft dat voor het heil van het Israelitische volk noodzakelijk was, dan is nog veel meer de gehele leer van het Oude en Nieuwe Testament volmaakt, en kan daarin niets ontbreken, dat nodig is voor het heil van het Christenvolk. Dat dit waar is, bewijst David in dezelfde Psalm 19 uit deze eigenschappen en uitwerkingen van de wet, dat ze is recht, rechtvaardig,

kostbaarder dan goud, zoeter dan honig, die geringen ware wijsheid aanbrengt, en al diegenen gelukkig maakt die haar van harte overdenken.

Derde bewijs: uit de naam Testament.

12. Het derde bewijs is gegrond op de titel *Testament*, waarmede de Heilige Schrift wordt aangeduid, Hebr. 9,15,16,17. Want dit is de eerste eigenschap van een Testament, dat het de volmaakte wil van de Testamentmaker verklaart en meer dan voldoende geschikt is om aan de erfgenaam de dingen alle en afzonderlijk aan te duiden, die vereist zijn om de erfenis te verkrijgen. De tweede is, dat wanneer het bevestigd is, niemand het opheft of er iets aan toevoegt, zoals de Apostel uit het recht van de heidenen zelf, en met een voorbeeld aantoot, Gal. 3,15. Hetgeen ook Basilius aanhaalt als hij spreekt over het geloof, en Augustinus op Ps. 21.

Vierde bewijs: de Schrift is norm.

13. Het vierde bewijs wordt hieruit afgeleid, dat zij een *regel* is van geloof en leven, zoals te zien is Gal. 6,16, zovelen als er naar deze regel wandelen, over die zal vrede zijn en barmhartigheid. En Phil. 3,16. Want alle regel is zo volmaakt, dat ze geen vermindering of bijvoeging toelaat: anders zou het geen regel zijn. Hetgeen Gerson terecht op de maatstaf van de Heilige Schrift toepast in tract. de exam. doct. Tom.1 parte 2.

14. Daarom verzegelt de Apostel Johannes de canon van de Heilige Schrift met zijn hier volgende laatste waarschuwing derwijs, dat die ook tot het gehele lichaam van de Heilige Schrift moet worden uitgestrekt, Openb. 22,18,19. *Als iemand hieraan toevoegt, God zal hem de plagen opleggen die in dit boek geschreven zijn. En als iemand afdoet van de woorden van deze Profetie, God zal zijn deel afdoen uit het boek des levens, uit de stad der heiligen, en uit hetgeen geschreven is in dit boek.*

Vijfde bewijs: uit de overeenstemming van gesproken en geschreven Woord.

15. Het vijfde wordt ontleend aan de gelijkheid van het uitgesproken en geschreven woord, als van twee stutten die tezamen dragen (antistrefomenoon), en van dezelfde kracht zijn. Want ook de Schrift wordt aangeduid met de naam Woord van God, en omgekeerd het Woord van God met de naam: de Schrift. Vandaar dat, gelijk Christus en de Apostelen niets buiten de Schrift van het Oude Testament hebben willen zeggen, getuige de Evangelist, Luc. 24,27, Hand. 17,2 en 26,2 om aan te wijzen dat al wat eertijds door Mozes en de Profeten met levende stem is voortgebracht, door hen als hetzelfde, wat de hoofdzaak en het wezen aangaat, als het geschrevene verstaan is, zo hebben ook de Apostelen en de Evangelisten, door dezelfde Geest als Mozes en de Profeten, op gelijke wijze geïnspireerd, naar een gelijke plicht hen door de Geest van Christus opgelegd, het gehele Evangelie over Christus dat zij verkondigd hebben, op

schrift gesteld, gelijk opgemaakt kan worden uit verschillende plaatsen, en met name uit Phil. 3,1: *Het verdriet mij niet hetzelfde aan u te schrijven*, namelijk wat gij van mij gehoord hebt. 2 Thess. 2,15: *Houdt de overgeleverde leer die gij geleerd hebt, hetzij door het woord, hetzij door onzen brief*. 1 Joh. 1,3,4: *Hetgeen wij gezien en gehoord hebben dat verkondigen wij ook, opdat gij gemeenschap met ons zoudt hebben, en onze gemeenschap zij met de Vader, en met zijn Zoon Jezus Christus. En deze dingen schrijven wij, opdat uw blijdschap vervuld zij*, Luc. 1,3,4: *Het heeft mij goedgeacht alles aan u te schrijven, opdat gij de waarheid der zaken moogt kennen die gij door het gehoor hebt ontvangen*. En Hand. 1,1: *Ik heb een boek gemaakt van alles wat Jezus begonnen heeft te doen en te leren*.

Zesde bewijs: uit de volkomenheid van stof en vorm.

16. Het zesde bewijs wordt ontleend aan de opsomming van de wezenlijke delen, namelijk van de stof (materia) en de vorm (forma). De stof van de Schrift bestaat in de veelheid van dingen die het God behaagd heeft aan zijn uitverkorenen te openbaren. De vorm in de onfeilbare zekerheid van die dingen, en de zuivere voorstelling, volgens het voorschrift van God. Waaruit wij de volgende twee afleiden:

17. Ten eerste, wat de stof betreft: alles wat voor de zaligheid van de mens noodzakelijk is, behoort tot de middelen, of tot het bijbehorende doel. Beide worden in de Heilige Schriften gevonden. De middelen namelijk behorende bij het doel worden onder het geloof in Jezus Christus, en het doel van de daarbij behorende middelen wordt onder de naam van het eeuwige leven synecdochisch begrepen: Joh. 17,3: *Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den enigen waren God, en Jezus Christus dien gij gezonden hebt*, en 20,31: *Deze zijn geschreven opdat gij gelovende het leven hebt door zijn naam*.

18. Ten tweede, wat de vorm betreft, die naar de bewonderenswaardige inrichting (oikonomiac) van God aan het gehele heilige boekdeel en de afzonderlijke bladzijden zo gegeven is, dat het ons God zelf, het origineel (archetypum) van de zaligmakende waarheid overal voor ogen stelt; en deswege wordt ze door Mozes bij uitstek (kat'exogèn) de *wijsheid* en de meest volmaakte kennis voor het oog van alle volken genoemd, Deut. 4,6, door Christus de *waarheid* zelve, Joh. 17,17, door Paulus *de waarheid die naar de godzaligheid is*, Tit. 1,1 *alsook het getrouwe, gezonde, onberispelijke woord, en dat waardig is op alle manieren aangenomen te worden*.

Zevende bewijs: uit de integrerende delen.

19. Het zevende bewijs wordt gevormd uit de integrerende delen ervan, namelijk de Wet en het Evangelie, dat is de geboden van liefde en geloof, in welke de gehele religie die Gode aangenaam is en ons tot heil, vervat is. Want hetgeen

bestaat uit alle integrerende delen is ongeschonden en geheel, en wat geheel is, is volkomen, en omgekeerd. Want deze gaan wederkerig in elkander over.

Achtste bewijs: uit de volkomenheid der uitwerking.

20. De achtste reden is ontleend aan de volkomenheid der effecten daarvan, dat ze namelijk de mens door haar onderricht volkomen maakt, en volledig toegerust tot alle goed werk, en hem met volle vreugde overgiet, 2 Tim. 3,17, 1 Joh. 4. Het is noodzakelijk dat de oorzaak van volkomen effecten ook volkomen is.

Bewijzen uit verschillende getuigenissen.

21. Het negende wordt genomen uit de zeer ernstige vermaning van Jesaja, die iedereen van menselijke bedenkens tot de enige maatstaf van de Schrift van Mozes en de Profeten terugroept, hfdst. 8,20: *Tot de Wet en tot de getuigenis, als zij niet spreken zullen naar dit woord, zullen zij geen vonkje licht hebben.* Want als de oude Joodse Kerk door Jesaja tot de Schrift alleen onder de Wet beschreven teruggevoerd wordt, dan wordt met gelijke reden, ja met meer, de Christelijke Kerk naar het getuigenis van het Oude en Nieuwe Testament verwezen.

22. Het tiende is ontleend aan het gemeenschappelijke en eenparige getuigenis der Joden, ook door Christus zelf goedgekeurd, Joh. 5,39: *Onderzoekt de Schriften, want gij meent daarin het eeuwige leven te hebben.* Wanneer de Joden dit terecht, naar Christus' uitspraak, van de Schriften van het Oude Testament geoordeeld hebben, dan zijn wij met meer recht hetzelfde van oordeel over het gehele boek van beide Testamenten.

23. Het elfde is ontleend aan het antwoord van Abraham, Luc. 16,29, waar hij betuigt dat de broeders van de rijke brasser, als ze Mozes en de Profeten horen, uit hun schriften die kennis kunnen putten, die alleen genoegzaam is om de helse kwelling te vermijden.

24. Het twaalfde is ontleend aan het nut der Heilige Schrift, om de mens Gods, dat is de Leraar der Kerk, en dus ook de hoorders, volledig te onderrichten volgens alle delen van de Hoogheilige Dienst. Want zij wordt nuttig genoemd tot lering, weerlegging, verbetering, onderrichting in de gerechtigheid, 2 Tim. 3,16, en tot vertroosting, Rom. 15,4.

Getuigenissen der Kerkvaders.

25. Aan deze goddelijke bewijzen kunnen, om de Pauselijken terug te drijven, die dikwijls het gezag der Vaders tegen ons misbruiken, worden toegevoegd de getuigenissen van Irenaeus, Lib.3, cap.1, Basilius, Epistola 1 en 80, Chrysostomus, Homil.1 van Acta, Tertullianus, adversus Hermogenem, Ambrosius, Lib.1., Hexaem cap.6, Hieronymus ad Demetriadem Virginem en in Mich.Lib.1.cap.1, Justinus Martyr in Tryph., Origenes in Jerem. Homil.1,

Augustinus, Lib.2, de Doctr.Christ.cap.9 en Lib.7; Confess.c.7, en van andere Kerkvaders, die verzekeren dat de Schriften pilaar en bronwel der waarheid zijn, en dat de overvloed daarvan zo groot is, dat daarin alle dingen voldoende gevonden worden, die het geloof bevatten, en de zeden om wel en gelukkig te leven, namelijk de hoop en de liefde, welke getuigenissen wij hier korthedshalve niet weergeven.

De Schrift ook relatief volkomen.

26. Tot hiertoe hebben wij aangetoond dat de H.Schrift absoluut en op zichzelf beschouwd volkomen is; wij beweren ook dat zij (relatief) met betrekking tot de niet geschreven tradities en daartegenover beschouwd, in tweeërlei opzicht volkomen is. Want sommige zijn in meer algemene en on-eigenlijke betekenis genomen, nuttig en noodzakelijk ter zaligheid; andere zijn in meer bijzondere en eigenlijke betekenis opgevat, onnut en niet noodzakelijk. De eerste worden als van gelijke kracht (isodunamia) en gelijksoortig (homogeneis), en met de Heilige Schrift in overeenstemming, binnen de grenzen der Heilige Schrift besloten; de laatste als ongelijksoortig (heterogeneis) en afwijkend, erdoor uitgesloten. Over de eerste leert Nazianzenus, Lib.5 Theologiae terecht dat ze er weliswaar zijn, maar niet uitdrukkelijk genoemd worden in de Schriften; over de laatste, dat ze er niet in zijn, en daarin ook niet genoemd worden.

27. Beide zijn òf leerstellingen, òf rituele zaken; de eerste zijn alleen maar goddelijke, Profetische en Apostolische; de laatste echter zijn menselijke tradities te noemen.

28. Want alwat goddelijk is, dat is of stilzwijgend, òf uitdrukkelijk, hetzij naar de soort (kata genos), hetzij stuk voor stuk (kata hen) door de Profeten en Apostelen beschreven. Ten onrechte worden dus door Bellarminus de goddelijke overleveringen onderscheiden van de Apostolische, Lib.4 de Verbo Dei non scripto, c.2. Er zijn namelijk geen tradities, buiten de Heilige Schriften, verzegeld met de hand der Apostelen, voor goddelijk te houden, er zijn er gene terug te brengen tot de Apostolische verzameling, *als door de Apostelen, met assistentie van de Heilige Geest*, om met de woorden van Bellarminus te spreken, opgesteld, waarvan de belangrijkste stukken nergens in de Schriften gevonden worden.

Tradities die in de Schrift opgesloten liggen.

29. Wij oordelen dat op de lijst van de tradities, die in de heilige schriften gevonden worden, en daarin opgesloten liggen doordat zij analoog en van gelijke kracht zijn, — waartegen de Pauselijken zich uitspreken, behalve de artikelen van het Apostolisch Symbool de volgende axioma's geplaatst moeten worden: *dat de kinderen der Chirstenen gedoopt moeten worden; dat de Maal-*

tijd des Heren ook aan de vrouwen moet worden medegedeeld; dat Jezus Christus van hetzelfde wezen (*homoousios*) met God zijn Vader is; dat er twee sacramenten van het Nieuwe Verbond zijn, te weten de Doop en het Avondmaal des Heren; dat de Doop niet herhaald moet worden; dat de Apostelen uit inspiratie van de Heilige Geest de Dag des Heren uitgekozen hebben in plaats van de Sabbatdag die door de Joden tot aan hun tijden geheiligd is, en dergelijke die abusievelijk (katachrestikoos) door sommige Kerkvaders Apostolische tradities genoemd worden, namelijk door *Origenes* in c.6 ad Rom., *Augustinus*, Lib. 4, de baptismo contra Donatistas c.23, *Theodoretus*, Lib. 1.c.8, *Histor. Eccles.*, *Epiphanius* haeres.69 adversus Arrianos, en anderen.

Tradities die niet in de Schrift voorkomen.

30. Bij de opsomming der tradities, waarvan sommige op geen enkele wijze in de Heilige Schriften voorkomen, andere er mede in strijd zijn, plaatsen wij de navolgende: *De viering van het Paaschfeest onder het Nieuwe Testament op de Zondag die het naast volgt op de veertiende dag van de maand Maart; het bijgelovig vasten van veertig dagen, de verering van beelden en reliquieën; de aanroeping van de heiligen; de verering van het kruisteken; het Misoffer; de Wezensverandering van het brood in het Heilig Avondmaal; de Afschaffing van het gebruik van de beker daarbij; de Rondvoering van het brood langs de straten en kruispunten, om het te aanbidden; de Zalving, de Zegeving van wijwater, Monnikengeloften, Pelgrimstochten, Opzeggen van de begroeting van de Engel aan de Maagd Maria, alsook de Canones, die (evenals de meeste van de voorafgaande tradities) ten onrechte door de Pauselijken aan de Apostelen worden toegeschreven.*

Verskil over de „Canones Apostolorum”.

31. Want sommige Vaders hebben die Canones in het geheel als onecht verworpen, andere enige ervan toch maar toegelaten, gelijk te zien is bij *Zephyrinus* en *Gratianus* (in 1 part decret.dist.16). Weer andere hebben ze veranderd gelijk blijkt uit c.6 *Sextae Synodi*; zoals onder anderen *Canon 68*, waarin geboden wordt, dat een Geestelijke die de *quadragesima* niet vast, afgezet moet worden, doch een leek moet de communie onthouden worden.

De onechtheid blijkt uit strijdigheid met de Apostolische geschriften.

32. De overige tradities boven genoemd zijn ook onecht en ondergeschoven. Dat blijkt òf daaruit dat de meeste ervan (gelijk wij boven hebben aangewezen, met de Apostolische geschriften in lijnrechten strijd zijn. Die echter welke van de Apostelen, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk zijn overgeleverd, zijn onderling wederkerig gelijkkluidend, daar ze door één en dezelfde Geest der waarheid gedictieerd zijn, die zichzelf nimmer tegenspreekt, en die ook niet gewild heeft, dat er ja en neen tegelijk of een schijn van tegenstrijdigheid in de leer van de

Apostelen gevonden zou worden, 2 Cor. 1,19.

Onderlinge tegenspraak der Pauselijken.

33. Wij moeten ook niet voorbijgaan, dat de Pauselijken, bij die opsomming van ongeschreven tradities, zichzelf tegenspreken. Want, om de overigen nu voorbij te gaan, *Cajetanus* schrijft het Misoffer bij de ongeschreven Apostolische tradities (op 2 Thess.2,2), terwijl *Bellarminus* zijn best doet uit verschillende plaatsen van de H.Schrift te bewijzen, dat het (misoffer) daarin bevolen wordt, Lib.1 de missa c.6 en volg.

Zogenaamd heimelijke traditie.

34. Bovendien moet er op gelet worden, dat de Pauselijken beweren, dat de Apostelen niet alles wat hun door God geopenbaard is aan al hun hoorders hebben medegedeeld, maar sommige dingen openlijk en aan allen, andere heimelijk en aan weinigen hebben toevertrouwd. Welke bewering *Tertullianus* niet ten onrechte de dwaasheid zelve noemt (Lib . de praescriptione adversus haereticos).

35. Met die bewering toch worden de Apostelen niet onduidelijk van trouweloze en onvergeeflijke ongehoorzaamheid beticht, alsof ze een deel van de geheimenissen, hun door God geopenbaard om die aan allen die zij moesten onderwijzen bekend te maken, naar het ambt hun opgedragen, Matth. 10,27 en 28,19, – zowel in hun predikaties als in hun geschriften weggelaten hadden. De Apostel *Paulus* ontkent dit, Hand 20,27, evenals hij het tegendeel verzekert, 1 Cor. 1,5,6 en 15,1,2, 1 Thess. 1,5, 2 Thess. 2,13,14,15.

36. Uit dezelfde bewering volgt, dat niemand met zekerheid weten kan, welke dan die verborgen tradities zijn, en naar welke regels of kentekenen de ware van de valse worden onderscheiden.

Regels en kentekenen van Bellarminus.

37. Want de regels en kentekenen die door *Bellarminus* buiten de Heilige Schrift die de meest zekere aanwijzer van recht en krom is bij alles wat geloofd en in acht genomen moet worden, – te berde worden gebracht, Lib.4 de Verbo Dei non scripto c.9, zijn onzeker, duister en bedriegelijk. Want men moet noodzakelijk geloven dat niet alle leerstellingen die de gehele Kerk aangaande de Schrift omhelst, en bewaart sedert de eeuw die de naaste is aan de Apostelen, en die door de eenparige overeenstemming van haar Leraren worden goedgekeurd, van de Apostelen zelf zijn uitgegaan; maar integendeel, omdat ze door haar en haar Leraren, zonder het gezag van de Schrift aangenomen worden, en vastgehouden worden, moeten ze voor niet-Apostolische tradities gehouden worden.

Hoe gevaarlijk deze leer is.

38. Want allen die met de Roomse Kerk, die zichzelf een voortdurende

opvolging van de Apostelen af (Apostolische Successie) aanmatigt, hierin dwalen, dat zij menen dat niet alles wat tot de zaligheid noodzakelijk is in de Heilige Schrift vervat is, — kunnen in dit andere gemakkelijk bedrogen worden, dat zij menen dat de een of andere leer Apostolisch is, die toch niet van de Apostelen is voortgekomen.

39. Ten bewijze van deze zaak strekt de oude Kerk die de naaste is aan die der Apostelen. Want *Papias* heeft de dwaling der Chiliasten onder de titel van een Apostolische traditie in haar ingevoerd, getuige *Eusebius*, Lib.3.cap.39, en *Ireneus* leerde, als uit overlevering van de Apostel Johannes, dat Christus geleden heeft omstreeks het vijftigste jaar van zijn leven, Lib.2.c.39,40. Ook de *Pauselijken* zelf geven toe dat die Kerk daarin door haar Leraren op een dwaalspoor is geleid.

Hoofdstuk V

Antonius Walaecus

OVER DE DUIDELIJKHEID EN DE UITLEGGING VAN DE HEILIGE SCHRIFT

1. De dingen die in het voorafgaande over de H.Schrift uiteengezet zijn bedoelen haar goddelijke majesteit en waardigheid vast te stellen; wat nu volgt is speciaal bestemd om het nut en de vrucht ervan in de Kerk van Christus aan te prijzen; want de goddelijkheid, het gezag en de volkomenheid daarvan zal ons weinig tot voordeel zijn, als zij niet tevens door de gelovigen recht begrepen kan worden, en uitgelegd en toegepast kan worden om leerstellingen voor geloof en zeden te bepalen.

2. Om dus dit nut en deze vrucht van de Heilige Schrift voor de Kerk van Christus ongeschonden te doen blijven moeten wij vervolgens handelen over haar Duidelijkheid en haar Uitlegging.

Absolute en relatieve duidelijkheid der Schrift.

3. Het licht, of de Duidelijkheid van de H.Schrift kan op twee wijzen beschouwd worden, òf absoluut en op zichzelf, òf (relatief) in betrekking tot ons en ons begrip.

4. Het absolute en op zichzelf beschouwde licht van de H.Schrift erkennen met ons ook de meer gezonde *Pauselijken*. Want daar de Heilige Schrift van de Vader der lichten is voortgekomen, is het onmogelijk dat zij niet in zich bevat

de waarheid en het zuiverste licht, waardoor de geest van hen die haar leren kennen verlicht wordt, en van de duisternissen der dwalingen bevrijd.

5. Het gehele verschil bestaat dus in haar duidelijkheid met betrekking tot ons, omdat hier in eigenlijke zin duidelijk genoemd wordt, wat door zijn helderheid voor anderen doorzichtig is, en gekend en begrepen kan worden door hen die begaafd zijn met het vermogen om te verstaan.

Vershil tussen het verstand van de natuurlijke en de geestelijke mens.

6. Deze wijze van duidelijk zijn kan betrokken worden op twee soorten van mensen, en wel òf op het verstand of begripsvermogen van de natuurlijke mens, dat is (gelijk *Chrysostomus* terecht verklaart), de mens *wiens verstand met geen ander licht begiftigd is dan dat hetwelk God door de natuurlijke voortplanting der zielen van de mensen*, zij het in verschillende mate, *inplant*, gelijk ook de Schrift zelf spreekt, Joh. 1,9, — òf op het verstand en begripsvermogen van de geestelijke mens, wiens geest bovendien met bovennatuurlijk licht, eveneens in verschillende mate, verlicht is, gelijk dit onderscheid uitgedrukt wordt 1 Cor.2,14 en elders.

Wat de natuurlijke mens verstaan kan.

7. Wat de eerste soort mensen betreft geven wij wel toe, dat er vele dingen in de H.Schriften verhaald en geleerd worden, die op natuurlijke wijze door de natuurlijke mens begrepen worden, als hij enige ijver aanwendt, en toegerust is met het hulpmiddel der talen en van andere instrumentele kundigheden, daar God door zijn Profeten en Apostelen meestal gesproken heeft in de taal die onder de mensen gebruikelijk is en in spreekwijzen aan het gewone gebruik ontleend, ook dan wanneer Hij over zaken handelt die het menselijk begrip ver te boven gaan. Vandaar dat wij ook zien, dat sommige heidense Philosophen voor eigen gebruik sommige dingen aan de Heilige Schrift ontleend hebben; en dat andere in hun geschriften gepoogd hebben zich daar tegen te stellen, hetgeen zij niet hadden kunnen doen, als zij niet de betekenis der woorden en de grammaticale zin op natuurlijke wijze althans, verstaan hadden.

Wat de natuurlijke mens niet verstaan kan.

8. Wij ontkennen echter dat de natuurlijke of psychische (*animalis*) mens, wie hij ook moge zijn, op zulk een wijze als het behoort, dat is, met geestelijke klaarheid, bereidwilligheid, en met eerbiedigheid, en godvruchtigheid van gemoed, veel minder met vaste overtuiging (*plèroforia*) en toestemming, — die dingen kan begrijpen, onderscheiden of heil aanbrengend op zichzelf kan toepassen, tenzij hij door de Heilige Geest verlicht is. Gelijk Christus spreekt over de belijdenis van Petrus, Matth. 16,18: *Vlees en bloed hebben u dit niet geopenbaard, maar mijn Vader die in de hemel is*. En 1 Cor. 1,23: *Wij prediken Chirstus de gekruiste, voor Joden een ergernis, en voor Grieken een*

dwaasheid, maar voor hen die geroepen zijn prediken wij Christus die de kracht en de wijsheid Gods is. En 1 Cor. 2,14: De natuurlijke mens begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn, en hij kan ze niet begrijpen, omdat ze geestelijk onderscheiden worden.

Geschil met de Pauselijken.

9. Het voornaamste geschil tussen ons en de Pauselijken gaat dan over de mens die door de Geest van Christus, in verschillende mate en tot verschillende doeleinden verlicht is; en wij houden met Augustinus tegen hen staande, dat God de stijl en de uitdrukkingwijze van de Heilige Schrift zo aangepast heeft, *dat al wat het geloof en de levenszeden bevat, de hoop namelijk en de liefde, in de Schrift duidelijk uitgedrukt gevonden wordt*, en door allen naar de maat van hun roeping en geloof, onderscheiden en op heilaanbrengende wijze op zichzelf kan worden toegepast.

Er zijn moeilijk verstaanbare dingen in de Schrift.

10. Wij ontkennen echter intussen niet, dat er ook sommige nog al moeilijke dingen in haar voorkomen, gelijk Petrus in het laatste hoofdstuk van de 2e brief getuigt; en die dingen zijn in een meer verborgen stijl overgeleverd, zowel om verachting en tegenzin bij voortdurend lezen verre te houden, als om aanmatiging te bedwingen, en aller ijver op te wekken; als ook ten slotte opdat wij niet anders dan met eerbied, heiliging van onszelf en gebeden ons tot het lezen en onderzoeken daarvan begeven, naar het voorbeeld van David, Ps.119. Maar wij verzekeren ook weer met dezelfde Augustinus, de Doctr. Christ.Lib.2.c.6.: dat er aangaande die moeilijkheden bijna niets naar voren wordt gebracht, dat niet elders zeer duidelijk gezegd te vinden is, zodat de Heilige Geest op de meer duidelijke plaatsen de honger bevredigt, en op de meer duistere de tegenzin verdrijft.

Argumenten voor de duidelijkheid der Schrift.

11. Deze duidelijkheid van de Heilige Schrift in dingen die voor het geloof en de levenszeden noodzakelijk zijn wordt door vele onweerlegbare argumenten en veelzeggende plaatsen der H.Schrift aangetoond.

12. Allereerst hieruit, dat God anders in het Oude Test. tevergeefs bevolen zou hebben, dan tot onderricht van hun geloof en zeden niet alleen de Priesters en Levieten, maar ook ieder gelovige de Heilige Schrift zouden lezen of de Wet horen. Het wordt de Koning uitdrukkelijk opgedragen, Deut. 17,19 *dat hij in haar moet lezen al de dagen van zijn leven, om den Heer zijn God te leren vrezen, alle woorden van deze Wet en deze Inzettingen te bewaren, om die te doen*, Deut. 31,11 wordt geboden, *dat deze Wet gelezen moet worden voor geheel Israël, voor hunne oren enz. opdat zij horen en leren, en den Heere vrezen enz.* En Jes. 8,20 wordt het gehele volk verwezen naar de Wet en

de Getuigenis om die te raadplegen.

Onderzoekt de Schriften.

13. Zo beveelt ook Christus in het Nieuwe Test. Joh. 5,39 *dat zij de Schriften onderzoeken, omdat zij menen daar in het eeuwige leven te zullen vinden.* In Luc.16 verwijst Abraham de broeders van de rijke naar *Mozes en de Profeten*, om de straffen der hel te kunnen ontgaan. Joh. 20,31 zegt *dat deze dingen geschreven zijn opdat gij gelooft* (hij spreekt ieder, wie dan ook, toe) *dat Jezus is de Christus, en dat gij gelovende het eeuwige leven hebt in zijn naam.* Petrus zegt, 2e brief hfdst.1 *dat zij wel doen dat zij* (n.l. de gelovigen aan wie hij schrijft) *acht geven op het profetisch woord*, dat is, op de Schriften, *totdat de morgenster in hunne harten opga.*

14. Ja zelfs worden door David Ps.1,2 *welgelukzalig* verklaard, *die dag en nacht Gods wet overdenken.* En Hand. 17,11 worden de Joden van Berea boven anderen geprezen, *omdat zij dagelijks de Schriften onderzochten, of deze dingen zo waren.* En Openb.1,3 wordt gezegd *dat zalig zullen zijn, die de woorden van deze profetie lezen en horen, en bewaren wat daarin geschreven is.* Al deze dingen konden op geen enkele wijze de gelovigen geboden en aanbevolen worden, als de Schrift niet zo aangepast was, dat die dingen die op de zaligheid betrekking hebben in geloof en zeden, door hen naar ieders roeping begrepen konden worden.

Bewijs uit de opschriften.

15. Dit bewijzen ook de opschriften van zeer vele heilige boeken, voornamelijk van de Apostolische brieven, die gericht worden *aan alle gelovigen, en die de naam Gods aanroepen*; hetgeen zeker van alle redenen ontbloot zou zijn, als ze door hen niet gelezen en naar gelang van hun roeping begrepen konden worden, wanneer zij zich op gepaste wijze en met gepasten eerbied tot het lezen daarvan begeven.

16. Ja de Heilige Schrift verschaft zichzelf ook op menige veelzeggende plaats het getuigenis van haar duidelijkheid en evidentie. Mozes zegt Deut. 29,29: *Deze dingen zijn aan ons en onze kinderen geopenbaard, om te doen al de woorden dezer wet.* Hfdst. 30,11 wordt gezegd: *dat dit gebod niet verborgen is voor ons, en ook niet ver weg.* Ps. 119,105 wordt ze genoemd *een lamp voor onze voet, en een licht op ons pad.* Spr. 6,23 wordt de wet *een licht* genoemd. 2 Petr. 1 wordt ze geheten *een fakkel, die in een duistere plaats schijnt.* 2 Cor. 3,14 betuigt de Apostel, *dat het deksel dat bij het lezen van het Oude Testament op de harten der verharde Joden gelegd was, door Christus teniet gedaan en van hun harten weggenomen zal worden, wanneer zij tot den Heer bekeerd zullen zijn.* Hfdst. 4,2 schrijft hij, dat hij door de verklaring, of de evidentie der waarheid zichzelf bij alle gewetens der mensen

aanbeveelt in de tegenwoordigheid Gods; ja dat als zijn Evangelie bedekt is, het voor diegenen bedekt is die verloren gaan, in welke de God van deze eeuw de zinnen verblind heeft, opdat hen het licht van het Evangelie niet zou bestralen.

Bewijs uit de uitwerking.

17. Hetzelfde bewijzen de effecten, die in de Schrift overal aan het geschreven woord worden toegekend, bij alle soorten van mensen, zelfs zeer onkundigen en eenvoudigen. Ps. 19,8 *De leer des Heren is volmaakt, bekerende de ziel, het getuigenis is gewis, de onkundigen wijsheid gevende; de bevelen des Heren zijn recht, verblijdende het hart; het gebod des Heren is zuiver, verlichtende de ogen.* Ps. 119,130. *De opening der woorden geeft licht, de eenvoudigen verstandig makende.* Spr. 1,1. *De Spreuken van Salomo enz. en de eenvoudigen kloekzinnigheid te geven, de jongeling wetenschap en bedachtzaamheid.* Rom. 15,4. *Al wat tevoren geschreven is, is tot onze lering geschreven, opdat wij door geduld en vertroosting der Schriften hoop zouden hebben.* 2 Tim. 3,15 *Gij hebt de H.Schriften van jongsaf gekend, die u wijs kunnen maken ter zaligheid.* 1 Joh. 2,13. *Ik schrijf u, vaders, omdat gij Hem gekend hebt, die van den beginne is; ik schrijf u, jongelingen, omdat gij dien booze overwonnen hebt, ik schrijf u, kinderkens, omdat gij de Vader gekend hebt, enz.*

Bewijs uit de naam Testament.

18. Eindelijk bewijst dit de naam Testament, die aan de H.Schrift van het O. en het N. Verbond telkens gegeven wordt. Want welke echte Vader heeft ooit zijn Testament opzettelijk zó geschreven, dat het door de erfgenamen, wanneer het nodig is, of niet gelezen, of niet begrepen zou kunnen worden, althans in het noodzakelijke? Of waarom plegen Conciliën, Vaders en Herders hun leer uit de H.Schrift te bewijzen bij het volk; – en moeten dat ook doen bij alle dingen die het noodzakelijk geloof en de zeden betreffen, als de gelovigen ze niet naar gelang van hun roeping kunnen begrijpen? Want het begrijpen van de woorden en de zin gaat aan het geloof, dat uit het woord van God, niet van mensen ontvangen wordt, noodzakelijk vooraf, en uit een woord dat niet begrepen is kan ook geen enkele stichting of vertroosting genomen worden, gelijk Paulus opzettelijk aantoot, 1 Cor. 14.

Uitlegging niet overbodig.

19. Hieruit volgt echter niet, dat de uitlegging van de H.Schrift overbodig is, of de verkondiging van het woord, omdat aan elkander ondergeordende dingen niet strijdig zijn, en de prediking van het woord, onder anderen, een middel is, door God in de Kerk verordend, waardoor de overige gelovigen de Heilige Schrift niet alleen gemakkelijker leren begrijpen, maar ook beter op zichzelf

leren toepassen. Deze beide moeten dus in de ware Kerk van Christus verbonden, en niet gescheiden worden, – gelijk Christus beide in zijn Kerk heeft ingesteld. Want Hij vermaant de Joden de Schriften te onderzoeken, welke Hij toch overal in zijn predikatieën heeft uitgelegd, en tot het heil der uitverkorenen toegepast, gelijk Hij Hand. 8 Filippus de Evangelist naar de Kamerling van de Koningin van Candacé gezonden heeft, om hem die tekst van de Profeet Jesaja uit te leggen, die hij las, en uit zichzelf niet genoeg verstond, maar toen hij uitgelegd was leerde begrijpen, en toen hij begrepen was met waarachtig geloof omhelsde; en in hfdst. 17 worden de Bereërs geprezen, omdat zij de leer door Paulus gepredikt met het lezen van de H.Schrift verbonden.

De wettige uitlegger. Bewering der Pauselijken.

20. Nu dit fundament gelegd en er onder geplaatst is, zal de tweede kwestie waarover hier gehandeld moet worden, *namelijk wie de wettige uitlegger der Schrift is*, door ons tegen de Pauselijken gemakkelijker worden opgelost.

21. De Pauselijken beweren, dat de Kerk de hoogste en onfeilbare Uitlegger der H.Schrift is; maar wanneer men hun vraagt wat zij onder de Kerk verstaan, geven zij toe, dat zij niet verstaan de Kerk der schapen, maar der Herders; opnieuw gevraagd of zij alle herders daaronder verstaan, plegen zij terug te gaan op hun vertegenwoordigende Kerk, dat is de Bisschoppen en Prelaten, in een Concilie vergaderd; ten slotte gevraagd wat zij onder concilies verstaan, zijn zij gedwongen te antwoorden, dat alle concilies kunnen dwalen, en deswege onzekere Uitleggers der Schrift zijn, als zij niet door de Paus worden goedgekeurd; zij willen dat die in de concilies en over de concilies oordeelt, gelijk een Koning in zijn Senaat pleegt te oordelen; en dat deswege de gehele macht om te beslissen en te oordelen bij hem ligt, daar hij alleen bij de uitlegging der Schrift niet kan dwalen, zodat die verheven naam van de Kerk, waarop zij zozeer plegen te roemen, ten slotte in de naam van de Roomse Opperpriester (Pontifex Romanus) wordt opgelost en bepaald.

Weerlegging.

22. Maar dat de Roomse Opperpriester niet de wettige en zekere Uitlegger der H.Schrift is, wordt ten eerste hierdoor bewezen, dat vele Roomse Opperpriesters, gelijk het kanonieke recht zelf en hun eigen geschiedschrijvers toegeven, kettters zijn geweest; voorts, omdat vele Pausen strijdige decreten hebben uitgevaardigd, en de ene de Onderrichtingen van de andere hebben afgeschafte; ten derde omdat vele Pausen goddeloze, profane, misdadige en aan toverkunsten overgegeven mensen zijn geweest; vervolgens omdat vele van de Pausen geheel onkundig in de Heilige Schrift zijn geweest, en haar in hun decreten zeer ongerijmd en tegen de directe zin der H.Schrift hebben uit-

gelegd; hetgeen zo evident is, dat Bellarminus en andere Pauselijke Leraren om die reden gedwongen zijn te stellen, dat de Paus in de argumenten en praemissen kan dwalen, maar in de conclusies, al is het uit valse praemissen, toch altijd ware besluiten opmaakt.

De schrift is haar eigen uitlegster.

23. Om dus deze kwestie naar de norm van het woord van God recht te verklaren, zeggen wij dat de Schrift haar eigen Uitlegster is, of liever God, die in de Schrift en door de Schrift spreekt, die in de meer heldere en noodzakelijke plaatsen zijn wil aan de gelovigen duidelijk aantoont, gelijk hiervoor is aangewezen, maar in de meer duistere plaatsen door vergelijking van die met de meer heldere, diezelfde wil aan hen meer en meer bevestigt.

24. Want gelijk een Keizer of Koning niet slechts Rechter van de geschillen der burgers of verklaarder van zijn wil is wanneer hij zelf tegenwoordig zijnde met de aanwezigen (praesens cum praesentibus) spreekt, maar ook wanneer hij dit doet door geschriften of brieven, zo is God ook niet alleen de hoogste Rechter der geschillen en de Verklaarder van zijn wil geweest toen Hij met Mozes, de Profeten en de Apostelen, en door hen tot de Kerk gesproken heeft, maar ook wanneer Hij door zijn ordinantien en zijn woord in brieven bevolen, zijn wil aan de Kerken verklaart.

25. De Heilige Schrift is namelijk geen stom of dood ding, of van dien aard dat zij haar bedoeling niet kan handhaven tegen de bederfissen der mensen *maar het woord Gods is levend en krachtig, en doordringender dan een tweesnijdend zwaard, en gaat door tot de verdeling der ziel en des geestes, en van de samenvoegselen en het merg, en oordeelt de gedachten en de overleggingen van het hart*, gelijk Paulus getuigt, Hebr. 4,12 en wordt daarom ook *bediening der gerechtigheid en des Geestes genoemd*, 2 Cor. 3,8,9, omdat de H.Geest door haar in de harten der mensen krachtig is tot waarheid en gerechtigheid.

26. Vandaar dat in Ps. 50,4 *God tot de hemel van boven en tot de aarde roept om zijn volk te richten*; en dat Jesaja hoofdst. 8 het Israëlitische volk naar de *Wet en de Getuigenis verwijst om zijn God te raadplegen*. Vandaar openbaart de Here in Ps. 25 *het verborgene aan degenen die Hem vrezen, en zijn verbond om hen proefondervindelijk te bewijzen*. Vandaar dat allen die tot Christus komen *van God geleerd zijn*, Joh. 6 en *als iemand anders gevoelt, zal God hem dit ook openbaren*, Phil. 3,13. In al deze en op vele andere plaatsen wordt van God gezegd dat Hij zelf datgene doet wat door het woord wordt uitgewerkt, omdat Hij door het woord en met zijn woord bij zijn Kerken altijd tegenwoordig al deze dingen in de samenkomsten van de gelovigen werkt.

Door de dienst van mensen.

27. Omdat God echter, ofschoon van Hem alleen het begin is, toch de dienst en ook het oordeel van mensen gebruikt, en dus ook Paulus moet planten en Apollos natmaken, geven wij deswege gaarne toe, dat er in de ware Kerk van Christus ook een soort van uitleggers is, en wel een bedienende, en een die onder God en zijn woord gesteld is, aan wie ook de macht om te oordelen wordt toegeschreven in de H.Schrift, 2 Kron. 19,8; Ezech. 44,24; Zach. 3,7; 1 Cor. 2,15; 1 Cor. 10,15 en hoofdst. 14,29, enz.

28. Die macht om uit te leggen en de beoordelen is tweevoudig of een publieke, of een private; elk van beide steunt op een bijzondere roeping en gave.

Bevoegdheid van alle Gelovigen om te oordelen over de zin van de Schrift.

29. De bevoegdheid om persoonlijk te oordelen over de ware of valse zin der Heilige Schriften in zaken noodzakelijk ter zaligheid, komt aan alle ware gelovigen toe, om eigen geloof te versterken, en dat van anderen op te bouwen, naar de wet der liefde, de maat der ontvangen gave, en de wijze der onderscheiden roeping. Dit leert Johannes duidelijk, hfdst. 10,3 en volgende. *De schapen horen de stem van de ware herder, en volgen hem, omdat zij zijn stem kennen; een vreemde echter zullen zij geenszins volgen, maar zullen van hem wegvlugten, omdat zij de stem der vreemden niet kennen*, en Matth. 7,15, *Wacht u voor de valse Profeten*. Zo zegt Paulus 1 Cor.10. *Als tot verstandigen spreek ik, oordeelt gij hetgeen ik zeg*. 1 Joh. 4,1. *Geliefden gelooft niet iedere geest maar beproeft de geesten, of zij uit God zijn*.

Oordeel des Onderscheids.

30. Deze soort van Oordelen steunt op de gave die door Paulus de gave der onderscheiding (diakrisis) wordt genoemd, 1 Cor. 2,15. *De geestelijke mens onderscheidt (diakrinei) alle dingen*, en Hebr. 5,14 zegt hij *dat sommige kinderen zijn, die melk van node hebben, anderen volmaakten of volwassenen, die door de gewoonte de zinnen geoefend hebben tot onderscheiding* (eis diakrisin) *van goed en kwaad*, en die door dezelfde Apostel wordt genoemd *de beproeving der dingen die verschillen* (dokimasia toon diaferontoon). Phil. 1,10. *En dit bid ik, dat uw liefde meer en meer overvloedig moge zijn in kennis en alle gevoelen, opdat gij beproeft of onderscheidt de dingen die verschillen*.

31. Hoewel nu deze gave niet aan alle gelovigen in dezelfde mate wordt medegedeeld, maar aan sommigen als aan volwassenen, aan anderen als aan kinderen, gelijk Paulus in Hebr. 5 op de reeds aangehaalde plaats betuigt, het is toch noodzakelijk dat wij dit althans in zekere mate erkennen in allen die schapen van Christus en waarlijk gelovigen zijn, omdat anders hun geloof

niet zou steunen op het woord van God, maar op menselijk getuigenis alleen, tegen het zeggen van de Apostel, Rom. 10,17 (*zo is dan het geloof uit het gehoor en het gehoor door het woord Gods*) en alle schapen hebben enige kennis van de stem van de eigen herder, gelijk Chirustus in Joh.10 betuigt; en ook de kinderen in de Kerk Gods kunnen de ware en heilzame melk van de onheilvolle en vergiftige onderscheiden, tenminste in de leerstukken die tot de zaligheid absoluut noodzakelijk zijn.

De bevoegdheid om de Schrift publiek uit te leggen.

32. De bevoegdheid om de Schrift publiek te verklaren en over de waarheid der uitlegging publiek te oordelen, komt niet aan allen toe, maar slechts aan enigen, die door gave en roeping hiertoe opdracht hebben. Over de verschillende trappen van de roeping handelt Paulus Ef. 4,11,12,13. Christus, zegt hij, heeft *sommigen wel tot Apostelen gegeven, doch anderen tot Evangelisten, weer anderen evenwel tot Herders en Leraars, tot de volmaking der heiligen, tot het werk der bediening, tot opbouw van het lichaam van Chirustus enz., opdat wij niet langer kinderen zijn, die wegdrijven en omgevoerd worden met alle wind van leer*, en elders overal.

33. De gave hiertoe nodig noemt de Apostel *de gave der profetie en van het leren*. En deze gave sluit het voorafgaande, namelijk onderscheiding (diakrisis) en beproeving (dokimasia) der geesten in.

De gave der profetie

34. Hierover spreekt Paulus in Rom. 12,6 *Daar wij nu verschillende gaven hebben, naar de genade die ons gegeven is, hetzij profetie, -- laat men profeteren naar de mate van het geloof; hetzij bediening, in het bedienen, hetzij die leert in het leren; zo ook 1 Cor. 14,3 en vervolgens: Wie profeteert, spreekt tot de mensen tot stichting, en vermaning, en vertroosting; wie talen spreekt sticht zichzelf, -- maar wie profeteert, sticht de Kerk*, enz. En vers 29: *Laten er dan twee of drie spreken, en de anderen oordelen, enz.*

35. Ofschoon wij nu niet ontkennen, dat er ook onder de andere Chirstenen in alle eeuwen geweest zijn, die door ijverig lezen en overdenken van de H.Schrift de gave om de H.Schrift ten publieken nutte uit te leggen, en de geesten te beproeven, in meerdere mate dan sommige herders ontvangen hebben, -- toch betuigt de Schrift op vele plaatsen, en leert ook de ervaring zelf, dat deze gave voornamelijk onder diegenen gezocht moet worden, die God bijzonder geroepen heeft om zijn Kerk in het openbaar te onderwijzen: *want de lippen van de Priester zullen de wetenschap bewaren, en de wet zal gezocht worden uit zijn mond, omdat hij een bode is van den Heer der legerscharen*, gelijk God zelf in Mal.2 leert, en Tit.1,9 wordt voor alle herders vereist, *dat zij vasthouden aan dat getrouwe woord, dat naar de leer is, om ook door hun*

lering te kunnen bemoedigen, en de tegensprekers te weerleggen.

Onderworpen aan het Woord en de Heilige Geest.

36. Deze beide gaven echter, en het talent (facultas) om uit te leggen, zijn onderworpen aan het woord van God, en aan de H.Geest, die in de Schrift spreekt, want die gesierd zijn met de gave om in het openbaar uit te leggen en te profeteren, vormen hun oordeel uit de Heilige Schrift, en tonen aan de andere gelovigen de fundamenten uit de H.Schrift, en brengen naar voren wat door de gelovigen ieder voor zich vervolgens voor zeker en waar erkend wordt, door die gave der onderscheiding en der beproeving; of wanneer het door valse Leraren niet getrouw genoeg uit de H.Schrift genomen is, of in een vreemden zin verdraaid, wordt het verworpen en afgekeurd, gelijk in stelling 29 door ons is bewezen.

Geen Individualisme.

37. Toch maken wij daarom niet de individuele (privatum) geest van een ieder tot hoogste rechter van het geloof van de afzonderlijke personen veel minder nog van dat der Gehele Kerk, maar het Woord van God alleen en de Heilige Geest, die uit de Heilige Schrift datzelfde geloof, althans in de noodzakelijke leerstellingen aan de gehele ware Kerk, en de afzonderlijke ware leden daarvan, uit diezelfde fundamenten verzegelt.

38. Het behoort in eigenlijken zin niet tot dit hoofdstuk (locus), te behandelen op welke wijze dan de geschillen, die over de leerstellingen van het geloof zelf niet zelden in de Kerk ontstaan, uit diezelfde Schrift, door dezelfde leiding van de H. Geest moeten worden bijgelegd, maar dat zal door Gods genade behandeld worden, wanneer wij gekomen zullen zijn tot het hoofdstuk over de Kerkvergaderingen en de overheid.

Conclusie.

39. Slechts dit brengen wij hier als conclusie in gedachten, dat God door zijn Geest en Woord zo voortdurend zijn ware Kerk, die zijn huis is, nabij is, dat noch zichzelf, noch haar levende leden, althans in de noodzakelijke fundamenten van geloof en zeden, tot hun verderf dwalen; want anders zou ze ophouden ware Kerk van Chirustus te zijn, tegen de belofte van Chirustus Matth. 16,18: *De poorten der hel zullen haar niet overweldigen*. En Joh. 10,5 *De schapen van Christus zullen een vreemde geenszins volgen*.

TOEGIFT.

Niet vergeestelijken.

1. Hoewel de Schrift op vele plaatsen Anagogisch (naar de diepere zin), Tropologisch (overdrachtelijk), Analogisch (naar analogie), en met dergelijke

wijzen van uitlegging, tot nut der Kerk kan worden toegepast, zo is toch de enige onmiddellijke en zekere betekenis ervan, de grammaticale of historische zin.

2. Het is niet geoorloofd Allegorieën uit de Schrift op te stellen, tenzij waar de Schrift zelf ons voorgaat, of een noodzakelijke reden uit de H. Schrift genomen ertoe dwingt dit te doen.

3. Hoewel uit de Allegorieën en Gelijkenissen der Schrift geen vaste argumenten genomen kunnen worden om het geloof en de zeden te bevestigen, als men op de bijkomstigheden van de Allegorieën en Gelijkenissen let, — worden toch, wanneer men hun voorname doel en oogmerk in het oog vat, daaruit niet minder krachtige argumenten genomen dan uit de andere plaatsen; en diensvolgens zeggen wij dat dat *axioma* van de Scholastieken: *Parabolische Theologie is niet bewijskrachtig*, verstaan moet worden, of van de Allegorische verklaringen, voortgekomen uit het menselijk vernuft, of van de bijkomstigheden van de Allegorieën en Parabelen (Gelijkenissen) alleen.

Hoofdstuk VI

Antonius Thysius

OVER DE NATUUR VAN GOD EN DE GODDELIJKE EIGENSCHAPPEN

Stelling 1. Over God wordt in de Heilige Theologie gehandeld, niet alleen voorzover Hij het beginsel van haar samenstelling, of ook van onze kennis is, maar ook voorzover Hij het subject (onderwerp), en het eerste en voornaamste hoofdstuk (locus) der Theologie is, waaruit de andere voortvloeien, waaronder zij begrepen zijn, en waartoe zij moeten worden teruggebracht. Vandaar dat de Theologie zelve hiervan ook de naam heeft.

Welk kennen van God bedoeld is.

2. Hij is echter niet eenvoudig het onderwerp van beschouwing, zoals de Metaphysicus over God begint te handelen, en zoals God zichzelf waarlijk kent, en wij in het andere leven God volkomener zullen kennen, *1 Cor. 13,9 enz. 2 Cor. 12,4*, maar voorzover het kennen van Hem in dit leven onze schuldige plicht is, opdat wij, Hem waarlijk kennende, het eeuwige leven verkrijgen, *Joh. 17,3*.

Niet vragen of er een God is.

3. Hoewel men in de Theologie niet moet vragen, *of er een God is*, daar de

Theologie dit onderstelt, gelijk een wetenschap haar onderwerp, en omdat dit als vanzelf sprekend (*sua luce clarum*), door godvrezende mensen niet besproken behoort te worden, zullen wij het toch wegens de dwaze en meer dan duivelse lastering van sommige Atheïsten, die Gods bestaan ontkennen, *Jac. 2,19 Ps. 10,4; 14,1 en 53,2* ofschoon meer met pogen dan met gevoel (*conatupotius quam sensu*), door tweeërlei kenteken, nl. *uit de Natuur en uit de Rede*, bewijzen.

Bewijs uit de natuur.

4. En wel *uit de natuur van de mens*, omdat dit begrip, als eerste waarheid en eerste beginsel in de geest van de mens is ingegrift, *Rom. 2,15*, en hij daartoe zulk een grote overtuiging en toeneiging heeft, dat aanwijzen hier hetzelfde is als overtuigen, *Rom. 1,19; Hand. 17,27,28*. En zo overtuigt het gevoelen, en de gemeenschappelijke toestemming van allen, dat er een God is.

5. Ja, *de natuur zelf* en haar bestaanswijs, dat is de gehele wereld toont ons door haar maaksel, regelmaat, inrichting, schoonheid en verscheiden nut, en wel het meest de mens die een wereld in het klein (mikrokosmos) is, ja het beeld van God, waardoor hij God nog nauwkeuriger uitdrukt, een zeer wijze, zeer weldadige, en zeer machtige kunstenaar en bouwmeester, *Job 12,7,8,9, enz., Ps. 19, Rom. 1,20, Hand. 17,26*.

6. Hierbij komen nog andere redenen, en dat wel gewichtige en van verschillende soort, namelijk van de beweging van de aarde en de zeer constante en regelmatige beweging der hemellichamen, tot de eerste beweging, en de veroorzaker der beweging, die inderdaad bestaat, *Arist.Lib.Metaphys. 12.c.6*. van de reeks van uitwerkende oorzaken tot de eerste bewerker waarin zij vastligt en waarvan de overige afhangen; van de doeleinden tot het uiteindelijk doel en de voleinder; van het bestaan (esse), het goede en de volmaaktheid tot het eerste wezen (prima essentia), het hoogste goed en de meest volmaakte natuur; van de vrees van het geweten na het begaan van zonden, als de hoogste rechter van degene die vreest; van de zware straffen, waarmede God zijn verachters, en de zware zonden straft, *enz. Cic.de Natur.Deor.*

Vaster grond in het getuigenis van God zelf

7. Maar veel steviger wordt dit door de gelovigen vastgehouden *door het getuigenis van God* en het licht van het geloof, volgens dat zeggen van de Apostelen *Die tot God komt moet geloven dat Hij is, enz. Hebr. 11,6*.

8. Getuigenissen immers zijn er in de duidelijke godsspraken, de verschillende werken, zowel van schepping als van instandhouding en regering van het heelal; in de onderscheidene verschijningen, waarbij Hij zich zeer dikwijls, zoals onder zichtbare gedaanten, en op andere wijze vertoond heeft, *Exod.19,16 en 20,19 enz.* In de heerlijke wonderen. *Ps. 72,18*, de Profetische

voorspellingen en het uitkomen daarvan, *Jes. 41,23*, allermeeest die van de belofte en de verschijning van de Messias. Ten slotte in de inwendige, levende en krachtige openbaring van de H.Geest door al deze dingen die in ons het geloof dat aan het Goddelijk getuigenis beantwoordt doet ontstaan en uitwerkt.

Natuurlijke en bovennatuurlijke Godskennis.

9. God is er dus, en kennis van Hem bestaat, waarom ze door de Apostel ook hetgeen van God kenbaar is (gnooston tou Theou) wordt genoemd, *Rom. 1,19*. Er bestaat echter zowel een Natuurlijke Godskennis, *Ps. 19,12*, *Hand. 14,15,17* en *17,24* *1 Cor. 1,21*, die in de verdorven natuur ten deele, onstandvastig en tot de zaligheid niet effectief is. *Rom. 1,20* als een Boven-natuurlijke, die ongeschonden, zeker, en in de uitverkorenen met zaligmakend effect is, *Ps. 19,8*, *1 Cor. 1,21*.

Namen en begrip van God.

10. Voorts wordt dit hoogste wezen, naar de verscheidenheid der talen, om onzentwil (want anders is God zonder naam, *anonymos*, *Gen. 32,29*) met verschillende namen genoemd, die al zijn ze in de verschillende talen aan zijn verschillende eigenschappen ontleend, toch in begrip overeenkomen. En wel door de Hebreeën *ELOAH* (dat in de heilige Schriften zeldzaam is) en daarvan *Elohim* in het meervoud, dikwijls in de betekenis van het enkelvoud, en dat niet van *Ala*, dat is, hij heeft bezworen, maar van de ongebruikelijke stam *Alah* met *He mappik*, bij de Arabieren wel gebruikelijk, voor vereren, alsof men zeide: *om te vereren*, zoals hij ook bij de Grieken „vrees” (*sebasma*) genoemd wordt, *2 Thess. 2,4*. Waarvan naar sommigen willen *El* een afkorting is, dat veelvuldig gebruikt wordt in plaats van dat enkelvoud *Eloah*, hoewel anderen willen dat het gezegd wordt van de kracht.

Bij de Grieken.

11. Bij de Grieken echter wordt Hij *Theos*, God, genoemd, hetzij van *theinia*, met *Herodus*, *Herod. in Euterpe*, omdat hij over alle dingen en gebieden met orde beschikt, hetzij van *lopen*, gelijk *Eusebius* op het voetspoor van *Plato*, *Plato in Cratylo*, *Eus.Lib.1 Evang. Praeparat*, niet omdat bij de ouden de goden eerst de sterren doorliepen, gelijk de eerste beweert, maar zoals de laatste zegt, omdat Hij alles met zijn kracht en de daden van zijn voorzienigheid doortrekt; hetzij van *theasthai*, zien, zoals *Basilius*, *ep. 140 ad Caes*, omdat Hij alles ziet en bepaalt: of van *deos*, vrees niet omdat, gelijk die weinig eerbiedig zegt, *de Vrees het eerst de goden in de wereld gebracht heeft*, maar omdat God te vrezen is. Anderen voegen aan deze Griekse de Hebreeuwse betekenis toe, van *Dai*, dat is, hij is voldoende geweest, waarvan God de naam *Saddai* heeft. De Latynen hebben van het Grieks, met verandering

van de aangeblazen medeklinker in een zachte, *Deus* gevormd.

Het spraakgebruik der schrift.

12. Nu wordt deze naam van God in de Schriften op tweeërlei wijze gebruikt, of ontoos, waarlijk en gebruikelijk, of katechrèstikoos, abusief, en dat weer ousioodoos (van het wezen), wanneer het gemeenschappelijk zonder bepaling der goddelijke personen genomen wordt, zoals *God is een geest*, *Joh. 4,24*, of *Hupostatikoos* (naar de personen) wanneer de naam God aan een bepaalde persoon afzonderlijk (subjective) wordt toegekend, zoals aan de Vader, *Rom. 7,25* en *8,3* aan de Zoon, zoals *1 Tim. 3,16*, *Hand. 20,28*, en aan de Heilige Geest, *Hand. 5,4*. Allermeeest wordt hij echter de Vader toegeëigend, *Rom. 1,1*, zowel wegens de orde die er bij de personen is, als wegens de bedeling en beschikking (*oconomia et dispositio*), gemaakt ter verzorging van het mysterie van onze zaligheid.

13. Abusief en oneigenlijk (*katachrèstikoos kai akuroos*) wordt hij aan schepselen gegeven, of door mededeling (*koinoonikoos*) aan Engelen en mensen, wegens de uitnemende waardigheid, macht en regering, waarin zij door God zijn gesteld, en die zij jegens anderen uitoefenen, of naar mening en dwaling (*doxastikoos*) aan de valse Goden, *Joh. 10,34*; *Exod. 22,28*; *Ps. 82,6*; *1 Cor. 8,4,5*. Vandaar dat de naam God, die geëigend is om Zijn ongedeeld wezen aan te duiden, algemeen en „zogenaamd” (*appellative*) geworden is.

14. Daarom omschrijft Hij deze naam met enige eigenschappen, om zich van allen, die onder de naam van God komen, te onderscheiden, wanneer Hij zich *de God van Abraham*; *Isaak en Jacob*, of van *Israël* noemt, *Exod. 3,6*; De God der legerscharen, *Jes. 1,24*; De God der Goden, *Deut. 10,17*; de ware en levende God; ja ook *El Saddai*, *Exod. 6* en eenvoudig *Sadai*, de almachtige van *Sadad*, *hij heeft verwoest*, in Chaldeeuwse meervoudsvorm en *adoon Heer Adonim*, en *Adonai*, *Heren*, eveneens in meervoudsvorm en *Eljoon*, *de verhevene*, enz. noemt.

Het Tetragrammaton.

15. Voornamelijk heeft Hij zich van allen afgezonderd door een bijzondere naam, te weten het Tetragrammaton, dat is, bestaande in vier medeklinkers, gelijk de ouden het noemen *J H V H*, en samengetrokken *Iah*, welke naam zo onmededeelbaar is als hij Gode eigen is, *Jes. 42,8*. En deze naam die God zich zelf gegeven heeft, die aan het volk van God is voorgesteld, *Exod. 3,15*, die bekend is en met eerbied naar Gods gebod gebruikt moet worden, *Exod. 20,2,7*, en oudtijds publiek en privaats is voorgedragen, gelezen en gehoord, ja die ook de naburige volken niet onbekend is, *1 Kon. 17,12*; *2 Kron. 6,32*, is eindelijk na de tijden der Profeten door de Joden op bijgelovige wijze

onder de verborgen dingen begonnen gehouden te worden, en zozeer vereerd, dat hij niet dan in het heilige en wel door de priesters uitgesproken werd, en ten slotte is het uitspreken ervan geheel opgehouden. Deswege is hij ook onuitsprekelijk anekfooneton genoemd, en beurtelings door de woorden Adonai met chamets en Elohim met de vocaaltekens van deze er onder geplaatst, weergegeven door de *LXX Vertalers en de Lat. Vulgat. Exod. 3,6*, waar hij ADONAI uitdrukt. Als men hem echter naar analogie van de andere namen mag weergeven zal hij *Jeheve* of *Jheve* of *Jave* of *Jihve* luiden. Allermeeest omdat *Ehie* en *Jihie* dezelfde naam is, met verandering van de eerste persoon, als van God die spreekt in de derde, na het bevel aan Mozes om van Godswegen tot het volk te spreken, *Exod. 3,14*, en *15*. Hoewel wij niet ontkennen dat hij ook bij wijze van analogie *Jehova* geschreven kan worden, maar niet insgelijks *Jehovi*, omdat de analogie der taal dit niet toelaat.

16. Hij wordt wel afgeleid van het woord Hava, *zijn*, maar de zin van de naam is bijzonder, *Exod. 3,14*. De Zeventig vertalen ho oon (de zijnde), in absoluten zin, Joh. in de Openb. vollediger ho oon kai ho an kai ho erchomenos (die is en die was en die zijn zal). *Openb. 1,4,8. en 4,8 en 11,17 en 16,5*, zodat hij de eeuwigheid aanduidt. De zin van de naam is toch, dat Hij waarlijk en in eeuwigheid is, (zodat het een wezensnaam is) en dat Hij aan allen het zijn toedeelt; en in het bijzonder, dat Hij zijn beloften verwezenlijkt, en in het houden daarvan zich trouw en waarachtig betoont; gelijk Hij zichzelf aan zijn volk getoond heeft in het uitvoeren van de belofte van het land Kanaän aan Abraham gedaan, en eindelijk van het zenden van de Messias, enz. terwijl die bevrijding uit Egypte hiervan een voorbeeld is geweest, *Exod. 6,3. R. Mozes, Lib. 1.c.60. Jerem. 16,14*.

Definitie.

17. Wij beschrijven God in eigenlijken zin genomen, die als alle wezens te boven gaande en niet te begrijpen (huperousios kai akatalèptos) niet gedefinieerd kan worden, derhalve uit de verschillende omschrijvingen van Hem die overal voorkomen *Exod. 34,6 enz; Deut. 10,17; Openb. 4,8; Hand. 17,24 enz; 1 Cor. 8,4,5,6; 1 Tim. 1,17 en 6,15,16*, en samen genomen zijn, als volgt: Dat Hij is een allereenvoudigst en oneindig geestelijk wezen, namelijk eeuwig, onmetelijk en onveranderlijk; levend en onsterfelijk, verstandig, wijs en alwetend; de goedheid, de liefde, de weldadigheid, de barmhartigheid, de lankmoedigheid, de rechtvaardigheid, de heiligheid enz. zelf. Eén in wezen, drievoudig in personen, de Vader die de Zoon van eeuwigheid gegenereerd heeft, de Zoon die van de Vader geboren wordt, de Heilige Geest, die van de Vader en de Zoon, en wel van de Vader door de Zoon uitgaat; de Schepper, onderhouder en regeerder van het heelal, de Verlosser, bewaarder en verheerlijker der Uit-

verkorenen.

18. Deze beschrijving van God bestaat uit drie delen, de verklaring van het ene Wezen door de verschillende eigenschappen, de opsomming van de goddelijke personen, en de openbaarmaking der werken. Maar wij zullen met weglating van de beide laatste, voor het ogenblik over het eerste handelen.

Het wezen Gods.

19. Onder de naam van het Goddelijk Wezen verstaan wij, dat wat God is. Want van Hem wordt gezegd dat Hij is *Hebr. 11,6*; en *die is en die was* (ho oon kai ho èn), *Openb. 4,8*. Hem wordt *fusus*, een natuur toegeschreven, *Gal. 4,8*, en *Goddelijke natuur*, *2 Petr. 1,4* (hoewel dit tot de goddelijke eigenschappen beperkt wordt), en *godheid* (theotes), *Col. 2,9*; en *Goddelijkheid* (theiotès) *Rom. 1,20*, en to theion, *het Goddelijke of godheid (numen)*, *Hand. 17,29*, en morfè theou *gestalte van God*, *Phil. 2,6*, en Hij wordt theos, God genoemd. *Hand. 17,29*. Hier uit dan en hierin zijn en bestaan alle dingen naar de geringe mate van deelhebben daar aan.

Gods wezen is Geestelijk.

20. Het is echter geestelijk. Want God wordt een Geest genoemd in de H.Schrift, Joh. 4,24 voorzover daaraan een lichaam, en alles wat lichamelijk is, en de kracht en werking daarvan heeft, wordt weggedaan, *Luc. 24,39; Jes. 31,2*. En wel gelijk Hij geen lichaam, maar Geest is, zo is Hij ook zonder kleur, vorm en gedaante, *Deut. 4,12*, en diensvolgens is Hij met de lichamelijke zintuigen niet waarneembaar, en dus ook niet zichtbaar, tastbaar, voorstelbaar, maar onzichtbaar, *Rom. 1,20,23; Jes. 40,18; Joh. 1,18; Col. 1,15; 1 Tim. 1,17*; en hij moet met zuiver geest en ziel begrepen worden. Hoewel Hij naar de graad van uitwendige heerlijkheid die Hem eigen is. *Exod. 24,16 en 33,18,19,20,23*, (hetgeen achterste deel, rug, en toegewend aangezicht genoemd wordt, *Num. 12,8; 1 Tim. 6,16*) zich zelf te zien gegeven heeft, doch dat niet naar de meest intense heerlijkheid. Hij is toch de auteur van alle geestelijke natuur, vandaar dat Hij ook de Vader en de God der geesten genoemd wordt, *Num. 16,22 en 27,16*. En hieruit merken wij, wie en wat God is.

Wezen en Eigenschappen.

21. Hoezeer voorts dit wezen Gode in absoluten zin toekomt, zodat er niet nu eens dit, dan weer iets anders in God is, maar alwat Hij is, zijn wezen zelf is, — schrijven wij Hem toch naar waarheid verschillende eigenschappen of attributen toe, die onder de naam van goddelijkheid (theootètòs) komen, *Rom. 1,20*, als daarvan, en onder elkander verschillend, doch niet in werkelijkheid, maar in verhouding (schesei) en in zekeren zin (ratione), naardat ze in de schepselen en voor ons begrip verscheiden zijn. En hieruit geeft Hij zichzelf

ons te kennen, wie en hoedanig God is, en door deze scheiden wij het ware Gods van de valse, en van alle dingen af.

Onmededeelbare en mededeelbare eigenschappen.

22. Die attributen zijn dan van tweeërlei soort, sommige van de eerste soort of onmededeelbare (akoinoonèta); andere van de tweede soort of mededeelbare (koinoonèta).

23. De eerste worden die genoemd, welke in werkelijkheid, naar de eigenlijke en echte zin der woorden, aan de schepselen niet medegedeeld worden, maar slechts voor zeker deel en vergelijkenderwijs, als daar zijn ware eenvoudigheid (waarvan afhangt de eenheid, onveranderlijkheid) en oneindigheid, dat is eeuwigheid en onmetelijkheid. Deze mag men zo onderscheiden, dat sommige meer algemeen zijn, daar ze op meerdere categorieën betrekking hebben, namelijk de ontkenning daarvan aanwijzende, zoals eenvoudigheid en onveranderlijkheid, — sommige meer bijzonder, zoals de oneindigheid (die alleen op de quantiteit ziet) en de eeuwigheid en de onmetelijkheid onder zich bevat. En dit zijn onfeilbare kentekenen van de Godheid.

Simplicitas of eenvoudigheid.

24. *Eenvoudigheid* is een wezenseigenschap Gods van de eerste soort, en wel meer algemeen, waardoor dat wezen wordt aangeduid als geheel zonder enige samenstelling, hetzij die is uit materiele en integrerende of wezenlijke delen, uit stof en vorm, soort en differenties, onderwerp en bepaling, werking en vermogen, ten slotte uit zijn en wezen en bestaan, en diensvolgens is het werkelijk allereenvoudigst. Hetgeen wel hieruit blijkt; omdat Hij, behalve dat Hij Geest, *Joh. 4,24* en Jehova wordt geheten, *Exod. 3,14*, en absoluut en zonder enige toevoeging, ho oon, of „de zijnde” wordt genoemd *Jes. 43,13* — Hij ook met abstracte woorden leven, licht, liefde en waarheid, *Joh. 14,6*, *1 Joh. 1,5*, *1 Joh. 4,8*, *Jac. 1,17* enz. wordt genoemd. Waaruit alle trappen van eenvoudigheid in de natuur voortvloeien.

25. Gelijk voorts het wezen geen samenstelling toelaat, zo duldt het ook geen verdeling in delen, soorten en aantal; en dus is er één God *Deut. 6,4*; *Marc. 12,29,30*, — het woord één niet genomen voorzover het begin van een aantal is, maar gesteld tegenover getal, zodat er niet velen zijn, en ook niet kunnen zijn, er geen andere God is, geen bovendien en buiten en behalve Hem, en ook geen met Hem of voor Hem, of ergens in hemel en aarde, doch slechts Hij alleen en enig God is *1 Cor. 8,4*; *Deut. 4,35*; *Jes. 45,5*; *Deut. 32,39*; *Exod. 20,3*; *2 Kon. 19,15*; *Ps. 86,10*; *Joh. 17,3*.

Gods onveranderlijkheid (immutabilitas)

26. De *Onveranderlijkheid* is een meer algemene eigenschap van het wezen Gods waarmede daarvan geheel en al alle verandering en beweging, *Mal.*

3,6; *Num. 23,19*; te weten generatie of ontstaan, en bederf of ondergang, toeneming en afnemning, opvolging, en overbrenging of verandering van plaats, wijziging of variatie, en lijden weggedaan wordt, en aangeduid wordt, dat het Goddelijk wezen hetzelfde blijft, *Ps. 102,13,25* enz. *Hebr. 1,11*. Vandaar dat God *Ehie, Ik zal zijn*, genoemd wordt, en onveranderlijk en onverderfelijk en dezelfde geheten wordt *1 Tim. 1,17*.

Gods Oneindigheid (Infinitas).

27. De *Oneindigheid Gods* is een meer bijzondere eigenschap van het wezen Gods, daar ze bijzonder betrekking heeft op de kwantiteit; door deze is het Goddelijk wezen geheel en al zonder einde en grens, dat is, het wordt door geen grezen, namelijk van wezen of grootte, van plaats en ten slotte van tijd omvat, maar gaat ze alle te boven. En naar deze is niets Gode gelijk of overeenkomstig, *Jer. 10,6*; *Phil. 2,6*. Ze wordt echter onderscheiden in eeuwigheid en onmetelijkheid.

Definitie van Eeuwigheid (Aeternitas)

28. De eeuwigheid is de eigenschap van de oneindige duur van het wezen Gods, volgens welke het zonder grenzen van tijd, en van waar af, namelijk van begin, en tot waar van einde, — of van opeenvolging, van vroeger of later, verleden en toekomstig: en diensvolgens is het nu zo, als het ook tevoren geweest is, en later wezen zal, en dat beide tot in het oneindige, — zodat het alle tijdsdelen tegelijk omvat, ja alle tijd te boven gaat, ja ook daarvoor onaantastbaar is. Vandaar dat Hij in de Schrift de Oude van dagen geheten wordt, *Dan. 7,9,13*, dat zijn jaren niet ophouden, *Ps. 103,13,28*, dat het getal zijner jaren onnaspeurlijk is, *Job 36,26*, *Gen. 21,33*, dat Hij van eeuwigheid geweest is, ja voor de eeuwen, en dat Hij blijft in eeuwigheid, dat Hij Koning der eeuw en der eeuwen is, van geslacht tot geslacht is, tot in eeuwigheid en altijd is en geweest is en zijn zal, vóór de wereld en alle dingen, de eeuwigheid bewoont, en eenvoudig die is, die was en die zijn zal, (ho oon, ho èn kai ho erchomenos) genoemd wordt, en eeuwig en altijd durend (aidios en aioonios) de eerste en de laatste geheten wordt, *Ps. 29,10* en *90,2*, *Openb. 4,8*, *1 Tim. 1,17*; *Rom. 16,26*. Hij is dus het eerste zijnde en is van niemand afhankelijk.

Onmetelijkheid (Immensitas).

29. De *Onmetelijkheid* is de eigenschap van het oneindig wezen Gods, volgens welke het alle grenzen van bestaan te boven gaande, zonder grootte in eigenlijken zin, en afmeting van lang, breed en diep, en van delen en van beperking van plaats, of van lager of hoger, meer naar voren of naar achteren is, en diensvolgens is het hier zo als ook daar, en elders, en overal, en dus overal tegenwoordig, alle plaatsen tegelijk vervullende, en die te buiten gaande,

ja het is niet-plaatselijk, en in zichzelf bestaande omvat en bevat het alles. Vanwaar Hij in de Schrift *Eljon, de Verhevene, Gen. 14,19,20,22* genoemd wordt, en zo groot en omvangrijk genoemd wordt *Job 36,26, Deut. 10,17, dat Hij tegelijk in de hemel, in de hel en aan het uiterste der zee is*, hemel en aarde vervult, ja hoger is dan de hemel, dieper dan de hel, langer dan de aarde, breder dan de zee, dat de hemel Hem ten troon is, doch de aarde de voetbank van zijn voeten, en dat de hemel der hemelen Hem niet kan bevatten, *Ps. 139,7, Jer. 23,24; Job 11,8,9; Jes. 66,1; 1 Kron. 16,18; Hand. 19,28.*

Gods mededeelbare Eigenschappen.

30. De eigenschappen van de tweede soort, die betrekking hebben op de hoedanigheid, zijn zo van God, dat ze ook aan schepselen op enige wijze worden medegedeeld, en zij er werkelijk deelgenoten van zijn, en ze worden dus van God en van de schepselen, wegens de betrekking die zij tot God hebben, op overeenkomstige wijze (analoogoos) uitgesproken, als daar zijn voornamelijk: leven, wijsheid, wil en macht, welke door eigenschappen van de eerste soort overgebracht Gode eigen zijn. En zo wordt het verstaan dat er niet één aan God gelijk is, *1 Kron. 17,20; 2 Kron. 6,14; Hand. 17,29.*

Immanente (inblijvende) eigenschappen. Het Leven Gods.

31. Deze eigenschappen kunnen verdeeld worden in die welke het vermogen, de kracht, en de inblijvende werking van God aanduiden. Inblijvend is het *leven*; dat is de eigenschap van het wezen Gods, die de volmaaktheid op zichzelf aangeeft, waardoor van het wezen Gods verklaard wordt dat het in zichzelf werkende (actiosa) is, dat is, dat het leeft; en dat wel allereenvoudigst, of wezenlijk en door zichzelf, onveranderlijk, of voortdurend en oneindig, dat is, van eeuwigheid, en zonder toeneming en afnemings, en overall. Vandaar dat gezegd wordt dat God niet alleen levend is en leeft, *Deut. 5,26. Hand. 14,15; Num. 14,21*, maar ook dat Hij het leven in zichzelf heeft, het leven zelf is, en eeuwig leeft, alleen onsterfelijkheid heeft, en onverderfelijk (afthartos) of onsterfelijk is *Joh. 5,26; 1 Joh. 5,20; Deut. 32,40*, en de bewerker en de bron van alle leven in de schepselen, en levendmakend, en dat alle dingen in Hem leven, *Ps. 36,10, Hand. 17,25,28.*

Gods Verstand. (Definitie).

32. Dit leven Gods is in het verstand en in de wil. *Het verstand, de kennis, wetenschap en wijsheid Gods*, is het vermogen of de werking Gods, van natuur en orde de eerste, waarmede de levende God alles, namelijk zichzelf, en buiten zich het heelal en de afzonderlijke dingen die er kunnen zijn, en die Hij wil dat er zijn en die Hij zelf doet of wil en toelaat dat door de schepselen gedaan worden, en zijn, en hun oorzaken, wijzen en omstandigheden, tegenwoordige, verledene en toekomstige, grote en kleine, (welke de goddelijke

wetenschap niet geringschat), en de gedachten van het redelijk schepsel, de verborgenheden der ziel, gezegden, pogingen, daden, begin, voortgang en einde, met zijn oneindig wezen verstaat, weet en kent. *Ps. 139,1 enz. Job 34,21, Ps. 44,22*; en wel zichzelf door zichzelf en rechtstreeks; het overige buiten zich, wat goed is (omdat het zijn beeld draagt) indirect; wat kwaad is, door het tegenovergestelde.

33. Hij kent dan met een eenvoudige en enkele, onveranderlijke, oneindige en eeuwige werking, – en dat wel alle dingen, altijd, tegelijk en op eenmaal, en noodzakelijkerwijs, *Hand. 15,18; Hebr. 4,13*. Zodat Hij van niets onkundig is, niets leert, niet vordert, zich vergist, meent, vergeet, zich herinnert, ja zelfs niet in eigenlijken zin vooruit weet, *Ps. 90,4; 2 Petr. 3,8; Jes. 40,14*, al wordt ook naar waarheid gezegd, dat Hij met betrekking tot de toekomstige dingen tevoren weet, de verledene zich herinnert, de tegenwoordige weet; niet achtereenvolgens het ene na het andere, of het ene uit het andere door redenering, maar Hij begrijpt en ziet het ene met het andere. Vandaar dat Hem niet alleen wijsheid en verstand wordt toegeschreven, *Rom. 11,33*, en Hij *wijs* genoemd wordt, maar dat bij Hem en van Hem de wijsheid is, Hij *de alleen wijze, 1 Tim. 1,17, alwetende, hartenkenner (kardiognoostès) geheten wordt, en Hij de bron en oorsprong van alle wijsheid is*, *Ps. 147,4 enz. Dan. 2,20,21,22; Spr. 2,6; Hand. 15,8.*

Definitie en onderscheiding van Gods Wil.

34. *De wil Gods* is het andere vermogen van het leven Gods of de werking die daarna volgt, waardoor de kennende God zichzelf en alle goede dingen, als overeenstemmende met zijn natuur en de orde van zijn geest, wil en goedkeurt, de tegenovergestelde noodzakelijkerwijs afkeurt, hetgeen *de Goedkeurende wil* geheten wordt; en van die dingen die Hij buiten zichzelf doen kan, wil Hij sommige met voorafgaande wijsheid vrij, verkiest, besluit en doet ze, hetgeen de *Bewerkende wil* heet; en van de schepselen wil Hij dat de goede dingen, door Hem bevolen gedaan worden, en Hij vordert ze, en dat heet de *Bevelende wil*; de kwade echter die Hij verbiedt, en die toch door de schepselen gedaan worden, wil Hij met vast beleid toelaten, hetwelk de *Toelatlende wil* genoemd wordt.

35. Gelijk Hij voorts hetgeen Hij wil, vrij wil, zo wil Hij het van eeuwigheid en onveranderlijk, *Jes. 46,10; Mal. 3,6*; en dus wil Hij niet gedwongen of zijns ondanks wat Hij wil, *Matth. 20,15*, en ook wordt Hij niet door enig beginsel of voorafgaande oorzaak aangedreven en bewogen om te willen, maar zijn wil is zowel de eerste als de hoogste oorzaak, *Ef. 1,11*, daar Hij de dingen die Hij wil, van zichzelf en om zichzelf wil, en de tegenovergestelde of tegenstrijdige niet wil, noch hetzelfde wil en niet wil, *Ps. 89,5*, en ook niet nu wil,

of niet wil wat Hij tevoren eenvoudig niet gewild heeft, of wel gewild heeft, en ook niet nu meer of minder wil, dan Hij vroeger gewild heeft, en ten slotte zijn wil ook niet verhinderen kan, dat datgene wat Hij absoluut gewild heeft, geschiedt en vervuld wordt, *Jes. 14,27; Rom. 9,19 en 11,29.*

Gods Macht, Uitgaande Eigenschappen (Emanans)

36. Zoveel over die eigenschap wat het vermogen en de inblijvende werking betreft. Wat nu volgt verklaart de uitgaande (emanans), te weten de macht die op de uitwendige dingen betrekking heeft en uitgeoefend wordt, waardoor ze kunnen geschieden. De *Macht Gods* is dan de eigenschap waardoor de levende wetende en willende God, door sterkte en vermogen krachtig is om naar buiten te handelen. Deze is wel eenvoudig en afgezonderd van de wil beschouwd, *Absoluut*, en heeft op al het mogelijke betrekking, maar niet eveneens op hetgeen eenvoudig onmogelijk is, *Matth. 3,9 en 19,26; Luc. 1,37;* verbonden echter met de wil is zij *Werkende (Actualis)*, *Ps. 115,3; Ef. 1,11;* en wordt onmiddellijk of middellijk (waarvan Hij de God der Legerscharen, *Sebaoth*, genoemd wordt) uitgevoerd.

37. Deze macht van God dan is in God eenvoudig, onveranderlijk en oneindig, zo dat God niet door een hoedanigheid, maar door zichzelf, niet van een ander, maar van zichzelf machtig is, niet met een passieve macht, maar inwerkende, energoumenè, *Ef. 3,20;* Hij begint niet iets te kunnen wat Hij tevoren niet kon doen, maar wat Hij kan, heeft Hij van eeuwigheid af gekund, *Rom. 1,20;* ook kan Hij niet meer of minder, maar Hij kan alles wat Hij vermag te willen doen, en Hij oefent zijn macht uit in die dingen die Hij wil dat er zijn, en dat zonder arbeid of moeite. En bij deze uitoefening van zijn macht, kan Hij ook andere dingen en op andere wijze doen, — meer, groter en uitnemender, of minder en geringer. Vandaar ook dat de Schrift onmacht bij God ontkent, en macht, sterkte, kracht, krachtadigheid toekent, *1 Cor. 1,25; Ef. 1,19; 1 Tim. 6,15,16;* en Hij machtig, en alleen machtig, *El Saddai*, of almachtig geheten wordt, *Gen. 17; Openb. 1,8.*

Gods Heerschappij.

38. Hiermede, namelijk zowel met het leven van de kennende en willende God, als met zijn macht, hangt samen de *Heerschappij van God*, — kracht, macht en gezag in alles wat Hij buiten zichzelf kan en wil doen, en doet; welke eveneens eeuwig en onveranderlijk is. Vanwaar Hij ook de Heer genoemd wordt, en de Heer der Heren, God der Goden, Koning der Koningen, *1 Tim. 6,15*, en gezegd wordt dat Hij de meest vrije en absolute macht in alle dingen heeft, *Rom. 9,21; Mat. 20,15*, hetgeen is zonder heer en van zichzelf gezaghebbend (adespoton en autexousion) zijn. En hieruit vloeit voort en bestaat alle Heerschappij *Rom. 13,1.*

Gods Genegenheden en Deugden.

39. *Genegenheden tot het goede*, die in de mensen gemoedsbewegingen (passiones) zijn, en *Deugden*, zowel van Verstand, als van Wil, die in hen de ethische en morele vermogens (habitus) zijn, en de regeling der aandeningen aanduiden als daar zijn: waarheid, liefde, goedheid, welwillendheid, toegenegenheid, weldadigheid, barmhartigheid, lankmoedigheid; toorn, haat, gerechtigheid en ten slotte heiligheid, enz. worden aan God waarlijk en eigenlijk, met wegdoen namelijk van alle onvolmaaktheid, toegekend; en ze zijn niets anders dan de jegens ons ontgloeide (ardens) wil van God, de kracht en uitwerking daarvan in de schepselen, die naar gelang van de verscheidenheid der zaken die het voorwerp zijn, en der wijzen van handelen, en der onderscheiden uitwerkingen, verschillende namen verkrijgen.

Omschrijving der Deugden Gods.

40. Derhalve is de *Waarheid* of waarachtigheid, de deugd door welke God zowel in woorden als in tekenen, als ook in werken en daden, de waarheid liefheeft, en beoefent, allermeeft echter in de beloften de trouw wil en kan bewijzen, *Ps. 145,13; Rom. 3,3,4.* Door de *Goedheid* kan en wil Hij voor de schepselen goed willen en goed doen, en Hij doet het ook. Door de *Liefde* wil Hij het goede en keurt het goed in de schepselen, en rust daarin, en zonder het verschuldigd te zijn wil Hij zichzelf welwillend en genadig betonen, en Hij kan het en betoont zich zo, hetgeen met betrekking tot de mensen Menslievendheid (filanthropia) wordt genoemd, *Mal. 1,2,3; Tit. 3,4.* Door de *Ontferming en Barmhartigheid kan en wil Hij de ellendigen helpen, en doet het*, *Ps. 136,1 enz. Exod. 34,5,6,7.* Door de *Gerechtigheid* beschikt Hij alles rechtvaardig, en bestemt de rechtvaardigen beloning, de onrechtvaardigen straf, en wil Hij vergelden en doet het krachtadig, *Ps. 11,7 en 119,137 en 145,17.* Door de *Toorn* is Hij geneigd de zondaar te straffen, en wil en kan Hij de zonde wreken, en doet het. Door de *haat* heeft Hij een afkeer van de zonde en de zondaar, en kan en wil Hij de kwaden onophoudelijk van zich verwerpen. Door de *Heiligheid* eindelijk is Hij in zichzelf allereinst, keurt Hij alle reinheid goed, en heeft Hij een afkeer van het tegendeel. Vandaar dat God in de Schrift genoemd wordt waarachtig, goed, goedertieren, rechter der ganse aarde, en rechtvaardige rechter enz., ja de alleen waarachtige, goede, heilige *Openb. 4,7; Rom. 3,4; Mat. 19,17*, enz. en evenzo van de overige, en de bron is van alle waarheid, goedheid, rechtvaardigheid en heiligheid.

De tegenovergestelde gebreken ontkend.

41. Gelijk deze deugden voorts aan God naar waarheid worden toegekend, zo worden ook de gebreken aan deze deugden tegenovergesteld, van God

verre gehouden, zoals leugen, onrechtvaardigheid, en de overige, *Num. 23,19; 2 Kron. 10,7; Rom. 9,14. Vandaar dat Hij ook genoemd wordt*: die niet liegen kan (apseudès) die niet verzocht kan worden van het kwade (apeirastos kakoon), en ontkend wordt dat Hij onrechtvaardig is, *Tit. 1,2; Jac. 1,13; Rom. 3,5*. Ook komen berouw vrees, smart, hoop en wanhoop, en de overige dergelijke in eigenlijken zin niet voor in de volmaakte goddelijke natuur, *Num. 23,19*.

Anthropomorphismen.

42. De dingen ten slotte die van God gezegd worden, en die wel een volmaaktheid in de Schepselen aanduiden, niet absoluut, maar naar de mate die de schepselen eigen is, die passen in eigenlijken zin niet bij God, maar wegens zekere gelijkenis met God, worden ze tropisch en overdrachtelijk gezegd, als daar zijn de namen, delen, leden, eigenschappen en handelingen van onbezielde dingen, van levende wezens, en allereerst van de mens, *Ps. 94,7*. Daaraan zijn toe te voegen die welke God zich naar de bedéling (oeconomice) eigen maakt, zoals een lichaam voor een tijd aangenomen, het spreken, de stem, het woord in de lucht door Hem gevormd. Al deze dingen worden mensvormig (anthroopopathoos) van God gezegd, en moeten Gode waardig (theoprepoos) verstaan worden, en ze moeten betrokken worden op het aanduiden van de eigenschappen en de goddelijke krachtwerking (efficientia).

Gods Volmaaktheid (Perfectio).

43. Voorts bestaat in al die Goddelijke Attributen de *Volmaaktheid* van God als een waarin generlei gebrek is, de *Uitnemendheid (Excellentio)* en *Voor-treffelijkheid (praestantia)* boven alles, als aan wie niets geëvenaard en gelijk is, de *Heerlijkheid* en *Majesteit*, zowel de *innerlijke*, in zijn eigenschappen, *waar-door Hij in zichzelf heerlijk is, Jes. 48,11*, als de uitwendige in het ontogankelijke licht, *Exod. 33,18,22; 1 Tim. 6,16*, en de *Gelukzaligheid*, waardoor Hij aan niets gebrek heeft, en zichzelf geniet als de vervulling van alle goede dingen, en in zichzelf rust, *1 Tim. 6,16, Hand. 17,25*, en deswege moet Hij alleen aangenomen, gezegend, geëerd, gevreesd, Hij alleen gediend, aanbeden, geprezen, aangeroepen, en met woorden en werken verheerlijkt worden, *Rom. 1,21, Tit. 1,16*. En dit is het doel en het nut van de goddelijke kennis.

Tegenspraak en Dwaling.

44. Met deze leer strijden, *het Atheïsme*, dat is de algehele ontkenning van God; *Het Veelgodendom* (polutheia), hetzij er vele geheel nagemaakte goden gesteld worden, zoals de heidenen deden, welke Paulus atheous, zonder God noemt, *Ef. 2,12*, hetzij er aan de ware God valse worden toegevoegd, gelijk de Israëlieten deden, de *Beeldenverering (Idolomania)* der heidenen, en der Joden, die beelden tot Goden maakten, of daarin de Goden vereerden, of ook de

ware God, de *Phantasie over God*, dat is wel enige kennis van de ware God, maar niet zo, als Hij zelf is en zich in het woord betoond heeft, maar zoals iemand zich verbeeldt, gelijk oudtijds de Samaritanen, (wier kennis onkunde aangaande God geheten wordt, *Joh. 4,22*) zoals vandaag ook de Joden en de Mohammedanen; ten slotte het *Epicureïsme*, dat is, de ontkenning van de goddelijke voorwetenschap, en voorzienigheid die ook in werkelijkheid loochening van God is.

45. Evenzo onder de Christenen eertijds de *Manichesche Ketterij* van de twee beginselen, het goede en het kwade. Van de *Anthropomorphieten*, die aan God een lichamelijke gestalte toeschrijven. De *Pauselijke Apotheose* (apotheosis) der heiligen. De *Indolomanie (Beeldendienst)* in het afbeelden en in de beelden vereren van God en de heiligen. Van diegenen die ons een andere God verzinnen, dan Hij in zijn woord geopenbaard heeft. Ten slotte alle *Lasteringen* en valse meningen over God en Goddeloosheid van leven, – hetgeen zelf ook verloochenen van God genoemd wordt, *Tit. 1,16*.

Hoofdstuk VII

Johannes Polyander

OVER DE HOOGHEILIGE TRINITEIT

Stelling 1. Gelijk het Christelijk geloof één God in het Drietal (Trinitas) eert, zo eert het ook Het Drietal van personen in de eenheid van het goddelijke wezen.

2. Nu wij over dit Drietal van de goddelijke personen een uiteenzetting zullen geven, zullen wij eerst de woorden, en daarna de zaak zelf onderzoeken.

Betekenis van het woord persoon.

3. Het woord persoon bij de Latijnen is gelijk tou prosoopou bij de Grieken voor tweërlei uitlegging vatbaar. Want nu eens betekent het het masker of de hoedanigheid van een mens, of de uitwendige gesteldheid, zoals *Hand. 10,34*, dan weer een met rede begaafde zelfstandigheid (subsistentia) zoals *2 Cor. 1,11*. Wanneer wij naar analogie daarvan dit woord op de personen van het Drietal toepassen, gebruiken wij het in de laatste betekenis.

4. Hoewel het Griekse woord prosoopon waarmede de benaming persoon

overeenkomt niet met zoveel letters (autolexei) in de heilige geschriften gevonden wordt, toegekend aan de goddelijke personen, bestaat er toch wel een geheel gelijkwaardige uitdrukking in de Brief aan de Hebreëen, hfdst. 1,3, waar Christus genoemd wordt ho charaktèr tès hupostaseos tou patros, dat is, het uitgedrukte beeld van de zelfstandigheid van de Vader.

Het woord Trinitas.

5. Hetzelfde beweren wij van het woord Trinitas. Want het synoniem hiervan is naar de wet der stamverwantschap *drie*. Want het tellende getal in concreto en het getelde getal in abstracto, zijn zakelijk en in betekenis hetzelfde. Dat getal toch wijst de Apostel Johannes aan de Vader, het Woord of de Zoon, en de Heilige Geest toe, 1e brief 5,7, als hij zegt, dat *deze drie in den hemel getuigen*.

6. Deswege, gelijk degenen die tien in aantal zijn een tiental geheten worden, zo kan aan drie het drietal toegeschreven worden, en gelijk de Apostel uit het woord God, Godheid, Col. 2,9, zo hebben de Orthodoxe Vaders uit het spreken van drie met recht Drieheid (Trinitas) afgeleid.

Waarom het woord Persoon gebruikt wordt.

7. Hoewel de latere Griekse Vaders wezen (ousia) en zelfstandigheid (hupostasis) nauwkeurig onderscheiden hebben, door het eerste een absolute en gemeenschappelijke, het laatste een afzonderlijke (singularis) en relatieve natuur te noemen, hebben echter de Latijnen het woord persoon liever willen gebruiken, en wel omdat hypostasis (zelfstandigheid) in eigenlijken zin genomen, in verschillenden zin (aequivoce) aan de eerste en de tweede substantie, namelijk de redelijke en de redeloze, doch persoon alleen maar aan de eerste en redelijke kan worden toegekend.

Definitie van Persoon.

8. Persoon wordt in het algemeen gedefinieerd als een zelfstandigheid (substantia), of ongedeelde (individua) natuur met verstand begaafd, door zich zelf bestaande, en door zijn onmededeelbare eigenschap van de andere waarlijk en werkelijk onderscheiden.

9. Toegepast op iedere persoon van de Hoogheilige Triniteit wordt deze definitie zó nader bepaald, dat het is een met verstand begaafde goddelijke zelfstandigheid (subsistentia), door zichzelf bestaande, door zijn onmededeelbare eigenschap van de overige, tot wie hij in betrekking staat, werkelijk onderscheiden, die van eeuwigheid hetzelfde en het gehele goddelijke wezen in zich heeft.

10. Bij deze definitie zijn vijf zaken te overwegen. De eerste hiervan is, dat het een zelfstandigheid (substantia) is, bestempeld en omschreven als een bijzondere wijze van bestaan, die de Grieken tropon huparxeos noemen.

Verskil tussen Persoon en Wezen.

11. Een goddelijke persoon of zelfstandigheid (subsistentia) verschilt dus van het wezen Gods, als iets dat enger en bepaald is, van iets dat zich wijder uitstrekt en onbepaald is.

12. Wij zijn echter geenszins van oordeel, dat persoon of zelfstandigheid in dit mysterie zoveel is als de eerste substantie, en het wezen zoveel als de tweede substantie. Want hoewel het wezen Gods ten zeerste eenig, ongedeeld en enkelvoudig (singularis) is, kan daarom toch van de drie personen, op geen enkele wijze gesproken worden als van soorten van ondeelbaren (species de individuis).

13. Ook zijn wij van mening dat niet beweerd moet worden, dat het wezen Gods aan de drie goddelijke personen als iets geheels, medegedeeld wordt, of dat de personen daarin, gelijk delen in het geheel dat aan hen medegedeeld is, bestaan. Want daar het wezen Gods oneindig is, en volkomen ondeelbaar, kan er van wezen bij de goddelijke personen niet gesproken worden, als een geheel van zijn delen.

Het Gevaar van definieren.

14. De bestaanswijze (modus) dus van dit mysterie moet als niet uitlegbaar door de menselijke rede, liever met ootmoedig geloof aanbeden, dan met gevaarvolle uitspraken gedefinieerd worden.

Zelfstandigheid van de Zoon en de heilige Geest.

15. Dat voorts zowel aan de Zoon en de Heilige Geest, als aan de Vader zelfstandigheid moet worden toegekend, kan daaruit afgeleid worden, dat zowel de namen als de handelingen, die de onderstelden eigen zijn, aan hen worden toegekend.

16. Want met de benaming *Heer*, die er een is van een zelfstandig persoon, wordt niet alleen de Vader en de Zoon, maar ook de H. Geest in de Heilige Boeken bestempeld, gelijk blijkt uit vergelijking van deze twee parallelle plaatsen: Jes. 6,8 en Hand. 28,25. De namen Vader, Zoon en H.Geest passen werkelijk alleen voor zelfstandige personen. Matth. 28,19.

17. Persoonlijke handelingen zijn: aan iemand verschijnen, en door zijn bevel een zeker ambt opgedragen, het zaad van Abraham aannemen, zich hullen in de gedaante van een duif, van welke de eerste, beschreven in Jes. 6,8, ook aan de Zoon, Joh. 12,14, en de H.Geest, Hand. 28,25, — de tweede aan de Zoon alleen, Hebr. 2,16, en derde aan de Heilige Geest alleen wordt toegeschreven, Matth. 3,16.

Met verstand en wil begaafd.

18. Het tweede dat wij in de beschrijving van een goddelijk persoon gesteld hebben, is dat die verstand heeft en diensvolgens willende is. Dat dit

voor de Vader en de Zoon en de H.Geest op gelijke wijze past, blijkt hieruit, dat de Zoon en de H.Geest in de H.Schrift overal met dezelfde uitspraken inzake wijsheid, kennis, waarheid, beleid en welbehagen gesierd worden als de Vader, zoals Spr. 8, Jes. 12,2; Joh. 14,17; 1 Cor. 12,11 enz.

Onderscheidenheid der Personen.

19. Het derde dat in de definitie van een goddelijk persoon aangemerkt moet worden, is dat hij door een onmededeelbare eigenschap van de andere personen tot wie hij in betrekking staat, werkelijk onderscheiden is. Dat dit van iedere persoon van de Triniteit naar waarheid gezegd wordt, maken de relatieve benamingen van Vader, Zoon en Heilige Geest duidelijk.

20. Want hoezeer goddelijke personen van menselijke hierin verschillen, dat bij de laatste de ene niet in de andere is, maar de eerste enhupostatoi zijn, dat is, wederkerig in elkander bestaande, getuige Christus, *Gelooft mij dat ik in de Vader ben en de Vader in mij is*, zijn ze toch niet alleen in bestaanswijze (ratione) maar in werkelijkheid verschillend van elkander, zodat één van hen de andere niet is, en ook niet zijn kan.

Inwendige en Uitwendige onderscheidende kentekenen.

21. De kentekenen waardoor deze goddelijke personen onderling onderscheiden worden, zijn of inwendige, of uitwendige. De eerste worden gekend uit de drie verschillende karakteristieke eigenschappen, die hun werken naar binnen aanduiden.

22. De eerste van deze eigenschappen is, dat de ongeboren Vader de Zoon door mededeling van zijn eigen wezen van eeuwigheid heeft gegenereerd. Deze eigenschap van de Vader noemen de Grieken agennèsia, wij minder passend innascibilitas, (de eigenschap, niet geboren te kunnen worden).

23. De tweede is, dat de Zoon van de Vader geboren, aan hetzelfde wezen met de Vader deel ontvangen heeft. Deze eigenschap van de tweede persoon drukken de Grieken uit met de naam genesis, wij met nativitas (de eigenschap, geboren te kunnen worden).

24. De derde is, dat de H.Geest van de Vader en de Zoon uitgaat. Deze eigenschap van de H.Geest noemen de Grieken ekporeusis, wij processio, het uitgaan.

25. Door deze drie karakteristieke eigenschappen, die de innerlijke personele handelingen aanduiden, worden de drie personen van de Triniteit niet alleen onder elkander doór innerlijk verschil onderscheiden, maar ook door de wederzijdse relatie als het ware beurtelings tegenover elkander gesteld, namelijk de Vader die genereert tegenover de Zoon die gegenereerd is, en ieder van die beide blazend (spirans) tegenover de ene die geblazen is (spiratus), en omgekeerd.

Uitwendige Kentekenen van onderscheid.

26. De uitwendige kentekenen waaruit het onderscheid van die personen gemerkt wordt, zijn de werkingen naar buiten; deze zijn deels wezenlijk, voorzover zij van het beginsel van het gehele wezen, dat aan de drie personen evangelijk gemeen is, uitgaan, — deels personeel, en wel of in zover de orde van de handelende personen daarin aangemerkt wordt, gelijk de schepping, die ten opzichte van de orde van de Vader, als aan de eerste persoon, bij uitnemendheid (kat'exochèn) wordt toegekend, of in zover de bijzondere toedeling (oikonomia) van goddelijke wijsheid daarin beschouwd wordt; ten opzichte waarvan het zenden van de Zoon ter Verlossing aan de Vader, de Verlossing aan de vlees geworden Zoon, en de Heiligmaking aan de Heilige Geest in het bijzonder wordt toegeschreven.

Verhouding van Wezen en Personen.

27. Het vierde dat wij in de omlijning van een goddelijk persoon opmerken, is dat hij hetzelfde en het gehele wezen in zich heeft. Hetgeen aan een goddelijk persoon op de vierde wijze eigen is; en daardoor verschilt hij van een menselijk persoon, die wel in de soort de gehele, maar individueel een afzonderlijke menselijke natuur bezit.

28. Het wezen is dus niet iets dat in werkelijkheid van de persoon geabstraheerd, of afgescheiden is, maar alleen logisch (tooi logooi) daarvan onderscheiden. Want de wijze van zelfstandig bestaan scheidt de persoon niet werkelijk van het wezen, maar onderscheidt die alleen logisch en naar het begrip.

29. Vandaar dat ieder van de goddelijke personen zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament geheel en volkomen God, zowel als subject, als ook als attribuut, genoemd wordt, Gen. 1,1; Rom. 9,5; Hand. 5,4 en 20,28.

30. Het laatste dat wij aan een goddelijk persoon toekennen is, dat het gehele goddelijk wezen daarin van eeuwigheid aanwezig is.

31. De ene goddelijke persoon is dus niet op zekeren tijd uit de andere ontstaan, gelijk bij iedere menselijke het geval is, maar hij bestaat door een altijddurende gemeenschap aan een en hetzelfde eeuwige wezen altijd tezamen met de andere.

32. Vandaar dat het wezen van de ene persoon het wezen van de anderen is, en alles wat van God gemeenschappelijk gezegd wordt, ook van elke persoon van de Triniteit afzonderlijk uitgesproken wordt, dat hij namelijk is allereenvoudigst, oneindig, eeuwig, onveranderlijk, verstandig, barmhartig, rechtvaardig, goed, heilig, almachtig enz.

De Triniteit alleen uit de Schrift te bewijzen.

33. Deze Drieheid van de goddelijke personen kan niet, zoals de eenheid van het wezen Gods, uit de natuur, maar alleen met bewijzen uit de Schrift

aangetoond worden.

34. Want het boek der natuur toont aan de menselijke rede de weg van de schepselen tot God de Schepper, als van de uitwerkselen tot de eerste oorzaak van het bestaande en de algemene oorzaak van het ontstaan. Rom. 1,19,20.

Een onbegrijpelijke Verborgenheid.

35. Het Boek der Schrift echter voert door de bovennatuurlijke openbaring van de H.Geest alleen, het Christelijk geloof tot die grote verborgenheid (arcanum) der godzaligheid van de ene God, Drievoudig in Personen, die noch door de rede verstaan, noch door het verstand begrepen, noch door de taal uitgedrukt, noch door de ondervinding geleerd, noch door een voorbeeld verklaard kan worden.

Geen licht bij de Philosophen.

36. Wat door Mercurius Trismegistus in het boek dat getiteld is Pimander, Dial. 4 gezegd wordt. *Dat een Eenling (Monas) een Eenling voortgebracht heeft, en zijn gloed in zich weerkaatst heeft, is zo duister en dubbelzinnig, dat het in verschillende zin genomen kan worden, en eerder schijnt te moeten worden verstaan van een andere voortbrenging van de ene God wegens de liefde tot zichzelf, dan van die welke wij geloven, van de enige Zoon van de ene Vader door generatie, en van de H.Geest van beide door processie (uitgaan).*

37. Want hoewel er zekere overblijfsels van zuiverder Religie, hetzij uit de overlevering der Hebreëen, hetzij uit het lezen van de Bijbel opgemaakt, bij die Mercurius Trismegistus, Plato en hun leerlingen schijnen voor te komen, kan daaruit toch niet bewezen worden, dat zij drie onderscheiden personen in de ene Godheid erkend hebben, maar zij hebben veeleer drie ousias (wezens) en verschillende wezens gesteld.

Veel duidelijker in het Nieuwe Testament.

33. Deze verborgenheid der Triniteit wordt in het Nieuwe Testament veel duidelijker, onderscheidener en veelvuldiger dan in het Oude overgeleverd, daar het God namelijk behaagd heeft de volledige en volkomende openbaarmaking van dit diepe mysterie tot de komst van de Messias uit te stellen.

Aanwijzingen in het Oude Testament.

39. Intussen zullen wij enige plaatsen van het Oude Testament naar voren brengen, uit welke de meervoudigheid, ja zelfs het Drietel van personen door een meerder aantal afgeschaduwd, kan worden opgemaakt. Deze kunnen voornamelijk tot 6 groepen teruggebracht worden.

40. De eerste groep bestaat uit die plaatsen, waarin *Elohim* met *Jehova* wordt verbonden. Want daarin wijst *Jehova* het ene wezen, *Elohim* meer personen daarin onderscheiden aan, allermeeft omdat met het meervoudige

woord *Elohim* meermalen enkelvoudige bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden worden verbonden.

41. Want ofschoon *Elohim* soms van één Persoon van de Triniteit wordt uitgesproken, zoals Ps. 45,7, geschiedt dat toch niet exclusief, maar inclusief met een synecdochische spreekwijze, waarbij, zowel wegens de eenheid van wezen aan de drie personen gemeen, als om het wederzijds in elkander bestaan (emperichoorèsis) der personen, onder de benaming van één persoon, de andere mede begrepen worden.

42. De tweede groep bevat de plaatsen waar God in het meervoudig getal over zichzelf in eigenlijken zin (proprie) spreekt, zoals Gen. 1,26 *Laat ons mensen maken naar ons beeld*, en Gen. 3,22 *Zie, Adam is als onzer één*, en Hfdst. 11,7 *De Heere zeide laat ons afdalen en hun spraak verwarren*, enz.

43. Een voorbeeld hieraan gelijk kan zelfs bij de allereerzuchtigste Koningen in de Heilige Schrift niet bijgebracht worden, maar integendeel kan worden aangetoond, dat zij in het enkelvoudig getal over zichzelf gesproken hebben, namelijk uit Gen. hfdst. 14 en 20 en 41; Dan. hfdst. 2 en volgende; 2 Kron. 36; Ezra hfdst. 1,6 en 7.

44. Wat de overige aangaat, die ons door de Joden worden tegengeworpen, uit 2 Sam. 16,20; Job 15,3; Dan. 2,36; Hoogl. 1,4; — dat die niet in eigenlijken zin van zichzelf alleen, maar ook figuurlijk over anderen in het meervoudig getal gesproken hebben, welker personen zij vertegenwoordigden, kan uit de omstandigheden van die plaatsen zelf worden bewezen.

45. De derde groep bevat die, in welke de naam van Jehova en God drie onderscheiden malen in één zin herhaald wordt, zoals Num. 6,23,24,25,26. *Zo zult gij de kinderen Israëls zegenen: De Here zegene u en behoede u, de Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig; de Here verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede.*

46. De vierde bestaat uit die, waarin God met drie betitelingen die Hem eigen zijn gesierd wordt, zoals Jes. 6,3. *De Serafim riepen de een tot de ander: Heilig, Heilig, Heilig is de Here de God der legerscharen.*

47. De vijfde is die, in welke de Here over den Here spreekt, zoals Ps. 110,1: *De Here heeft gezegd tot mijnen Here, zit aan mijn rechterhand*, Hos. 1,7. *Zo zegt de Here, Ik zal mij ontfermen over het huis van Juda, en Ik zal hen verlossen door den Heer hun God*, enz.

48. De laatste groep bevat die plaatsen in welke meer personen afzonderlijk en met verschillende namen genoemd worden, zoals Jehova en de Engel van Jehova en van het aangezicht van Jehova, de Wijsheid, de Zoon, het Woord van Jehova en de Geest van Jehova, Gen. 48,16; Exod. 14,19 en 23; Ps. 2; Spr. 8; Jes. 63,9; Hagg. 2,6,8; enz.

Getuigenissen van het Nieuwe Testament.

49. De getuigenissen van het Nieuwe Testament kan men lezen in Matth. 3,16,17 en 28,19; Joh. 14,16 en 15,26; 2 Cor. 13,13; 1 Joh. 5,7; Openb. 1,4,5; en zeer vele dergelijke die de Christelijke en godvruchtige lezer niet onbekend zijn.

Antitrinitariers

50. Uit bovenstaande verzekeringen die met het goddelijk woord overeenstemmen volgt, dat het gevoelen vals en lasterlijk is van alle zowel oude als nieuwe Antitrinitariers, en heden ten dage van de Socinianen, die stellen dat er maar één goddelijk persoon is, namelijk God, de Vader van onze Here Jezus Christus, tot bevestiging waarvan zij getuigenissen van de Heilige Schrift misbruiken, die zij verkeerd verstaan, gelijk Joh. 17,3; 1 Cor. 8,6; Ef. 4,6; en dergelijke, in welke de God die door de Christenen wordt aangeropen van de valse die de Heidenen vereren met dit epitheton en deze uitspraak die aan de drie personen gemeen is onderscheiden wordt, dat Hij alleen de ware God is; en diensvolgens wordt de Vader noch tegenover de Zoon, noch tegenover de Heilige Geest, maar tegenover de afgoden inclusief gesteld.

H o o f d s t u k VIII

Antonius Walaeus

OVER DE PERSOON VAN DE VADER EN DE ZOON

Stelling 1. Daar er in de voorafgaande uiteenzetting over de Hoogheilige verborgenheid der Triniteit in het algemeen gehandeld is, vereist de orde door ons tevoren gesteld, dat wij over de persoon van de Vader en de Zoon afzonderlijk handelen.

2. Wanneer wij de eerste persoon in de Hoogheilige Triniteit de Vader noemen, doen wij dat niet in betrekking tot de schepselen, die uit niets door God zijn voortgebracht; en ook niet tot de gelovigen, die aangenomen kinderen van God zijn, met het oog op welke God in de Schrift ook niet zelden Vader genoemd wordt; maar wij betrekken het op de Zoon die van eeuwigheid door Hem gegenereerd is, en wij gebruiken het woord Vader hupostatikoos, of persoonlijk.

3. Dat de persoon van de Vader waarlijk een persoon is, en van geen persoon zijn oorsprong heeft, wordt onder de Christenen algemeen toegestemd. Wanneer dus door sommige orthodoxen gezegd wordt, dat Hij van zichzelf is, en *autofuès kai autogennètos*, moet dit ontkennend, niet bevestigend worden verstaan; omdat Hij namelijk van niemand is, maar van zichzelf en door zichzelf van alle eeuwigheid bestaat.

Geen ander God in het Oude Testament.

4. Zijn ware en eeuwige godheid heeft ook geen Chirsten in twijfel getrokken; tenzij dan dat de Marcionieten en dergelijke een God de schepper en auteur van het Oude Testament – doch een ander Vader van Jezus Chirstus en stichter van het Nieuwe Testament, lasterlijk, tegen de samenstemming van de gehele H.Schrift, verzonnen hebben, die ons overal één God en Vader voorstelt en voortdurend getuigt dat dezelfde ook de Vader is van Jezus Chirstus en de stichter van het Nieuwe Testament; met name echter Christus zelf. Matth. 11,25 en Joh. 8,54; alsook de Apostelen, Hand. 8,14; Gal. 3,17; Hebr. 8,8 enz.

De Vader de Eerste Persoon.

5. Wij zeggen dan dat de Vader de eerste persoon is, – zowel ten opzichte van zijn zelfstandig bestaan (*subsistentia*), dat van geen ander persoon is, en waarvan de andere hun oorsprong hebben; alsook ten opzichte van de goddelijke werken die naar buiten uitgaan, en van Hem als van de eerste bron door de Zoon en de Heilige Geest worden afgeleid; als ten slotte ook ten opzichte van de orde die de H.Schrift overal gebruikt, voornamelijk wel in de formule van onze Doop, Matth. 28.

6. De karakteristieke en innerlijke eigenschap van de Vader, waardoor Hij van de Zoon en de H.Geest persoonlijk (*hupostatikoos*) onderscheiden wordt, is de *actieve generatie*. Want hoewel ook de *actieve Spiratie* voor de Vader past, is die toch zijn karakteristieke eigenschap niet, omdat ze Hem met de Zoon gemeen is.

Definitie der Generatio Activa.

7. *Deze actieve generatie* is dan de inwendige en persoonlijke handeling van God de Vader, waardoor Hij op een geestelijke en onuitsprekelijke wijze zijn Zoon, naar zijn beeld, van eeuwigheid uit zichzelf in hetzelfde wezen voortgebracht heeft, en hetzelfde oneindige wezen geheel, door diezelfde generatie aan hem heeft medegedeeld. De afzonderlijke leden van deze definitie moeten door ons nauwkeuriger worden uitgelegd en bewezen.

8. Wanneer wij deze inwendige en personele generatie een handeling van God de Vader noemen, stellen wij die tegenover de schepping en regering der dingen, die buiten God en zijn wezen uitgevoerd worden; ook stellen wij het

tegenover de inwendige en inblijvende essentiële handelingen Gods, zoals de eeuwige voorwetenschap van alle dingen, Hand. 15,18, onze eeuwige verkiezing. Ef. 1,4 de prognosis of de eeuwige voorbestemming van dat lam voor ons te offeren in de laatste tijden, 1 Petr. 1,20, enz. welke handelingen weliswaar inblijvend zijn en eeuwig, maar ze behoren tot het wezen en zijn aan de personen gemeen, omdat ze jegens de schepselen of tenminste ten opzichte van hen uitgevoerd worden; hoewel daarin ook een bijzondere en eigene wijze van handelen aangewezen kan worden.

Getuigenissen der Schrift.

9. Van deze generatie worden ons door de Schrift zeer veel getuigenissen aan de hand gedaan, zoals Ps. 2,7 *Gij zijt mijn Zoon, heden heb ik u gegeneerd*: Spr. 8,22 *Jehova bezat mij in het begin van zijn weg*, en 24. *Toen er nog geen afgronden waren, was ik uitgegaan of ontvangen*. Micha 5,1 *Zijn uitgang is van het begin, van de dagen der eeuwigheid*. Deswege wordt Hij genoemd *de eniggeboren Zoon van God*, en *wel eniggeboren van de Vader*, Joh. 1,14, alsook *Gods eigen Zoon*, Rom. 8,32, en geboren voor *alle schepsel (proototokos pasès ktiseoos)* Col. 1,15 en de Vader zijn eigen Vader, Joh. 5,18: Hetzelfde duiden ook hoewel figuurlijk, de namen Wijsheid, Woord, Beeld, charaktèr en apaugasma aan, die hem toegekend worden, Spr. 9, Joh. 1; Col. 1 en Hebr. 1 en zij wijzen zijn oorsprong en deze geboorte duidelijk aan.

De Eeuwigheid der Generatie.

10. Dezelfde getuigenissen tonen ook de eeuwigheid van deze generatie aan, en nog vele andere daarenboven, die voor de eeuwigheid van zijn zelfstandig bestaan worden bijgebracht; ja ook de natuur zelf van deze generatie vereist dit. Want daar men moet stellen dat zij niet minder dan God de Vader zelf, noodzakelijk vrij van alle verandering en verwisseling is, volgt daaruit dat zij ook geheel en al alle begin van tijd mist. Want de Vader kan niet zonder de Zoon gedacht worden.

11. Gelijk dan deze generatie alle begin van tijd mist, moet men ook noodzakelijk toegeven, dat zij evenzo alle einde mist; want de voornaamste eigenschap van de eeuwigheid is, dat zij tevens geheel is en zonder elk einde. In de daad (actu) is ze dus, gelijk alle geestelijke generatie, voortdurend, en in de uitwerking (effectu) altijd volkomen, gelijk de zon voortdurend en onophoudelijk zijn licht voortbrengt, zonder enig afnemen of toenemen ervan. Want anders zou er de verandering toegeschreven worden van God de Vader die begint te genereren, genereert en met genereren ophoudt. Vandaar ook dat de ouden niet ongerijmd die plaats Ps. 2 *Heden heb ik u gegeneerd*, van deze daad der generatie die eeuwig is en altijd dezelfde, hebben verstaan.

Deze Generatie is inwendig en geestelijk.

12. Wanneer wij zeggen dat diezelfde generatie *inwendig en geestelijk is, stellen wij ze tegenover het geboren worden van lichamen, bij welke het geborene uit de barenden naar buiten komt; wij stellen ze ook tegenover de meningen van verschillende ketteren, die hier zeker uitvloeien of afvloeien of verdeling van het goddelijk wezen verzonnen hebben*. Dit bewijst de identiteit van het goddelijk wezen in de Vader en de Zoon, welke wij een weinig hierna met onoverwonnen argumenten zullen bewijzen; alsook de gelijkenissen die in deze zaak door de H.Schrift worden voorgesteld, die in stelling 9 zijn uitgedrukt. Eindelijk bewijzen duidelijke plaatsen van de H.Schrift, dit; voornamelijk de gezegden van Christus, Joh. 10,30, waar Hij verzekert dat de macht van Hem en de Vader dezelfde is, en in vers 38 betuigt Hij dat de Vader in hem is, en hij in de Vader, en dat *de Vader die in Hem blijft, menoon, deze werken doet*, Joh. 1,10, hetgeen de Grieken emperichoorisis, en de Scholastieken wederzijds in elkander opgaan (mutua circumincessio) genoemd hebben.

Weerlegging der Arrianen.

13. Uit hetgeen hier gezegd is, wordt de kunstgreep der Arrianen gemakkelijk ontknoopt, waarmede zij de oude Vaders voorheen getracht hebben te verwarren; namelijk, of de Vader zijn Zoon willende gegeneerd heeft, dan wel onwillend. Dat niet gezegd kan worden dat Hij onwillend gegeneerd heeft, en ook niet willende, omdat de handelingen van de wil vrij zijn, en diensvolgens ook niet kunnen zijn. Want het ware en zekere antwoord is dit, dat God de Vader zijn Zoon gegeneerd heeft van nature; gelijk Hij goed, rechtvaardig en wijs is van zijn natuur, terwijl zijn wil namelijk deze generatie, gelijk ook zijn goedheid, rechtvaardigheid, wijsheid, altijd vergezelt en goedkeurt, maar daaraan niet voorafgaat en die niet voortbrengt, vandaar dat Hij ook de Zoon des welbehagens (eudokias), en zijner liefde (agapès autou) genoemd wordt. Matth. 17,5 en Col. 1,13.

De Generatie is mededeling van het gehele Wezen.

14. Dat echter de Vader door deze eeuwige generatie aan zijn Zoon zijn gehele wezen medegedeeld heeft, bewijst zijn gelijkheid met de Vader overtuigend, Joh. 5,18, waar gezegd wordt, dat hij zichzelf evangelijk, namelijk in zijn spreken *gemaakt heeft aan God*, en Phil. 2,6, dat hij *het geen roof geacht heeft Gode evangelijk te zijn*, Joh. 5,20. *De Vader heeft de Zoon lief, en toont hem alle dingen die Hij doet*, enz. *want, gelijk de Vader de doden opwekt en levend maakt, zo maakt ook de Zoon levend wie hij wil*, enz. *opdat allen de Zoon eren gelijk zij de Vader eren*. Dit bewijzen overtuigend mede andere duidelijke spreekwijzen, die de Schrift elders gebruikt, zoals Joh. 5,26. *Gelijk de Vader het leven heeft in zichzelf, zo heeft Hij ook de Zoon*

gegeven het leven te hebben in zichzelf, en Joh.10,30. *Ik en de Vader zijn een, namelijk in macht, en diensvolgens ook in goddelijk wezen, gelijk in vers 33 door de Joden zelf terecht wordt afgeleid, en Joh. 16,14. Die, namelijk de Heilige Geest, zal Mij verheerlijken, omdat Hij het uit het mijne zal nemen, en het u zal verkondigen; alles wat de Vader heeft is het mijne; daarom heb ik gezegd dat hij het uit het mijne nemen zal, en het u zal verkondigen.*

De Wijze van Generatie.

15. Over de wijze of vorm van deze generatie hebben de oude Vaders eertijds tegen de Arrianen en Samosatianen ook durven disputeren, en de meeste van hen, welke de Scholastieken mede gevolgd zijn, hebben gesteld, dat de Vader zijn Zoon gegeneerd heeft in hetzelfde wezen, wijl Hij zichzelf in zijn eeuwigheid en oneindigheid, op onuitsprekelijke wijze volkomen en volledig kent en aanschouwt; en gelijk onze geest, wanneer hij zichzelf door de reflexie denkt en verstaat, zeker beeld van zichzelf, hoewel noch volkomen noch onderscheiden bestaande, in zich vormt, dat God de Vader zo, daar Hij zichzelf op alleruitnemendste en goddelijke, en daardoor onuitsprekelijke wijze verstaat, een allervolkomendst en afzonderlijk bestaand beeld van zichzelf in zich heeft voortgebracht, en eeuwig voortbrengt; gelijk zij van gevoelen geweest zijn, dat door de wederzijdse liefde van de Vader en de Zoon de Heilige Geest van beide uitgaat.

Onderscheid tussen Generatie en Spiratie.

16. Vandaar ook dat zij tweërlei onderscheid tussen de generatie van de Zoon en het doen uitgaan van de H.Geest hebben opgemerkt: 1e dat voor een ware generatie slechts één actief beginsel vereist wordt, doch bij het doen uitgaan van de H.Geest stemmen twee personen onderling overeen. 2e dat voor een ware generatie vereist wordt de gelijkenis of het evenbeeld van hem die voortbrengt in hem die voortgebracht wordt; dit evenbeeld echter wordt in die werking van het verstand, niet in een natuurlijke werking van de wil gevonden.

Gelovige Belijdenis van Onwetendheid beter dan vermetel beweren.

17. Deze wijze van voortbrengen hebben zij opgemaakt uit de analogie van de menselijke geest, die vóór alle andere schepselen op het evenbeeld Gods betrekking heeft, en uit de betitelingen en namen, waarmede de H. Schrift de Zoon van God in het bijzonder aanduidt, wanneer zij hem namelijk de wijsheid Gods noemt, Spr. 8; 1 Cor. 1,24; logos of het woord Gods, Joh. 1,1; afschijnsel (apaugasma) van zijn heerlijkheid, en uitgedrukt beeld van zijn zelfstandigheid, Hebr. 1,3; alsook beeld van de onzienlijke God, Col. 1,15 enz. welke alle de gelovige geest hierheen als met de hand schijnen te leiden, hoewel van de H.Geest de naam kracht (dunamis) eerder dan liefde (agapè) gebruikt wordt, Luc. 1,35. Omdat echter de H.Schrift dat niet zo duidelijk en

onderscheiden verzekert, oordelen wij dat men aan een gelovige bekentenis van onwetendheid boven een vermetel beweren de voorkeur moet geven; en wij willen liever die dag afwachten waarop wij God zullen zien van aangezicht tot aangezicht en datgene wat wij hier ten dele weten volmaakt en volkomen zullen kennen.

De Zoon van God is zelf God.

18. Uit de grondslagen tevoren voorgesteld is het duidelijk of de Zoon van God terecht zelf God (autotheos) genoemd wordt of niet, hetgeen sommige Jezuiten na die smadende Genebrardus arglistig tegen Calvijn lasteren, terwijl toch Bellarminus hem verontschuldigt. Want wij beweren, dat de Zoon van God, wanneer ge op zijn Godheid of wezen in absoluten zin let, zowel is als terecht genoemd wordt autotheos (zelf God), gelijk Hij door sommige Vaders in dat opzicht zo genoemd wordt. Wanneer ge echter hetzelfde wezen beschouwt als in de Zoon onder een vaste en onderscheiden wijze van bestaan (huparxeos tropon) zelfstandig bestaande (subsistens), dat Hij dan God uit God is en licht uit licht, gelijk in het Niceense symbool bepaald is.

19. Hetgeen tot hiertoe over de persoon van de Vader gezegd is maakt ons ook de kennis van de Zoon van God duidelijk, omdat deze natuur ene is van verwanten, zodat ze tezamen zijn en gekend worden; doch om deze rechtzinnige leer tegen de oude en de hedendaagse Haeretici (Kettters) des te zekerder te bevestigen, moeten wij bovendien enige dingen aangaande Hem uitleggen.

Definitie van de tweede Persoon.

20. De zoon van God is dan de tweede Persoon van de Triniteit, van eeuwigheid door de Vader gegeneerd, van dezelfde goddelijkheid en hetzelfde wezen met de Vader, en toch van de Vader en de Heilige Geest door zijn karakteristieke eigenschappen werkelijk onderscheiden. Enige delen van deze definitie zijn uit het voorafgaande genoegzaam duidelijk; wat echter overvloediger bewijs nodig heeft, zal in het volgende worden voorgesteld.

21. Dit zal echter ter wille van de orde tot deze twee hoofden worden teruggebracht. Ten eerste zullen wij tegen de Samosatianen, Arrianen en Socinianen bewijzen, dat de Zoon van God met de Vader waarlijk wezensgelijk (homoonsios) is, dat is van eenzelfde wezen en goddelijkheid met de Vader, vervolgens tegen de Sabellianen en Servetianen, dat Hij toch een ware en van de Vader onderscheiden persoon is.

De zoon is wezensgelijk met de Vader.

22. Dat de Zoon van God aan God de Vader waarlijk en absoluut wezensgelijk (homoonsios) is wordt door de volgende twee onwrikbare fundamenten bewezen. Het eerste wordt genomen uit verschillende plaatsen van het Oude

Testament, in welke dezelfde dingen die van de ware en eeuwige God en Vader verstaan en verkondigd worden, tevens ook in het Nieuwe Testament van Jezus Christus Gods Zoon verzekerd worden verstaan en verkondigd te zijn; hetgeen op geen manier zou kunnen geschieden, als beide niet eenzelfde wezen en goddelijkheid hadden.

Bewijsplaatsen.

23. Uit vele dergelijke plaatsen brengen wij slechts deze drie naar voren. In Num. 14,22, Ps.95,8, Jes. 63,10 en elders wordt gezegd dat de ware Jehova en God van Israël in de woestijn door de Israëlieten verzocht is – terwijl Paulus in 1 Cor. 10,9 met duidelijke woorden zegt, dat Christus door hen in de woestijn verzocht is. In Ps. 102,26 wordt van de ware Jehova en God van David gezegd: *Gij Here hebt van het begin af de aarde gegrond, en de hemelen zijn het werk van uw handen; die zullen vergaan, maar Gij blijft dezelfde*, enz. Dezelfde Apostel betuigt duidelijk in Hebr. 1,10 dat deze woorden van de Zoon van God uitgesproken zijn. In Jes. 6 verschijnt de Heer aan de Profeet gezeten op de troon der heerlijkheid, en omringd door een kring van Cherubs, die hem zendt tot het volk van Israël, om tegen hun hardnekkigheid, de goddelijke gerichten aan te kondigen. Johannes verzekert echter in hfdst. 12,41 dat Jesaja dit gezegd heeft toen hij zijne heerlijkheid, namelijk die van Christus, zag en van hem getuigde.

Bewijs uit Goddelijke Namen, Eigenschappen, Werken en Eer

24. Het tweede fundament wordt genomen uit de gemeenschap van namen, eigenschappen, werken en goddelijke eer, die er is tussen de Zoon en de Vader als waar en eeuwig God.

25. Want aan wie absoluut en eenvoudig namen worden toegedeeld die Gode eigen zijn, eigenschappen die wezenlijk van God zijn, waarlijk goddelijke werken en een verering die alleen passend is voor God, die is waar, eeuwig en wezenlijk (coessentialis) God met de Vader.

26. De Major (eerste stelling) van deze sluitrede is uit zichzelf geloofwaardig (autopistos). Want daar er maar één God is, die zijn eer niet aan een ander geeft, en daar Hij zich door deze kentekenen (gnoorismata) van de schepselen en van de verzonnen goden overal onderscheidt, volgt noodzakelijk en onwederlegbaar dat hij aan wie dezelfde dingen als aan de Vader worden toegedend, van eenzelfde wezen en goddelijkheid is met de Vader. En de minor steunt op vele doorzichtige en krachtige plaatsen van de H.Schrift, uit welke de volgende voldoende zijn.

Goddelijke Namen.

27. De namen die Gode eigen zijn, en aan de Zoon of zonder beperking medegeedeeld worden, of met betitelingen van dien aard dat ze voor niemand

anders passen, zijn onder andere de volgende: De naam Jehova, Jer. 23,6 en *Hij zal genoemd worden de Heer onze gerechtigheid*. De naam God, zowel attributief, Joh. 1:1. *Het woord was God, alsook als onderwerp (subjective)*, Hand. 20,28. God heeft de Kerk vrijgekocht met zijn bloed zie ook Ps. 45,7 en 1 Tim. 3,16. Heer, Ps. 110:1. *De Heer heeft gezegd tot mijn Heer, alsook tezaamverbonden, Mijn Heer en mijn God*, Joh. 20,28. Hij wordt ook genoemd *de Onderzoeker van nieren en harten, Openb. 2,23. Koning der Koningen en Heer der Heeren*, Openb. 17,14 en 19,16. *Het Begin en het einde, de Alpha en de Omega, de eerste en de laatste*. Alsook door Paulus *God boven alles te prijzen in der eeuwigheid*, Rom. 9,5. *De Heer der heerlijkheid*, 1 Cor. 2,8. *Die grote God, Tit. 2,13 en eindelijk door Johannes de ware God en het eeuwig leven*, 1 Joh. 5,20 enz.

Goddelijke eigenschappen.

28. De wezenlijke eigenschappen van God worden aan de Zoon ook overal in de Schriften medegeedeeld, als daar zijn Eeuwigheid, Joh. 17,5. *Verheerlijk mij, Vader, bij uzelf, met die heerlijkheid die ik bij u had, eer de wereld was*, en Col. 1,17 *Hijzelf is vóór alle dingen*. Meer over deze eigenschap in Stelling 9. Oneindigheid en alomtegenwoordigheid, Matth.18,20. *Waar twee of drie in mijn naam vergaderd zijn, daar ben ik in het midden van hen*, en hfdst.28,20. *Ik ben met u lieden al de dagen tot aan de voleinding der wereld*. Zo sprak Hij, Joh. 3,13 op de aarde met Nicodemus, en toch was *Hij in de hemel. Alwetendheid, zelfs van de gedachten der mensen* Joh. 2,24 *Christus betrouwde hun zichzelf niet, omdat hij hen allen kende*, en 21,17 *Heer, gij weet alle dingen, gij weet dat ik u liefheb*. Almacht. Joh. 10,29 *Mijn Vader is meer, of machtiger, dan allen enz. Ik en de Vader zijn één*. Zo wordt hem in Phil. 3,21 de krachtwerking toegeschreven, *waardoor hij zichzelf alle dingen kan onderwerpen*. Een dergelijke eigenschap is ook de onveranderlijkheid, Hebr. 1,12 *Gij zijt dezelfde, en uwe jaren houden niet op*, en Hebr. 13,8 *Christus Jezus is gisteren en heden dezelfde en tot in eeuwigheid*.

Goddelijke Werken.

29. De werken die Gode eigen zijn, worden ook overal aan de Zoon toegedend. Zoals daar is de schepping der wereld, Joh. 1,3 *Alle dingen zijn door hem gemaakt*, enz. Col. 1,16. *Door hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen zijn en die op de aarde zijn, de zichtbare en de onzichtbare*. De onderhouding van alle geschapen dingen, Col. 1,17. *Alle dingen bestaan door hem*. Hebr. 1,3. *Hij draagt alle dingen door het woord zijner kracht*. Een dergelijk werk is de opwekking der doden, Joh. 5,21. *Gelijk de Vader de doden opwekt en levend maakt, zo maakt ook de Zoon levend wie hij wil*, en Joh. 6,40. *Ik zal ze opwekken ten uitersten dage*. Alsook het zenden van de

H.Geest, Joh. 16,7, en het voltrekken van vele andere goddelijke wonderen. Marc 16,20, enz. Zodanige zijn ook onze heiligmaking en verheerlijking, welke aan Christus overal in de Schriften worden toegeschreven, en op andere plaatsen toch als Gode eigen worden gehandhaafd.

Goddelijke verering.

30. Ten slotte wordt een verering die Gode eigen is en bijzonder toekomt, ook aan de Zoon, niet minder dan aan de Vader, overal toegebracht. Zoals aanbedding en aanroeping, Hand. 7,59. *Zij hebben dus Stefanus gestenigd die aanriep en zeide: Heer Jezus ontvang mijn geest*, en Hand. 9,14 zegt Ananias van Saulus: *Hij heeft macht ontvangen allen te binden, die uw naam aanroepen*. Zo roept Paulus hem overal aan het begin en einde van zijn brieven aan, en brengt Hem dezelfde lof en dank toe als de Vader, hetgeen ook de Heiligen in de hemel doen. Openb. 5,12 enz. Zo worden wij ook gedoopt *in de naam des Zoons*, gelijk in de naam des Vaders en des Heiligen Geestes. Matth. 28. Wij geloven in Hem, Joh. 14,1. *Gijlieden gelooft in God, gelooft ook in Mij*. Wij hopen op Hem, 1 Cor. 15,19. *Wanneer wij alleen in dit leven op Christus hopen, zijn wij de ellendigste van alle mensen*. Ja zelfs allen zijn gehouden *de Zoon te eren, gelijk zij de Vader eren, Joh. 5,23*.

Conclusie

31. Hetgeen tot hiertoe door ons is voorgesteld, bewijst voor de conscientien van al diegenen, die ernstig begeren hun geloof aan het woord Gods te onderwerpen, onoverwonnen, dat dit fundamentele artikel van ons geloof zeker en vast is. Nu rest nog dat wij kort tegen de Sabellianen en Servetianen bewijzen, dat de Zoon van God een ware en van de Vader verschillende persoon is.

Bewijs dat de Zoon een Persoon is.

32. Dat Hij een waar persoon is, tonen die hoedanigheden, die in een waar persoon vereist worden, want Hij is een afzonderlijke (individueum) die door zichzelf bestaat, *omdat Hij is voor dat Abraham was*, Joh. 8,58; Hij leeft, *want de Vader heeft hem gegeven het leven te hebben in zichzelf*, Joh. 5,26; Hij heeft verstand, *want Hij weet alle dingen*, Joh. 21,17. Hij wil, *want de Zoon maakt levend wie Hij wil*, Joh. 5,21. Hij heeft het vermogen te handelen, *want Hij heeft de macht zijn leven af te leggen en het wederom te nemen*, Joh. 10,18. Hij werkt, *want wat de Vader doet, dat doet de Zoon desgelijks*, Joh. 5,19.

33. En dat Hij inderdaad een van de Vader verschillend persoon is, bewijzen al die plaatsen, die boven door ons aangehaald zijn, ook duidelijk, en bovendien die welke betuigen dat Hij bij God is, in de schoot van de Vader, de Zoon van God. gezonden door de Vader, een ander getuige dan de Vader, dat Hij de Geest van de vader zendt, het uitgedrukte beeld des Vaders is, alsook

die waarin gezegd wordt dat de Vader door de Zoon alle dingen geschapen heeft, en in hem en door Hem ons uitverkoren heeft, ons in hem verzoend heeft, en zeer vele dergelijke, die de lezer van de H.Schriften overal tegenkomt, en die een duidelijk onderscheid aanwijzen.

Slotconclusie.

34. Wij concluderen dus tegen kettters van allerlei soort, nieuwe en oude, die op deze hoeksteen gevallen zijn, waarop het gehele huis gefundeerd en gevestigd is, dat Jezus Christus, Gods eniggeboren Zoon, met de Vader een en eeuwig God is, die in hetzelfde goddelijke wezen door een verschillende wijze van bestaan (huparxeos tropon) zelfstandig bestaat, wien met de Vader en de H.Geest zij eer en heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen.

Hoofdstuk IX

Antonius Thysius

OVER DE PERSOON VAN DE HEILIGE GEEST

Stelling 1. Daar wij over de drie personen van de Godheid, eerst gezamenlijk, daarna afzonderlijk over de Vader en de Zoon gehandeld hebben, volgt nu dat wij in onze uiteenzetting (suzètèsis) evenzo over de *Heilige Geest* handelen.

Het Woord Geest.

2. Hoewel het woord *Geest* van het begrip van een schepsel geheel vrijgehouden moet worden, zal het toch niet ondienstig zijn het gewoon te verklaren, wegens zekere analogie welke het schepsel met God heeft. Roeach, pneuma, spiritus, betekent dan eigenlijk een geblaas, en dus een fijn en krachtig wezen, hetzij dat de wind is, *Gen. 8,1, Joh. 3,8* of de adem van een levend wezen, *Jes. 2,22*, en vandaar overdrachtelijk de geest van de mens, *Pred. 12,7, Luc. 23,46, 1 Cor. 2,11*, en een engel, *Hebr. 1,7,14*, alsook de kracht van het schepsel, de aandoening, en de heftige beweging, *Hag. 1,14*.

3. Vervolgens met passende analogie op God overgebracht betekent het of het goddelijk wezen onbeperkt en gemeenschappelijk genomen, *Joh. 4,24*, en het eigenaardige van het wezen, de kracht, en de macht die in God zetelt, dan wel tot de schepselen uitgegaan is, of betrekking hebbend op de derde onder de goddelijke personen; de Geest Gods, *Gen. 1,2, 1 Cor. 2,11* en des Heeren, *Jes. 61,1*. en Adem des almachtigen, *Job 33,4*, en dan, rekening houdende met God die blaast (spirans), Spiritus, (Geest, wind). Namelijk door

God uitgeblazen (Spiratus) wordt genoemd, als ook Heilige Geest, Jes. 63,10 en *Heilige Geest van God*, Ef. 4,30, naar natuur, ambt en uitwerking; en vandaar verkrijgen ook de nieuwe en wedergeboren mens, de nieuwe en heilige bewegingen ook de naam geest, Joh. 3,6. Maar hier nemen wij het in de betekenis met betrekking tot de goddelijke dingen.

Definitie van de Heilige Geest.

4. De Geest van God of de Heilige Geest is dan de derde zelfstandige (Hypostasis), dat is, persoon van de Godheid of van de Hoogheilige ongedeelde Triniteit, die van God de Vader en de Zoon door een onuitsprekelijke spiratie, zonder enige moeite van eeuwigheid uitgaat; en dus van de afzonderlijke persoon van die beide onderscheiden, en door eenheid en gemeenschap van wezen verbonden.

De Heilige Geest is een Persoon.

5. Dat Hij een *Hypostasis* of persoon, en wel een *goddelijke* is, bewijst en overtuigt de definitie van een persoon, en alle persoonlijke dingen. Zoals wezenlijkheid (substantia), daar Hij de auteur is van alle wezen en leven. *Zend uw Geest uit, en zij worden geschapen*, Ps. 104, 30. Verstand. *Hij onderzoekt en kent de diepten Gods*, 1 Cor. 2,10. Wil. *Hij deelt aan een ieder uit gelijk Hij wil*, 1 Cor. 12,11. Macht, handelingen en uitwerkingen, zoals de schepping, herschepping, heiligmaking, enz. 1 Cor. 12,11. Alsook dat Hij van Christus getuigt, Christus verheerlijkt, de Apostelen leert, en in alle waarheid leidt, troost, het toekomende hun bekend maakt, de wereld overtuigt, enz. *Joh. hfdst. 14,15,16*. En ook hetgeen in zijn omgeving gebeurt, zoals dat Hij onder de gedaante van een duif, de wind, en tongen van vuur verschenen is. *Matth. 3,16, Hand. 2,4*, dat Hij tot toorn verwekt wordt. *Jes. 63,10*, bedroefd wordt. *Ef. 4,30*, zonde en lastering tegen Hem bedreven wordt. *Matth. 12* en andere dingen die aan een persoon eigen zijn, met Hem verbonden worden.

Een afzonderlijk persoon

6. *Ja Hij is ook een persoon onderscheiden van de Vader en de Zoon. Want Hij is niet de Vader of de Zoon, maar een ander dan de Vader en de Zoon*, Joh. 14,16. Ik zal de Vader vragen, en Hij zal u een andere Trooster geven. *Zij zenden, Hij komt*, Joh. 15,26. *Wanneer echter die Trooster zal gekomen zijn, die Ik zenden zal van de Vader*. Ongetwijfeld zijn de Vader en de Zoon die zendt, en Hij die komt, verschillende personen. En zo dikwijls als de H.Schrift de gehele Triniteit uitdrukt, stelt zij de Heilige Geest voor als een van de Vader en de Zoon onderscheiden persoon, *Matth. 3:1 en 28,19,7*.

7. Hij is onder de goddelijke personen de derde, *Matth. 28,19*, niet door verschil van natuur, of ongelijkheid van majesteit, maar in orde van bestaan, vandaar ook dat Hij de Derde persoon genoemd wordt.

Wijze van Bestaan. Spiratio.

8. *De wijze van bestaan* (Modus huparxeos) van de H.Geest die hem met de Zoon gemeen is, bestaat in de mededeling van het goddelijke wezen, en het deelgenootschap daaraan, niet voor een deel, door zekere verdeling (want de goddelijke natuur is niet gedeeld), maar door gemeenschap van het ene en gehele wezen, en dat niet in de tijd (want de maker van de tijd is zonder tijd (achronos) en buiten de tijd), maar van eeuwigheid, en diensvolgens weet zij niet van de delen van de tijd, en zo kan niet gezegd worden dat ze geschieden zal, of geschiedt, of geschied is. Vandaar dat hetzij deze werking in de tegenwoordige tijd uitgedrukt wordt, zoals wanneer gezegd wordt dat Hij van de Vader uitgaat, hetzij in de verleden tijd, zoals wanneer Hij uitgeblazen (spiratus) geheten wordt, dit te verstaan is zonder betrekking op de delen van de tijd.

9. De bijzondere wijze die zijn zelfstandig bestaan uitmaakt, en waardoor Hij van de Vader en de Zoon onderscheiden wordt, bestaat in het blazen (spiratio) van God en het daaraan beantwoordende uitgaan. Want gelijk Hij door te blazen voortgebracht wordt, zo bestaat Hij door het uitgaan (emanando); hetgeen ook het woord Spiritus, dat eigenlijk zegt: uitgaan, namelijk van iemand, die blaast, bewijst.

Hoe het Uitgaan te verstaan is.

10. Voorts moet het woord uitgaan niet opgevat worden naar het uitvloeien van kracht en werking van God, voorzover de werken van God uitgaan van de werkende, — of volgens een inwendige en inblijvende handeling in het wezen Gods, die echter doelt op een voorwerp buiten God, zoals de besluiten Gods van God zijn en uitgaan; maar volgens een handeling Gods naar binnen (ad intra, gelijk de scholen zeggen), dat is, waardoor God zo handelt in zijn wezen, dat de reflex op zichzelf door mededeling van het goddelijk wezen de werkelijke relatie daarstelt.

11. Toch moet ze ook niet zo verstaan worden, als ze ook gemeenschappelijk de Zoon kan toekomen, aan wie ter oorzaak van het persoonlijk bestaan afzonderlijk van de Vader, ook uitgaan (exodos) *van de dagen der eeuwigheid, en ten opzichte van de zending, en het komen in het vlees, uitgang (exeleusis)* van de Vader wordt toegeschreven, *Micha 5,1, Joh. 16,27,28*, — maar zoals in het bijzonder aan de Heilige Geest *processio, ekporeusis, uitgang* van de Vader wordt toegeschreven in de Heilige Schriften, als een persoonlijke karakteristieke eigenschap, *Joh. 15,26*.

12. Die belangrijke plaats echter waar gezegd wordt, *Die Geest der waarheid, die van de Vader uitgaat*, Joh. 15,26, hebben wel alle ouden van de eeuwige uitgang van de Heilige Geest verstaan, doch enige van de nieuweren

van die welke in de tijd geschiedt, van de inwerking (energeia) en werking; maar wij omvatten beide handelingen, en wel de eerste primair, de laatste secundair.

Generatie en Spiratie. Niet vermetel te bepalen.

13. De onderscheiding tussen generatie en spiratie, geboortig zijn en uitgaan, wordt uit de benaming en de zaak zelf, van de menselijke (waarvan de woorden en begrippen ontleend zijn) op de goddelijke dingen betrokken, enigerwijze duidelijk. De eerste is van de Vader en de Zoon, de laatste van de mond, waarin toch de innerlijke kracht der ziel zich naar buiten openbaart. Vandaar ook dat hij *Geest des monds en der lippen Gods* geheten wordt, Ps. 33,6, Jes. 11,4.

14. Maar daar deze dingen, die namelijk figuurlijk en zoals een mens ze ondergaat (anthroopopathoos) gezegd zijn, Gode passend (theoprepoos) te verstaan zijn, hebben zeer velen van de ouden en nieuweren gesteld, dat gelijk de Zoon geboren is op de wijze van het verstand (want hij wordt de Wijsheid en het Woord (logos) Gods genoemd, Spr. 8 en Joh. 1) zo ook de Geest uitgegaan is op de wijze van de wil, der liefde, ja der kracht. Vandaar dan ook dat de Heilige Geest en de kracht van de Allerhoogste onderling verwisseld worden, Luc. 1,35, Matth. 12,28 vergeleken met Lucas 11,20. Voor ons is voldoende, dat door die verschillende woorden en begrippen de onderscheiding van het voortbrengen der goddelijke personen hoe die dan ook zij, aangeduid wordt; en wij wagen het niet, onuitsprekelijke dingen vermetel te bepalen.

Dat de H.Geest ook van de Zoon uitgaat, Filioque.

15. Voorzeker wordt de Heilige Geest van de Zoon afzonderlijk onderscheiden, omdat de Zoon alleen maar uit de Vader is, de Heilige Geest echter gezamenlijk van de Vader en de Zoon. Hierover is er een ernstig en langdurig geschil geweest tussen de Oosterse en Westerse Kerk, daar de eerste beweerde dat Hij alleen van de Vader uitging, de laatste van beide, namelijk de Vader en de Zoon.

16. En dat Hij van beide uitgaat, vereist de eenheid van wezen in die beide personen die tevoren in het oog gehouden moeten worden, daar ze anders omvergeworpen wordt. Want wanneer het uitgaan van de Vader beschouwd wordt zonder het uitgaan van de Zoon, is het noodzakelijk een wezen van de Zoon afgescheiden van dat van de Vader te stellen. Ja zowaar ook de personele orde in de personen, die anders opgeheven wordt, en de H.Geest zal niet meer de derde persoon zijn, maar zal in gelijke orde en op een lijn met de Zoon geplaatst worden, en als het ware tegen hem over gesteld worden. Ten slotte wijl de innerlijke relatie en betrekking dit vereist, die er anders tussen

de Zoon en de Heilige Geest in het geheel niet zijn zal.

17. En dit is tegen de begrenzing van de H.Schriften. Want Hij wordt niet slechts van de Vader, Mat. 10,20 en de Geest van God, de Vader, maar ook duidelijk van de Zoon, Gal. 4,6, en van de Zoon van God, en van Christus, Rom. 8,9, en van Jezus Christus, en van de Heer, Phil.1,19, 1 Petr.1,11 geheten. Ja Hij ontvangt niet van de Vader alleen, maar ook van de Zoon wat Hij anderen leert, Joh. 16,14,15, en wel door eeuwige mededeling en manifestatie in de tijd.

18. Daarbij wordt juist het recht om hem te zenden, en het zenden en geven en uitgieten, en wat daarmede samenhangt, ook aan de Zoon toegekend. Ja Hij heeft zelfs de Apostelen met de handeling van het op hen blazen de Heilige Geest toegebracht *Joh. 20,22*. Want hoewel de zending van de Heilige Geest in de tijd niet hetzelfde is als die eeuwige uitgang, heeft ze toch de grondslagen in de oorsprong en de orde der personen. Want de Vader wordt deswege door niemand gezonden, omdat Hij van niemand is, maar van zichzelf; de Zoon wordt door de Vader gezonden, omdat Hij van de Vader is; en evenzo de Heilige Geest door beide, omdat Hij van beide is. Dat echter elders gezegd wordt, dat ook de Zoon door de Heilige Geest gezonden wordt, Jes. 61,1, Luc. 4,18, dat moet niet van hem als Zoon, maar ten opzichte van de menselijke natuur, zoals ook de zalving, verstaan worden.

Formuleringen ter bijlegging van het geschil.

19. Maar om dit geschil tussen de Grieken en Latijnen te matigen en bij te leggen, hebben sommigen, niet onpassend, volgens de spreekwijze van enige ouden gezegd, dat de Vader door de Zoon de Heilige Geest uitblaast (spirare), en dat de H.Geest van de Vader door de Zoon uitgaat. Want door die wijze van spreken wordt aangeduid, dat Hij van beide is, en de wijze van zelfstandig bestaan wordt erbij aangeduid; namelijk dat Hij middellijk en ondergeschikt van de Vader door de Zoon uitgaat; waardoor ook niet wordt opgeheven de spiratie en uitgang van de Heilige Geest van de Grieken uit één beginsel, en dat zelfs het persoonlijke van de Vader, wegens het vooropgaan van de oorsprong en de orde in de Vader en de betrekking tot en ondergeschikking van de Geest aan de Zoon wordt vastgesteld, *Joh. 15,26 en 16,14,15*.

20. Uit de aard van de oorsprong echter, de wijze van relatie en de orde die de Heilige Geest met betrekking tot de Vader en de Zoon heeft, ontstaat deze eigenschap, dat gelijk de Heilige Geest alles heeft van de Vader en de Zoon, of van de Vader door de Zoon, en diensvolgens evenzo handelt en werkt, dat Hij insgelijks alles door de Zoon tot de Vader terugbrengt. En in dit opzicht is er zekere uitnemendheid en waardigheid (exochè en axioosis)

slechts van de Vader en de Zoon jegens de H. Geest, welke beslist alleen van oorsprong en orde is.

21. En nu, gelijk hieruit ontstaat de zeer wijze, en allermeeft met de oorsprong en de orde der personen overeenkomende wonderlijk aangename oeconomie of bedeling van dit stilzwijgend goddelijk beleid in het werk der verlossing zo ook het werk en ambt van de Heilige Geest; in die mate dat, gelijk de Vader de plaats van de vertoornde en te verzoenen God, en van de bron van onze verlossing, de Zoon die van de verlosser en verzoener, zo neemt de Heilige Geest de plaats, de taak en het ambt van toepasser van de verdienste en de weldaad verkregen door de Zoon, namelijk van onze verlichter en heiligmaker, — en Hij oefent dat uit. Door beide echter, èn door die orde van handelen, èn door het werk van ons te verlossen, wordt de Heilige Geest bovendien van de Vader en de Zoon onderscheiden.

De Heilige Geest van een wezen met de Vader en de Zoon.

22. Gelijk dan uit deze dingen het onderscheid van de Heilige Geest met de Vader en de Zoon blijkt, namelijk in de werken, zowel die inblijven als die naar buiten uitgaan, die allermeeft zichtbaar zijn in dat heerlijke werk van onze verlossing, zo wordt ook uit dezelfde dingen overtuigend bewezen, dat Hij van hetzelfde wezen (homousios) is met de Vader en de Zoon. Maar wegens de geestbestrijders (pneumatomachoi), die zijn goddelijkheid ontkennen, zullen wij het volgende overvloediger bewijs daarvan beginnen. Iemand op wie de naam, de eigenschappen, de werken, de heerschappij, de verering en de eer van toepassing is, die Gode eigen zijn, die is waar God. Maar dit alles past voor de Heilige Geest. Dus enz.

De heilige Geest draagt de Naam van God.

23. En wel *de naam van God*: zo wordt *de Geest des Heeren* die door David gesproken heeft, weldra uitleggend *de God van Israël* genoemd, 2 Sam. 23,1,2. Zie Ananias, die tegen de Heilige Geest, en tegen God, naar kort daarop gezegd wordt, gelogen heeft, Hand. 5,3,4. Wij worden een tempel Gods, en van de Heilige Geest genoemd, 1 Cor. 3,16 en 6,19,20. Ja Hij wordt met die naam Gode eigen, die met het woord Heere weergegeven wordt, genoemd, Jes. 6,9 vergeleken met Hand. 28,25,26. *Want van de Heere Zebaoth die daar spreekt*, wordt hier verklaard dat Hij de Heilige Geest is.

Goddelijke Eigenschappen.

24. *De eigenschappen*, zoals eeuwigheid, volgens dat zeggen, *Hij heeft zich Gode opgeofferd door de eeuwige Geest*, Hebr. 9,14. Overalteenwoordigheid, *Waar zal ik heengaan voor uw Geest*, Ps. 139,7. Ja *Hij woont in de gelovigen*, 1 Cor. 3,16 en 6,19. Alwetendheid, *God heeft het ons geopenbaard door zijn Geest, want de Geest onderzoekt alle dingen, ook de diepten*

Gods, 1 Cor. 2,10. Vandaar dat Hij ook de toekomstige dingen aankondigt. Joh. 16,13. Door Hem hebben de Profeten gesproken, 1 Petr. 1,11. 2 Petr. 1,21.

25. Evenzo een geheel vrije wil en almacht. Zo zegt de Apostel, nadat hij de verschillende en heerlijke gaven van God vermeld heeft, die niemand geven kan dan God alleen, als daar zijn de genade der gezondmakingen, der profetie, der wijsheid enz. *Al deze dingen werkt dezelfde Geest, delende aan ieder gelijk Hij wil*, 1 Cor. 12,8,9,11. Want waar hij de Heilige Geest als begiftiger onderscheiden heeft van de geschonken gaven, stelt hij het begiftigen in zijn zeer vrije wil en macht, en verklaart dat ze van zijn kracht voortkomen.

Goddelijke Werken.

26. Dan werken; zoals van Schepping en Onderhouding, volgens dat gezegde: *De Geest des Heeren heeft mij gemaakt, en de adem van de almachtige heeft mij levend gemaakt*, Job 33,4. *Van verlossing, want Hij heeft het ontvangen van Christus bewerkt*, Luc. 1,35. *Matth. 1,18,20, zalft Hem, rust op Hem, zendt Hem*, Jes. 61,1,2; *Luc. 4,18*. Christus doet wonderen door Hem, *Matth. 12,28*. Hij verlicht mensen die in duisternis zitten, wederbaart, vernieuwt, herschept, heiligt, maakt geestelijk, redt, wekt op uit de doden, Joh. 3,5,8; Tit. 3,5; 2 Cor. 3,18; Rom. 8,11.

Goddelijke eer.

27. Ten slotte verering en eer die alleen aan God verschuldigd is: zoals wanneer hem geloof en de verering der aanroeping wordt toegebracht, Mat. 28,19, 2 Cor. 13,13, Openb. 1,4; en van de andere zijde wordt van de zonde tegen Hem begaan uitgesproken, *Alle zonde en lastering zal de mensen gegeven worden, maar de lastering van de Heilige Geest zal hier of in de toekomstige eeuw niet vergeven worden*, Mat. 12,32, waarmede de zonde tegen de Heilige Geest niet zo zeer gelijkgesteld wordt met die welke begaan is tegen de Vader en de Zoon, als wel, in zeker opzicht tot ons, zelfs voor ernstiger gehouden wordt, en onvergefelijk verklaard wordt; hetgeen in geen geval zou kunnen geschieden, als Hij niet van gelijke natuur en majesteit met de Vader en de Zoon was.

Conclusie.

28. Uit al deze dingen blijkt duidelijk, en concluderen wij, dat de Heilige Geest mei de Vader en de Zoon gelijk van wezen (homousios) is. Voorzeker is Hij zo in God, uit God en van God, dat Hij God is.

Ketterijen.

29. En dit is de Orthodoxe leer van de Heilige Geest, waartegen als ketterijen ingaan: 1e die van Macedonius, die stelde dat de Heilige Geest een schepsel, een dienaar van de Zoon was, en in deze onze eeuw van Campanus,

en zijn volgelingen. Alsook van alle Antitrinitariers, die juist geestbestrijders (pneumatomachoi) zijn, en ontkennen dat de Heilige Geest een onderscheiden persoon in God is, en razen dat daarmede òf de Vader, òf diens kracht, gave en heilige bewegingen, en de kracht van de wedergeboren mens alleen maar aangeduid wordt. Ten slotte de goddeloosheid van diegenen, die lasteren dat daarmede een bijzondere wijze van openbaring aangegeven wordt, gelijk bijna alle Libertijnen.

H o o f d s t u k X

Johannes Polyander

OVER DE SCHEPPING DER WERELD

Stelling 1. Het werk van God de Allerhoogste en Allergrootste, over wie wij tot hiertoe gesproken hebben, zowel met het oog op Zijn wezen als op de personen, — dat in orde het eerste is, is de schepping der wereld.

Begripsbepaling.

2. Wij nemen wereld hier in eigenlijken zin voor dat gehele samenstel, dat de Heilige Schrift, het naar zijn delen beschrijvende, de hemel, de aarde, de zee en al wat daarin is noemt, Exod. 20,11.
3. Onder de schepping der wereld verstaan wij het voortbrengen ervan uit niets door Gods almachtige kracht alleen geschied. Vandaar dat zowel in de Heilige Schrift als in het Apostolisch Symbool de Schepper van hemel en aarde met de betiteling van God de almachtige wordt aangeduid.
4. Deze zijn almacht heeft God in de dingen die door hem geschapen zijn op tweeeërlei wijze aan de dag gelegd: òf onmiddellijk voorzover hij de natuur van sommige dingen geheel uit niets heeft voortgebracht, zoals de aarde het water, de Engelen en de zielen van onze eerste voorouders; òf middellijk, in zover hij enige dingen uit tevoren bestaande ruwe stof heeft gevormd, zoals de planten der aarde, het lichaam van Adam, en de redeloze dieren.

Definitie van scheppen.

5. Vandaar dat wij de schepping der wereld definieren als de uitwendige daad van de almachtige God, aan de schepselen onmededeelbaar, waardoor Hij door zichzelf, en naar zijn geheel vrijen wil, door niemand anders bewogen, de hemel en de aarde in het begin van de tijd uit niets geschapen heeft, en de afzonderlijke dingen die Hij uit de eerste materie wilde vormen, in hun orde,

binnen de ruimte van zes dagen heeft daargesteld om de roem van zijn onmetelijke wijsheid, macht en goedheid aan zijn schepselen, voornamelijk aan de redelijke, openbaar te maken, en hen te nodigen tot de verheerlijking van zijn naam.

6. Door deze onze definitie maken wij de almachtige God, één in wezen, drievoudig in personen, tot bewerkende oorzaak der wereld, steunende op deze getuigenissen van de Heilige Schrift, Gen. 1, Ps. 33,6, Job 33,4 en dergelijke.

Dwaling van Arrianen en Dulianen.

7. Dienaangaande zijn de Arrianen en Dulianen eertijds met recht veroordeeld, omdat zij gesteld hebben, dat de wereld door Christus gemaakt is als door een instrument van de Vader. Want in een gemeenschappelijk werk dat alleen uit de macht Gods voortvloeit, is de ene persoon de gelijke van de andere.

Drie personen bij de Schepping.

8. Wij schrijven dit werk der schepping aan God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest gemeenschappelijk toe, daar toch alle werken Gods die uitgaande (ad extra) genoemd worden, ongedeeld zijn, al is het ook dat er, evenals in de overige, zo ook in het werk der schepping een verschillende wijze en orde van werken op te merken is.
9. Want de Vader heeft van zichzelf door de Zoon en de Heilige Geest de wereld geschapen, de Zoon vanwege de Vader door de Geest, en deze vanwege de Vader en de Zoon, gelijk blijkt uit deze Schriftuurplaatsen: Gen. 1, Job 33,4, Joh. 1,2,3; 1 Cor. 8,6; Col. 1,15 enz.
10. Vandaar dat de schepping der wereld nu eens afzonderlijk aan God de Vader, 1 Cor. 8,6, de Zoon, Job. 1,3, Col. 1,16, Hebr. 1,2,10, de Heilige Geest; Joh. 33,4, dan weer gezamenlijk, of aan de Vader en de Zoon, zoals 1 Cor. 8,6, of aan de drie personen tegelijk toegekend wordt, zoals Gen. 1, Ps. 33,6.

Bizonder een werk van de Vader.

11. Overigens, gelijk van God de Vader gezegd wordt dat Hij zichzelf op bijzondere wijze in de schepping der wereld geopenbaard heeft, te weten in Gen. 1,26 door deze rede van Hem tot de Zoon en de Heilige Geest, *Laat ons mensen maken naar ons beeld*, — zo wordt in zeer veel plaatsen van de Heilige Schrift, gelijk in het Apostolisch symbool, de schepping van hemel en aarde Hem bij uitstek ('kat'exochèn) en bijzonder toegekend.
12. En dit gaat ook niet in tegen andere getuigenissen van de Heilige Schrift, in welke de schepping aan de drie goddelijke personen gemeenschappelijk wordt toegeschreven. Want nergens wordt alleen God de Vader, met uit-

sluiting van de Zoon en de Heilige Geest, de Schepper genoemd. En hoezeer de uitgaande daden van God aan de Triniteit gemeenschappelijk zijn, zij kunnen toch tot een persoon in het bijzonder teruggebracht worden, of wegens de voorrang van de handelende oorzaak, gelijk de schepping aan de Vader, of bovendien wegens de bijzondere inrichting (oikonomia) of goddelijke toedeling, zoals de verlossing aan de Zoon, of om het naastbijzijnde en onmiddellijke beginsel van handelen in ons, zoals de heiligmaking aan de Heilige Geest.

13. Wij beweren dat deze schepping het werk van God alleen is, omdat Hij door zijn machtwoord alleen, zonder enige dienst van anderen, en zonder voorbeelden van elders bijgebracht, geschapen heeft, getuige Mozes, Gen. 1,3 *God zeide, er zij licht, en er was licht.* En David, Ps. 33,9 *God sprak en het was er, God gebod, en alle dingen waren geschapen.* Hierop terugziende zegt Jesaja hfdst. 40,13. *Wie heeft de Geest des Heren bijgestaan? Of wie is Zijn raadsman geweest?*

Het scheppen onmededeelbaar.

14. Op de vraag, *of het scheppen der wereld geheel onmededeelbaar is aan de schepselen*, antwoorden wij niet weifelend, gelijk zeer vele Scholastieken doen, maar bevestigend, dat het scheppen der wereld de schepselen geheel onmededeelbaar is, voor deze onze bewering zullen wij drie belangrijke redenen aanvoeren.

15. De eerste daarvan is, dat het scheppen der wereld een handeling is van een oneindige macht, en diensvolgens evenmin aan eindige schepselen kon worden medegedeeld als de oneindige macht Gods.

16. De tweede is dat geen enkel schepsel in deze handeling met zijn schepper heeft kunnen samengaan, noch als voornaamste oorzaak, noch als instrumentele. Niet als voornaamste, omdat geen schepsel gelijk met zijn schepper werken kan. Ook niet als instrumentele, omdat er bij een schepping uit niets, niets is waarin een instrument bezig is.

17. De derde is, omdat de Heilige Schrift zeer dikwijls uit de schepping der wereld bewijst, dat de Vader, de Zoon, en de Heilige Geest, die enige en ware God, van de verzonnen goden onderscheiden is, zoals Jes. 40, Jer. 10, Joh. 1, Hebr. 1,2.

Aandrijvende oorzaak der Schepping.

18. De voorafgaande (prohègoumenè) aandrijvende oorzaak van de schepping der wereld is de hoogste goedheid Gods, waardoor Hij ertoe bewogen is zichzelf als het hoogste goed aan de dingen door hem te scheppen mede te delen en te openbaren. Hierover spreekt Augustinus als volgt in zijn Enchiridion, Hfdst. 9: *Het is een Christen genoeg niets anders als oorzaak der geschapen dingen te geloven, dan de goedheid van de Schepper.*

19. Deze goedheid Gods prijst de Psalmist in verschillende Psalmen, maar voornamelijk Ps. 8, 104 en 136, waar deze slotzin enige malen herhaald wordt: *Prijst den Heer, omdat Hij goed is.*

Besturende en uitvoerende oorzaak.

20. De besturende oorzaak van dezelfde schepping is de wijsheid Gods; de uitvoerende zijn oneindige macht. De laatste wordt opgemerkt uit het nieuw ontstaan der dingen, de eerste uit de nauwkeurige rangschikking en orde der verschillende soorten (formae).

21. Want de verscheidenheid der geschapen dingen is zo groot, hun samenstelling zo keurig en bewonderenswaardig, dat ze aan ieder mens die ze beschouwt, de goddelijke wijsheid en macht van hun schepper als met open mond verkondigen, en met uitgestrekte vinger aantonen, Ps. 19,2,3, Rom. 1,20.

De wereld uit niets geschapen.

22. Dit geheel der dingen is voortgebracht uit niets, niet privaatief, maar negatief genomen, en wordt dus door wegneming (aphairesis) en ontkenning van alle zijn door ons verstand begrepen, hetgeen door sommigen abusievelijk (katachrèstikoos) en zeer oneigenlijk (akurologoos) de materie waaruit genoemd wordt, want waar niets is, daar wordt oneigenlijk gezegd dat er een materie is.

23. De stof dan die uit niets is voortgebracht was in het begin ongeordend en ongeschikt tot al die dingen, welke God daarna op hun plaats heeft willen stellen en met hun bijzondere gestalte sieren.

Vragen der Scholastieken.

24. De al te nieuwsgierige vraag der Scholastieken, *Of de wereld niet van eeuwigheid geschapen heeft kunnen worden?* oordelen wij de beantwoording van Christenen onwaardig, die er niet onkundig van zijn, dat de heilige schriften met het woord schepping zelf overal leren, dat de wereld in de tijd door God geschapen is, en dat God alleen zonder begin en door zichzelf eeuwig is. Augustinus die dit op de Engelen toepast, Lib. 12 de Civitate Dei, hfdst. 15 zegt: *Hoe kan men zeggen dat de Engelen geschapen zijn, als verstaan wordt dat zij altijd geweest zijn?*

25. Gelijk wij echter beweren dat God deze wereld in de tijd geschapen heeft, zo beweren wij ook dat Hij die vrij en naar het welbehagen van zijn wil op de tijd door Hem bepaald geschapen heeft, welke Hij, als het Hem zo goedgeacht had, hetzij vroeger, hetzij later had kunnen scheppen.

26. Op deze vraag van onnutte mensen, *Waarom God de wereld niet eerder geschapen heeft?* antwoorden wij, dat het hun niet vrijstaat zo nieuwsgierig inzake de tijden en gelegenheden onderzoek te doen, welke God alleen in zijn

macht heeft, en dat God de eeuwen niet minder dan dit gehele samenstel naar Zijn wilsbeschikking gemaakt heeft, Hand. 1,7, Hebr. 1,2.

27. Op die vraag van dezelfde, *Of God dan werkeloos geweest is voordat Hij de wereld geschapen heeft?* antwoorden wij dat het zeer onnut is aangaande God te vragen of Hij ooit werkeloos geweest is, die behalve zichzelf alle dingen die Hij scheppen zou van eeuwigheid aanschouwd heeft, en van wie gezegd wordt, dat Hij ons in Christus zijn geliefde Zoon voor het leggen van de fundamenten der wereld gekend en uitverkoren heeft, Rom. 8,28, Ef. 1,4.

Aard en doel (Forma et finis)

28. De aard (forma) der door God geschapen wereld wordt aanschouwd in de zeer kunstige samenstelling van al haar delen, de zeer doelmatige ordening daarvan (eutaxia) in zichzelf, en de hoogste onderlinge samenstemming (panharmonia).

29. Het doel is de openbaarmaking van de goedheid, wijsheid en macht van God, en de voortdurende verheerlijking van deze deugden door alle schepselen, en wel voornamelijk door de redelijke.

30. Dit doel hebben de mannen Gods, zowel in de Psalmen, als in andere plaatsen der Heilige Schrift, tot Gods eer, tot verkwikking (recreatio) van hun ziel en tot gemeenschappelijke onderrichting van alle vromen op verschillende wijzen nagestreefd.

Toegift (Corollaria).

1. Daar de Heilige Schrift leert dat er zowel een enige wereld, alsook dat de enige Redder daarvan Jezus Christus is, is het gevoelen van Origenes door Hieronymus en andere orthodoxe Vaders met recht afgewezen, waarbij hij stelde dat er weliswaar op één tijd een wereld is, maar dat er voor deze toch andere geweest zijn, en dat er na deze een andere zijn zal, en dat daarop telkens weer een andere volgen zal; en dat Christus derhalve meermalen zal lijden, om altijd zich te betonen wat Hij zich eenmaal betoond heeft wanneer Hij aangenomen is.

2. Daar de Heilige Schrift verzekert, dat God in het begin de hemel en de aarde geschapen heeft, Gen. 1, Spr. 8,22 en volg. Joh. 17,5, Ef. 1,4 moet dit axioma *Dat de wereld in den tijd door God geschapen is*, niet bij de in discussie zijnde problemen gevoegd worden, alsof daarover naar beide zijden gediscuteerd kon worden.

3. Daar dezelfde Schrift betuigt dat alle schepsel Gods goed is, Gen. 1,31 en 1 Tim. 4,4 zijn de Manichaeen eertijds met recht veroordeeld, die meenden dat er sommige in een woord slechte, en door een slechten God geschapen naturen zijn.

Hoofdstuk XI

Andreas Rivetus

OVER DE VOORZIENIGHEID GODS

Stelling 1. Op de overweging van de schepping van alle dingen, zichtbare en onzichtbare, moet naar geschikte orde het onderzoek van de goddelijke voorzienigheid volgen. Want bij de aanvang der schepselen zijn alle deze door God ook niet zó samengesteld en ingericht, dat Hij daarna *de gehele zorg daarvoor van zich af gezet heeft, nadat het geheel der dingen ten einde gebracht en voltooid was*, maar wij beweren veeleer met Salvianus, *dat onze God van het geheel van alle dingen noch het gunstbetoon van een zeer welgevallig aanzien afwendt, noch de regering van zijn voorzienigheid opheft, noch de goedertierenheid van een zeer welwillende genegenheid wegneemt, de Gub. Dei, L.2.*

Definitie.

2. Nu wij dus over de voorzienigheid zullen handelen, laten wij de betekenis van de naam, die van elders genoeg bekend is, weg, om rechtstreeks tot de zaak te komen. Zij wordt beschouwd naar tweeërlei handeling, de ene eeuwig, de andere in de tijd; die wij in één definitie kunnen samenvatten, wanneer wij zeggen dat ze is *de in de goddelijke geest tevoren bestaande wijze van ordening der dingen tot het doel, dat is de praktische kennis van God, waardoor Hij ieder ding tot zijn doel van eeuwigheid tevoren verordend heeft, en in de tijd bestuurt, tot zijn eer*. Daaruit staat het vast, dat de Voorzienigheid deels tot het verstand, deels tot de wil behoort. Want daar zij in het verstand is, veronderstelt zij de wil van het doel.

3. Daar wij hier twee dingen hebben: de eeuwige wijze van ordening, die eigenlijk de voorzienigheid is, en de uitvoering daarvan in de tijd, die *regering* genoemd wordt, en zekere *instandhouding* (sunochè) der schepping als het ware, waarover wij voor het tegenwoordige voornamelijk te handelen hebben, — beschrijven wij ze als *de daadwerkelijke en in de tijd plaats vindende (temporalis) bewaring, besturing en leiding tot het door Hem bepaalde doel*

van alle en ieder ding dat bestaat en geschiedt, volgens zijn eeuwig, onveranderlijk en geheel vrij besluit, — zeer wijs en zeer rechtvaardig gedaan tot Zijn eer.

Natuurlijke Kennis

4. Dat er in God een Voorzienigheid is, kan niemand die niet geheel zonder God (atheos) is, ontkennen, omdat de reden van bestaan (ratio) ervan zó met de goddelijkheid verbonden is, dat ze op geen voorwaarde ervan afgescheiden kan worden; en wel dermate dat allen die overigens van de ware religie verstoken zijn, door de kracht zelf en zekere noodzakelijkheid gedrongen, erkend hebben dat alles van God afhankelijk is, door Hem bewogen en geregeerd wordt. Want zij zagen, daar God de oorzaak van alle dingen is, en alles wat beweegt, naar een doel heen beweegt, — dat daaruit volgt, dat God, die niet God kan zijn en wijsheid missen, alle dingen tot hun doel verordent. Ook hebben zij die orde niet kunnen aanschouwen in de zo gepaste aaneenschakeling van alle dingen in de wereld, in de zeer geschikte en zeer passende inrichting van alle delen; in de opeenvolging van voortdurende bewegingen en handelingen naar vaste wetten, ook in de dingen, die gevoel en rede missen, — zonder te bevroeden dat er zekere wijze geest is, welke die orde bewerkt, bestuurt en bewaart. *Want hetgeen van God gekend kan worden, is onder hen openbaar, want God heeft het hun geopenbaard, Rom. 1,19,20.*

Getuigenis der Schrift

5. Voor Christenen moeten de allerduidelijkste getuigenissen der Schrift voldoende zijn, in welke geen stuk van de hemelse leer veelvuldiger en ijveriger dan dit wordt ingeprent; daar zij leert, dat God *allen het leven en de adem en alle dingen geeft*, dat alles *door het woord Gods in stand gehouden wordt, dat wij in Hem leven, ons bewegen en zijn, dat geen musje op de aarde valt zonder onze Vader, dat de haren van ons hoofd alle geteld zijn, en dat God alle dingen uitvoert volgens het welbehagen van zijn wil*, Hand. 17,25,28; Hebr. 1,3; Mat. 10,29; Ef. 1,11.

Object der Voorzienigheid.

6. Door deze en dergelijke getuigenissen wordt overtuigend bewezen, dat de materie jegens welke, of het object der voorzienigheid niet slechts is, de hemelse en onverderfelijke dingen, gelijk diegenen gewild hebben die oordeelden dat Hij deze lagere dingen niet aanziet, maar de omgang der hemelen bewandelt, *Job 22,14, menende dat de dikke wolken een verberging voor God zijn*. Maar dat geen ding, hetzij van hogere hetzij van lagere natuur uitgezonderd moet worden, ja dat veeleer vastgesteld moet worden en met vast geloof gehouden, dat er in God een algehele voorzienigheid omtrent alle dingen, zowel de enkele als de algemene, zowel over de verderfelijke en contingente of

toevallige zoals men ze noemt, als over de onverderfelijke en noodzakelijke; zowel over de geringe en zwakke, als over die welke een meer uitnemende natuur verkregen hebben.

7. Daar de Schrift aan God het bewerken van alle dingen, handelingen en bewegingen toeschrijft, zoals dat *Hij alles in allen werkt, dat uit Hem, door Hem en tot Hem alle dingen zijn, dat Hij allen het leven en de adem geeft*, 1 Cor. 12,6, Rom. 11,36, Hand. 17,25; *daar de dingen die bestaan, en die Hij gedaan heeft voor hetzelfde geacht worden, en God in de tijd niets doet, dat Hij niet van eeuwigheid besloten heeft, — volgt duidelijk dat van alle dingen die er zijn, en die geschieden in de wereld, de bestaansredenen van eeuwigheid in God is, waardoor ze tot hun doeleinden in de tijd bestemd worden.*

Gods voorzienigheid gaat ook over het kleine.

8. En het is niet vreemd aan de majesteit Gods, gelijk sommigen menen dat het is, wanneer Hij ook de alleringste dingen regeert en van waarde acht, daar Hij de schepper en heer van alle is. Voor wie het geen schande is ze gemaakt te hebben, is het nog veel minder tot oneer het gemaakte te besturen; ook wordt hij niet gering, die op het geringe let, of houdt Hij op in de allerhoogste plaatsen te wonen, die zeer laag nederziet, Ps. 103, 19, zodat men moet zeggen dat de Apostel *de zorg voor de ossen* aan God ontzegt, 1 Cor. 9,9, niet absoluut, maar bij vergelijking met de mensen, allermeeft de gelovigen, daar de eerste voorwerpen van gewone zorg zijn, doch de laatsten onder bijzonder uitnemende bescherming staan (epeidè hoi men koinous pronias, hoi de kai eidikès kai exairetou prostasias apèlausan). Want anderszins geeft onze God aan *de beesten spijs en aan de jongen van de raven die krassen*, Ps. 147,7,9. *De architecten verklaren dat grote stenen zonder kleine niet goed ingevoegd worden*, zegt Plato; wij moeten dus oppassen, dat niemand God geringer acht dan de sterfelijke werkmeester.

Gods voorzienigheid gaat bijzonder over de mens.

9. Daar er dan niets in de gehele wereld is dat van de wetten der goddelijke voorzienigheid is uitgezonderd, moet ook toegestemd worden, dat naar mate God meer zorg heeft voor de mens dan de andere dingen, die het verstand ontberen, dat naar die mate diens handelingen aan de goddelijke voorzienigheid onderworpen worden, vóór de handelingen of gedragingen der andere dingen die het verstand ontberen: *Uit de plaats zijner woning ziet Hij op alle inwoners der aarde; hij die tevens de formeerder van hun hart is let op al hun werken*, Ps. 33,14,15. Vandaar dat de Schrift aanwijst dat de harten, willen en handelingen der mensen in Gods hand, macht en beschikking zijn; dat zij alle goede werken der mensen aan God, en diensvolgens aan zijn bestuur toe-

schrijft, en leert dat de goede uitkomst en het gevolg van al onze handelingen van Hem afhangt, Spr. 21,1, Gen. 45,8, Exod. 4,11, Jac. 4,17, Phil. 2,13, Jer. 10,23, Spr. 20,24, enz.

Voorzienigheid en vrije wil.

10. Want ook in de handelingen van de vrije wil is het redelijk scheepsel niet uitgezonderd van de orde van de eerste oorzaak; omdat het beslist noodzakelijk is, dat tot God als tot de eerste, de meest volmaakte en diensvolgens de meest effectieve oorzaak, alle scheepsel, en alle handeling daarvan en de gehele wijze en volvoering van ieder van die handelingen, teruggebracht wordt. Hieruit volgt dus, dat er in de scheepselen geen vrijheid van wil is, die niet voortkomt uit deelhebben aan de hoogste ongeschapen vrijheid, welke de eerste eigenlijke en innerlijke oorzaak is van alle geschapen vrijheid, en van alle vrije handelingen, voorzover ze van dien aard zijn.

11. Het is er dus zover vandaan dat de werking van de goddelijke voorzienigheid de vrijheid van de geschapen wil vernietigt, dat de laatste zonder de eerste in het geheel niet kan bestaan. Want aangezien van de krachtwerking van de goddelijke wil niet alleen elke handeling van het scheepsel, maar ook de wijze van handelen zelf afhankelijk is, — volgt daaruit dat de vrijheid der menselijke handelingen door de voorzienigheid Gods niet vernietigd wordt, maar bevestigd. Hetgeen ook van de gebeurlijkheid der dingen in het algemeen gezegd moet worden. Want de goddelijke voorzienigheid verbreekt de natuur niet, maar volmaakt die; heft ze niet op, maar beschermt ze: *En Hij regelt alle dingen, die Hij geschapen heeft zó, dat Hij die toestaat hun eigen bewegingen ook uit te voeren en te doen*, August. de Civit. Dei, Lib. 7.c.30.

De Onderhouding.

12. Tot deze regering van God behoort hè diamonè, het in stand blijven (premansio), dat ook een werk is van de goddelijke instandhoudende kracht (sunektikè dunamis), welke alle geschapen dingen bewaart, zodat ze overig zijn en dóorbestaan en in de staat van hun natuur en de natuurlijke eigenschappen blijven, verhinderend dat het scheepsel in het niet terugvalt, hetgeen geschieden zou als God zijn kracht onttrok. Want alle delen van de wereld worden niet alleen in het algemeen door een verborgen inblazing tot leven gebracht, maar alle samen en elk afzonderlijk *verschrikken zodra God zijn aangezicht afgewend heeft; zij sterven waar Hij zijn geest teruggetrokken heeft; is die weer uitgezonden dan worden zij geschapen*, en Hij vernieuwt het gelaat van het aardrijk, Ps. 104, 28,29,30.

De medewerking (Concursus)

13. De scheepselen die God in hun aard en eigenschappen bewaart, die beweegt Hij ook en brengt ze tot handelen naar gelang van elks natuur, en Hij

verleent daaraan zijn medewerking, en werkt zó met hen mede, dat Hij met zijn werking onmiddellijk in de werking van het scheepsel invloeit, zodat van één en dezelfde handeling gezegd wordt dat ze van de eerste en de tweede oorzaak voortkomt, inzover hieruit een werk of voltooid werkstuk (apotelesma) ontstaat; is hierin iets onregelmatigs, dan is het van de handeling, niet voorzover ze van de schepper is, maar van het scheepsel, gelijk bij het kappen soms iets voorvalt, door een fout in het voorwerp of het instrument, hetgeen de werkmeester die de bijl hanteert niet toe te rekenen is.

God werkt door middelen.

14. Uit hetgeen gezegd is blijkt, dat God dikwijls niet zonder middel de lagere dingen door de hogere bestuurt, dat Hij tweede oorzaken verordent, die Hij gebruikt om hogere uitwerkingen te bewerkstelligen, niet wegens gebrek aan eigen kracht, maar wegens de overvloed van zijn goedheid, wijl Hij de waardigheid van zijn oorzakelijkheid aan scheepselen mededeelt, — opdat wij daardoor te gemakkelijker God die ons helpt met het gevoel zouden bemerken, de Heer van alles zouden erkennen, die tot zijn eer en onze zaligheid, naar zijn wil de scheepselen gebruikt, — en de middelen niet zouden misbruiken, of de van God verordende zouden veronachtzamen, daar Hij niet alleen de doeleinden van de handelingen, maar ook de middelen tot het doel bepaald heeft, die aan zijn voorzienigheid onderworpen en ondergeschikt zijn.

15. Vandaar dat wij dit moeten vasthouden, dat Hij, ook wanneer Hij middelen aanwendt, niettemin in alle dingen onmiddellijk voorziet, binnen in en zonder afhankelijkheid van de middeloorzaken door welke Hij werkt, er altijd bij tegenwoordig is, en daarin zijn bijzondere kracht betoont, volgens dat zeggen: *De mens leeft niet bij brood alleen, maar bij alle woord dat uit de mond Gods uitgaat*, Deut. 8,3.

De tweede oorzaken niet van God onafhankelijk.

16. Men moet dus niet zeggen, dat God slechts de tweede oorzaken voortgebracht heeft, en daaraan de kracht om te werken toegedeeld heeft, en zowel de oorzaken als de daarin gelegde krachten bewaart, maar ze toch niet door innerlijke kracht tot bewegen en handelen aandrijft. Alsook dat de werkingen van de vrije wil van God niet voortkomen, tenzij dan naar indifferentie tot het goede en het kwade. Dat God dus niet de oorzaak is van de werkingen daarvan, tenzij dan voorzover de vrije wil van God is en door Hem bewaard wordt. Uit welke mening behalve andere dingen dit ongerijmde volgt, dat de tweede oorzaak wat betreft de afzonderlijke handelingen, de bestaanswijze zal hebben van de eerste oorzaak en het eerste bewegende, omdat hij bewegen zal zonder bewegen te zijn; en zo zullen er meerdere eerste beginselen zijn, en God die het eerste zijnde is, zal niet eigenlijk de algemene oorzaak van alle bestaande dingen zijn.

Wat het geloof en de goede werken betreft voegen wij hier nog aan toe dat door deze mening het Pelagianisme ingevoerd wordt.

Ook de ordening der dingen tot het doel valt onder Gods Voorzienigheid.

17. De ordening der dingen tot het doel, voornamelijk het uiterste, onderwerpen wij ook aan de voorzienigheid Gods; want tot haar behoort niet alleen de verordening der middelen tot het doel, maar ook het bereiken van het doel. Want hoewel het voorzien, gelijk het bij de mens aanschouwd wordt, dat aan gebrek onderhevig is en van dien aard dat het verijdeld kan worden, — dikwijls plaats heeft zonder bereiken van het doel dat door degene die voorziet beoogd is, — moet dit toch van de voorziening van God niet gezegd worden, omdat de uitkomst altijd datgene is wat God, als de algemene voorziener (pronoète) van alles wat gebeuren zal verordend heeft, en zich heeft voorgesteld. Want wat onder de geschapen dingen de orde van een der bijzondere oorzaken overschrijdt, gaat door een andere bijzondere oorzaak tegen de orde van de eerste en algemene in.

18. Wij zullen dus juister spreken wanneer wij zeggen, dat het niet tot de voorziening behoort dat daardoor iedere zaak tot het bijzonder daarvoor passende doel gericht wordt, maar in absoluten zin tot het doel dat met het gehele werk overeenkomt; op gelijke wijze als wanneer iemand in het gezin hout verbrandt, hij dat niet bestemt voor het doel dat voor het hout passend is, maar zorg draagt voor een gezin; — dan wanneer wij met sommigen hard (skléroos) om niet wat ergers te zeggen, zouden uitspreken, dat de voorziening van God soms het bereiken van het doel mist, in welken zin ook verstaan. Want de voorziening van God waardoor Hij de dingen bestuurt is gelijk aan de voorzieningen waarmede de huisvader het huis bestuurt, en de koning de staat, voor wie het algemene welzijn voortreffelijker is dan het bijzondere. Hetgeen de oorzaak is waarom zij meer letten op hetgeen voor de gemeenschap, dan op hetgeen slechts voor één geschikt is.

Niet alle dingen hebben hun doel in zichzelf.

19. Bij de dingen die aan Gods bestuur onderworpen zijn moet men dit ook in het oog vatten, dat er sommige zijn waarin God voorziet om die dingen zelf, — doch andere waarin Hij voorziet om iets anders, zoals in een huisgezin voorzien wordt om zichzelf in datgene waarin het welzijn van het huisgezin bestaat, zoals kinderen, bezittingen en dergelijke; in andere dingen wordt echter voorzien ten nutte van de eerste, zoals door vaatwerk en dergelijke. Zo wordt in het heelal om zichzelf voorzien in die dingen die wezenlijk tot de volkomenheid van het geheel behoren, en daarom worden die niet bedorven, — maar ter wille daarvan zijn sommige bijzondere dingen aan bederf onderhevig, — die alleen maar blijven, zolang het nodig is voor die dingen ter wille van welke voorziening wordt

getroffen.

Vallen de zonden der mensen ook onder Gods Voorzienigheid?

20. Hier moeten wij zien, of de zonden ook onder de goddelijke voorzienigheid vallen? Wij verzekeren dat het een gruwel is te zeggen, dat God in de zonden voorziet, in die zin waarin voorzien te voren zorgen (procurare) is. Maar wij twifelen er niet aan dat niet alleen gezegd kan, maar ook moet worden, dat God aangaande de zonden voorziet. Want Hij ziet de zonden tevoren, en wil ze toelaten, en als ze voorzien zijn bestemt Hij ze tot iets goeds, hetzij algemeen of bijzonder, hetzij tot betoning van zijn barmhartigheid, dan wel van zijn rechtvaardigheid, of tot iets anders, — en zo wordt terecht gezegd dat Hij dienaangaande voorziet, omdat Hij beschikt dienaangaande goed te doen. Wanneer in de zonde alleen gelet wordt op datgene wat reëel is, en, zoals men zegt, positief, hetgeen anderen *de materie* noemen, namelijk iets dat bestaat (ens aliquod) of de handeling, — dan kan op deze manier van de zonden ook gezegd worden dat ze door God voorzien zijn, maar alleen in zeker opzicht, niet zonder beperking (absolute); en wel omdat de formele bestaanswijze van de zonde bestaat in het ontbreken van het wezenlijk bestaan en het goede, in zekere misvorming en onordelijkheid (ataxia), welke niet van God is, en diensvolgens door Hem niet voorzien kan zijn.

Bewerkende en toelatende voorzienigheid.

21. Hier heeft de onderscheiding plaats van een bewerkend en toelatend handelen van God bij zijn voorzorg (God voorziet: hekastooi, è sunchoorousès è aponemousès.) De eerste is die waardoor God krachtadig werkt en in allen en een ieder volbrengt hetgeen tot zijn werk behoort; en wel alle goede dingen in de algemene en bijzondere natuur, zowel de natuurlijk goede, zoals de substanties, bewegingen, handelingen en voltooiingen der dingen als de zedelijk goede, zoals alle deugden, zowel burgerlijke als geestelijke; omdat Hij, als het hoogste goed, ook de auteur en oorsprong van alle goed is.

22. De tweede wordt in de Schrift ook aan God toegekend, waar dikwijls gezegd wordt dat Hij iets toelaat; niet alleen wijl Hij toestaat dat wij kunnen verkrijgen wat wij wensen in goede handelingen en zaken, of in middelmatige of indifferente, welke toelating met de goedkeuring en krachtwerking Gods verbonden is, zoals Hebr. 6,3 en 1 Cor. 16,7. Maar ook wijl Hij het kwade en de zonden die Hij anders verbiedt, niet verhindert, terwijl hij zou kunnen, die geen wet heeft over te verhinderen dingen; hoewel deze toelating zelf goedgekeurd wordt, worden toch de dingen die daardoor toegelaten worden niet steeds goedgekeurd. Zo wordt opgevat Jes. 2,6, Jer. 16,13, Hand. 14,16, Rom. 1,24 en 28, Ps. 81,13.

23. Wij geven toe dat God deze toelating van alle zonden voorziet. Want hoewel

zonden kwade dingen zijn, en daarom door God daarin niet voorzien kan worden is toch hun toelating goed. Welke (toelating) God diensvolgens zowel wil alsook direct besluit, en Hij bestemt ze voor zeker goed groter, dan dat waarvan het ontbreken het kwade is dat toegelaten wordt. Want daar God ten zeerste goed is, zou Hij op geen enkele wijze dulden dat er iets kwaads in zijn werken was, als Hij niet zo almachtig was, dat Hij aangaande het kwade ook goed handelde, gelijk *August. terecht zegt, Ench. c. 11.*

De toelating en de Raad Gods

24. Zo stellen wij, dat die toelating Gods niet zonder werkzaamheid is, of dat er iets voorvalt ondanks God, of daar Hij niet zorgt, of hetgeen hij doet veronachtzaamt; en diensvolgens moet ze niet gesteld worden tegenover zijn wil en beleid. Want God laat willens en welberaden toe; en Hij bestiert de zonden krachtig, en niet zelden wendt Hij die toelating aan om zijn gericht uit te voeren, en somtijds ook als een vergelding (antimisthia) van voorafgaande zonden. In dezen zin erkennen de Scholastieken *dat God een praktische kennis van de zonden draagt, inzover Hij ze toelaat, of verhindert, of ze, wanneer ze begaan zijn, tot een doel bestemt, Thom. 1.p.q. 14 art. 13.*

25. Wij voegen er nog bij dat God, voordat ze geschieden en wanneer ze geschieden zeer wijs en zeer heilig de argumenten en gelegenheden bestiert, die als aansporingen zijn tot een handeling die door het schepsel niet zonder zonde gedaan wordt, ook al zijn ze op zichzelf niet kwaad, dat Hij zijn medegaan (concursum) zelfs tot de handeling als zodanig, doch niet als zonde, niet weigert; *dat Hij*, gelijk Bellarminus zelf erkent, *de kwade willen zelve leidt* en die regeert en bestuurt, daarin onzichtbaar werkt, zodat ze door de goddelijke Voorzienigheid eerder tot het ene dan tot het andere gebracht worden. Alsook dat God de willens van de goddelozen *neigt en buigt*, de amiss grat et. stat peccat cap. 13 zonder een afschrik te hebben van die spreekwijzen, ja met gebruik van hardere dan die welke hij, wanneer ze door anderen gebruikt worden tot lastering verdraait.

Doel van deze Leer.

26. Het doel van deze leer is hetzelfde als dat van alle dingen die door God geschapen zijn, en wel de eer van God, waarmede verbonden is het heil der uitverkorenen, die daaruit een veelvuldig nut wegdragen, daar zij God uit het bestuur van alle dingen leren kennen als allermeeft wijs, goed, machtig, Heer over alle dingen, van wie alle schepselen afhankelijk zijn; onderwezen, het vertrouwen op Hem te stellen, als op een Vader, die in alles voor hen voorziet en veilig rustende, in de bescherming van Hem wiens oordeel zij onderworpen zijn; in tegenspoed geduldig, de ogen tot de eerste oorzaak opheffende, hun zonden erkennende en beterende, in voorspoed dankbaar zijn naam verheer-

lijkend, God in wiens hand alle schepselen zijn, vrezende en erende, met de grootste liefde Hem navolgende, van wie zij weten dat Hij voor de zijnen bijzondere zorg heeft, en hun de hemelse erfenis bereid heeft.

Geen antwoord op alle vragen.

27. Als iemand meer begeert, en op alle vraagjes van de menselijke rede een antwoord verwacht, laat Hij dezelfde horen die wij in het begin geprezen hebben, n.l. Salvianus: *Ik kan wel verstandig en zeker genoeg zeggen, ik ken het geheim niet en versta het beleid der goddelijkheid niet. Mij is voldoende ten bewijze van deze zaak de godsspraak van hetgeen de hemel zegt. God zegt dat alles door Hem aangezien wordt, alles geregeerd wordt, alles geoordeeld wordt. Als ge wilt weten wat ge moet vasthouden, ge hebt de heilige schriften; de volmaakte manier (ratio) is dat vast te houden wat ge gelezen hebt. Om welke reden echter God deze dingen waarover wij spreken zo doet, wil ik niet dat ge mij vraagt. Ik ben een mens, ik begrijp de geheimen Gods niet; ik durf ze niet naspeuren, en daarom vrees ik ook het te proberen, omdat dit ook zelf een soort heiligschennende vermetelheid is, als ge meer begeert te weten dan u toegestaan is. Laat het u genoeg zijn dat God betuigt, dat alles door Hem gedaan en beschikt wordt, de Gubern. Dei, Lib.3.*

Dwalingen.

28. Daar dit zo is *schrikken wij terug van de dwaasheid en zinneloosheid* (het zijn de woorden van Isidorus Pelusiota, Lib. 3 epist. 154) *van diegenen die òf stellen dat er geen God is; of dat er wel een is, maar dat hij de wereld in het geheel niet geschapen heeft; of als hij die geschapen heeft hem allerminst bestuurt; of als hij bestuurt dat hij zich verlustigt in degenen die het kwade aanhangen; of als hij daarvan niet houdt, dat hij de heerschappij aan anderen overlaat; of als hij die niet overlaat dat die hem dan zijns ondanks ontruikt is; of als die hem niet ontruikt is, dat hij dan over de kwaden geen wraak wil brengen, of als hij het wil, het niet kan; of als hij het kan dat hij dan reeds lang werkeloos is; of als hij niets beters te doen heeft (si carius non habet) dat hij dan door de beweging der sterren overheerst wordt; of als hij niet overheerst wordt, dat hij dan lui en traag wil zijn, of welke soortgelijke lasteringen de monden der goddelozen uitbraken, die eindelijk zullen ge-
waarworden dat*

Hoog is in de hemel

Esti megas en ouranooi

Die God die alles overziet en beheerst

Theos hos ephorai panta kai kratunei

Aan wie lof zij toegebracht tot in eeuwigheid

Hooi doxa eis tous aionas.